

AKADEEMIA

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 10

Semiosfäärist	Juri Lotman
Platonism Juri Lotmani semiootikas	Raivo Vetik
Aleksander Aspel	Mart Orav
Mis on viipekeel?	Vahur Laiapea
Järelepõimik	Karl Ristikivi
Õigusloome Balti riikides	Dietrich A. Loeber
USA tunnustusest Balti riikidele	Eero Medijainen
Vastupanuliikumine Eestis 1977—1984	Viktor Niitsoo
Üheksale pühale mõeldes	Uku Masing

Kolleegium

Igor Cernov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kašemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
kujundaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
sekretär	Tiiu Jõgi
raamatupidaja	Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

31 373, 31 117

Fax:

31 373

Arveldusarve nr 12301797 ERA-Pangas

Account no 5201-8505696 (for SEK)/5553-8200434 (for USD) with Skandinaviska Enskilda Banken (S-10640 Stockholm) or 111 140 448 (for DEM)/000 001 113 (for USD) with Stadtsparkasse München (Ungererstraße 75, München) bankcode 70150000 for crediting the account no 012301797 of Ajakiri *Akadeemia* in ERA-Bank.

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 7. XII 1992. OU «Greif» trükkikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. III. Trükiarv 4400. Tell. nr. 2513.

© AKADEEMIA 1992

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 10

Semiosfäärist

Juri Lotman 2019
Tõlkinud Kajar Pruul

Platonism Juri Lotmani semiootikas

Raivo Vetik 2044

Algus: Sissejuhatus Aleksander Aspelisse I. III

Mart Orav 2061

Mis on viipekeel

Vahur Laiapea 2098

Järelpõimik

Karl Ristikivi 2138

Õigusloome Balti riikides

Dietrich A. Loeber ... 2154
Tõlkinud Marju Luts

USA *de jure* tunnustusest Balti riikidele

Eero Medijainen 2167

Avalik vastupanuliikumine Eestis aastail 1977–
1984. II

Viktor Nüitsoo 2180

<i>Arvustus: Peeter Tulviste jätkuv ekspeditsioon ehk Eesti psühholoogia kolme maailma vahel. Пеотер Тульвисте. Культурно-историческое развитие вербального мышления.</i> Tallinn: Valgus, 1988; Peeter Tulviste. <i>The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking.</i> Com-mack, N. Y.: Nova Science Publishers, 1991.	
	<i>Jaan Valsiner</i> 2195
Nikolai Sergeevich Trubetzkoj. <i>The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity.</i> Edited, and with a postscript by Anatoly Liberman. Ann Ar-bor: Michigan Slavic Publications, 1991.	
	<i>Felix Oinas</i> 2199
Editorial note. Summaries	2204
От редакции	2210
Yheksale pyhale mõeldes. I	
	<i>Uku Masing</i> 2213

SEMIOSFÄÄRIST

Juri Lotman

Tõlkinud Kajar Pruul

Tänapäeva semiootika vaatab uuesti läbi mõnesid oma põhimõisteid. Teatavasti põhineb semiootika kahel teadustraditsioonil. Üks neist pärineb Peirce'ilt ja Morriselt ning lähtub märgi kui mis tahes semiootilise süsteemi algelemendi mõistest. Teine tugineb Saussure'i ja Praha koolkonna juhtlausetele ning võtab aluseks keele ja kõne (teksti) antinoomia. Nende lähene misviiside kogu erinevusest hoolimata on neil olemuslik ühisjoon: aluseks võetakse lihtsaim, atomaarne element ja kõike järgnevat vaadeldakse temaga sarnanemise seisukohalt. Nii võetakse esimesel juhul analüüsi aluseks isoleeritud märk ja kõiki järgnevaid semiootilisi fenomene vaadeldakse kui märkide jadasid. Teine vaatenurk on muu hulgas avaldunud püüdes käsitada üksikut kommunikatsiooniakti — teatevahetust adressandi ja adressaadi vahel — kui igasuguse semiootilise akti algelementi ja mudelit. Selle tulemusena hakati märgilise vahetuse individuaalset akti käsitama kui loomuliku keele mudelit,

О семиосфере. — Ю. М. Лотман. *Избранные статьи в трех томах. Том 1: Статьи по семиотике и типологии культуры.* Таллин: Александра, 1992, с. 11–24. Esmatrükk kogumikus: *Труды по знаковым системам XVII. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 641.)* Тарту: Тартуский государственный университет, 1984, с. 5–23.

Kokkuleppel autoriga on siinses tõlkes säilitatud üks esmatrüki lõik, mis hilisemas redaktsioonis puudub.

aga loomuliku keele mudeleid kui universaalseid semiootilisi mudeleid; semiootikat ennast püüti tõlgendada kui keeleteaduse meetodite laiendamist objektidele, mis traditsioonilisse keeleteadusesse ei kuulunud. Selle Saussure'ist lähtuva seisukoha sõnastas väga selgelt kadunud Isaak Revzin, kui ta sekundaarsete modelleerivate süsteemide 2. suvekooli väitlustes Käärikul (1966) pakkus välja niisuguse määratluse: "Semiootika aineks on mis tahes objekt, mis allub keeleteadusliku kirjelduse vahenditele."

Niisugune lähenemisviis vastas teadusmõtlemise tuntud reeglile: liikuda lihtsamalt keerulisemale —, ja esimesel etapil kahtlemata õigustas ennast. Ometi peitub temas oht: heuristilist otstarbekohasust (analüüsi hõlpust) hakatakse tajuma kui objekti ontoloogilist omadust ja objektile omistatakse struktuur, mis lihtsatest ja selgepiirilistest atomaarsetest elementidest lähtudes tõuseb nende järkjärgulise keerustumise suunas. Keeruline objekt taandatakse lihtsate summaks.

Viimase kahekümne viie aasta jooksul läbitud semiootikauuringute tee lubab näha paljusid asju teistmoodi. Nagu nüüd võib oletada, pole täpseid ja funktsionaalselt ühetähenduslikke süsteeme realses funktsioneerimises iseendast ega isoleeritud kujul olemas. Nende väljaliigendamist tingib üksnes heuristiline vajadus. Omaette võetuna ei ole ükski neist tegelikult töövõimeline. Nad toimivad ainult paigutatuna teatavasse semiootilisse kontiinumisse, mis on täidetud eritüübiliste ja erineval korrastusastmel semiootiliste moodustistega. Niisugust kontiinumit me nimetame semiosfääriks, analoogia põhjal Vladimir Vernadski poolt tarvitusel võetud "biosfääri" mõistega. Tuleb hoiatada, et meie poolt rakendatavat "semiosfääri" mõistet ei vahetataks ära noosfääri-terminiga, mida kasutas Vernadski. Noosfäär on biosfääri teatud arengujärk, etapp, mis on seotud inimese mõistusliku tegevusega. Vernadski biosfäär on kosmiline mehhanism, millel on teatud kin-

del koht planeedi kui terviku struktuuris. Paigutatuna meie planeedi pinnale ja sisaldades endas kogu elusaine kogumit, transformeerib biosfäär Päikese kiirgusenergia keemiliseks ja füüsiliseks energiaks, mis omakorda läheb meie planeedi "tardunud" elutu materia ümbertöötamiseks. Noosfäär moodustub siis, kui valdava tähtsuse selles protsessis omandab inimõistus.¹ Noosfäär eksisteerib ainelis-ruumilisena, ta hõlmab osa meie planeedist, semiosfääri ruum aga on abstraktset laadi. See siiski ei tähenda, et ruumi mõistet on siin tarvitatud metafoorses tähenduses. Meil on tegemist teatud kindla sfääriga, millel on endasse suletud ruumile omaseks peetavad tunnused. Ainult niisuguse ruumi sees osutub võimalikuks kommunikatsiooniprotsesse teostada ja uut informatsiooni toota.

See, kuidas Vladimir Vernadski mõistab biosfääri olemust, võib olla kasulik meie poolt tarvitusele võetava mõiste määratlemisel, seepärast tuleb sel käsitusel üksikasjalisemalt peatuda. Vernadski on määratlenud biosfääri kui ruumi, mis on täidetud elusainega. "Elusaine," on ta kirjutanud, "on elusorganismide teravikkogum." (Vernadski 1967: 350.) Näib, et niisugune määratlus annab põhjust eeldada, et aluseks on võetud üksiku elusorganismi atomaarne fakt ja nende organismide kogusumma moodustab biosfääri. Ometi pole see tegelikult nii. Juba see, et elusainet käsitatakse kui orgaanilist tervikut — kui kelmet planeedi pinnal — ja et tema sisemise ülesehituse mitmekesisus nihutatakse tagaplaanile tema kosmilise funktsiooni ühtsuse ees — olla mehhanismiks, mis töötab Päikeselt saadava energia ümber Maa keemiliseks ja füüsiliseks energiaks — räägib sellest, et Vernadski mõistab biosfääri üksikorganismi suhtes primaarsena. "Kõik need elu kalgendused

¹"Teadusmõtte, teadusliku teadmise ajalugu [--] on ühtlasi biosfääris uue geoloogilise jõu — teadusmõtte — loomise ajalugu. Varem see jõud biosfääris puudus." (Vernadski 1977: 22.)

on omavahel üliväga tihedasti seotud. Üht ei saa olla olemas ilma teiseta. See side erinevate elusate kudedes ja kalgenduste vahel ning nende muutumatu iseloom on maakoore mehhanismi igipõline omadus, mis avaldub temas kogu geoloogilise aja jooksul." (Vernadski 1960: 101.) Eriti selgelt väljendub see mõte järgmises formuleeringus: "Biosfääril on täiesti üheselt kindlaksmääratud ehitus, mis määrab eranditult kõik, mis temas toimub. [...] Inimene, nii nagu ta täheldub looduses, nagu kõik elusorganismidki, nagu igasugune elusolend, on biosfääri funktsioon tema teatavas kindlas aegruumis." (Vernadski 1977: 32.)

Analoogiline lähenemisviis on võimalik ka semiootikaküsimustes. Semiootilist universumit võib vaadelda kui üksikute tekstide ja üksteise suhtes suletud keelte kogumit. Niisugusel juhul näeb kogu ehitus välja kui üksiktelistest kokkupandu. Viljakam tundub siiski vastupidine lähenemisviis: kogu semiootilist ruumi võib käsitada ühtse mehhanismina (või isegi organismina). Sel juhul ei ole esmane mitte üks või teine ehituskivi, vaid "suur süsteem", mida nimetatakse semiosfääriks. Semiosfäär on see semiootiline ruum, millest väljaspool on *semiosis*'e olemasolugi võimatu.

Niisama nagu üksikuid biifsteede kokku liimides ei saa me tulemuseks vasikat, küll aga võime vasika tükeldamisel saada biifsteegid, nii ei saa me ka semiootilisi üksikakte kokku liites semiootilist universumit. Vastupidi, alles niisuguse universumi — semiosfääri — olemasolu muudab teatud kindla märgilise tegevuse reaalseks.

Semiosfääril on rida iseloomulikke tunnuseid.

Piiritletus. Semiosfääri mõiste seostub teatava semiootilise homogeensuse ja individuaalsusega. Mõlemat mõistet (homogeensust ja individuaalsust), nagu peagi näeme, on raske formaalselt määratleda ja nad sõltuvad kirjeldussüsteemist, kuid see ei välista nende reaalsust ega head eristatavust intuiitiivsel tasemel. Mõlemad mõisted eeldavad, et semiosfäär on teda ümbritsevast

semiootikavälisest või võõrsemiootilisest ruumist piiriga eraldatud.

Semiootilise piiritletuse üks alusmõisteid on piiri mõiste. Et semiosfääri ruumil on abstraktne iseloom, siis ei tule tema piiri endale konkreetse kujutluse abil silma ette manada. Nii nagu matemaatikas nimetatakse piiriks punktide hulka, mis kuulub ühtaegu nii sise- kui välisruumi, on ka semiootiline piir kakskeelse te "tõlkefiltrite" summa, millede läbimine tõlgib teksti teise keelde (või teistesse keeltesse), mis asub (asuvad) v ä l j a s p o o l antud semiosfääri. Semiosfääri "suletus" ilmneb selles, et ta ei saa kokku puutuda võõrsemiootiliste tekstidega ega mittetekstidega. Selleks et nood muutuksid tema jaoks reaalsuseks, peab ta tõlkima nad ühte oma siseruumi keelde või mittesemiootilised faktid semiotiseerima. Niisiis võib semiosfääri piiri punkte võrrelda meeleretseptoritega, mis tõlgivad välisärritajad meie närvisüsteemi keelde, või tõlkeblokkidega, mis adapteerivad antud semiootilisele sfäärile tema suhtes välist maailma.

Õeldu põhjal on ilmne, et piiri mõiste on vastavus-suhtes individuaalsuse mõistega. Ses mõttes võib öelda, et semiosfäär on "semiootiline isik" ja valdab isiku niisugust omadust nagu selle mõiste empiirilise vaieldamatuse ja intuiitvise silmanähtavuse ühendus tema formaalse määratlemise erakordse keerukusega. Teatavasti sõltub isiku kui ajaloolis-kultuurilise semiootika nähtuse piir kodeerimisviisist. Nii näiteks võivad naine, lapsed, mittevabad teenrid, vasallid ühtedes süsteemides olla kaasatud mehe, peremehe ja patrooni isikusse ega oma iseiseisvat individuaalsust, teistes süsteemides aga võidakse neid vaadelda omaette isikutena. Selgesti ilmneb see juuriidilise semiootika suhtelisuses. See, et Ivan Groznõi ei hukanud koos põlu alla sattunud bojaariga mitte üksnes ta perekonda, vaid ka kõik tema teenrid, polnud tingitud mitte arvatavast kättemaksukartusest (just nagu võinuks holopp provintsi votsinast tsaarile ohtlikuks saa-

da!), vaid kujutlusest, et juriidiliselt moodustavad nad kõik majapeaga ühe isiku ja järelikult laieneb karistus loomulikult ka neile. Venelased nägid "äikest" — tsaari julmust — selles, et ta laskis hukata nii palju oma inimesi, ent asjaolu, et põlualuse üksuse hulka arvati kõik antud suguvõsa esindajad, oli nende jaoks loomulik. Välismaalased aga olid nõrдинud sellest, et ühe inimese süü pärast kannatas t e i n e. Inglise saadiku naine leedi Raundeau (kes polnud Vene õukonnale sugugi vaenulik ning on oma läkitustes kirjeldanud Anna Joannovna headust ja tundelisust ning Bironi üllameelsust) kirjutab veel 1732. aastal, teatades Dolgorukovite perekonna pagendamisest, oma Euroopa kirjasõbratarile: "Teid võib-olla üllatab naiste ja laste pagendusse saatmine, kuid siin on nii, et kui perekonnapea langeb ebasoosinguusse, siis satub põlu alla terve pere." (*Pisma...* 1874: 46.) Selsamal kollektiivse (antud juhul sugukondliku), ja mitte individuaalse isiku mõistel põhineb näiteks ka veretasu — tervesse tapja suguvõsasse suhtutakse kui juriidiliselt vastutavasse isikusse. Sergei Solovjov on kujutlusega kollektiivsest sugukondlikust isikust veenvalt seostanud kohajärgust ametisemääramisel: "On selge, et sugukondlike sidemete niisuguse kindluse puhul, kõigi suguvõsaliikmete niisuguse vastutuse puhul üksteise eest, taandus üksikisiku tähendus paratamatult suguvõsa tähenduse ees; üksikisik oli mõeldamatu ilma suguvõsata: teatav Ivan Petrov oli mõeldamatu kui ainult Ivan Petrov, ta oli mõeldav ainult kui Ivan Petrov koos oma kõigi vendade ning venna- ja õepoegadega. Et isik oli suguvõsaga sedavõrd ühte sulanud, siis — kui edutati ametis üht isikut, tõusis terve tema suguvõsa, mõnd suguvõsaliiget ametis alandades aga alandati tervet suguvõsa." (Solovjov *s. a.*: 679.)

Semiootilise ruumi piir on selle ruumi kõige olulisem funktsionaalne ja struktuurne positsioon, mis määrab tema semiootilise mehhanismi olemuse. Piir — see on kakskeelne mehhanism, mis tõlgib välised teated se-

miosfääri sisekeelde ja vastupidi. Seega saab semiosfäär ainult tema kaudu olla kontaktis mittesemiootilise ja võõrsemiootilise ruumiga. Niipea kui me liigume edasi semantika valda, tuleb meil apelleerida semiootikavälisele reaalsusele. Ometi ei tohi unustada, et see reaalsus muutub antud semiosfäärile "reaalsuseks tema enese jaoks" ainult sel määral, mil ta on tõlgitav tema keelde (niisama nagu rakk saab väliseid keemilisi aineid omastada ainult siis, kui need on muundatud talle omasteks biokeemilisteks struktuurideks — mõlemad juhtumid on ühe ja sama seaduspärase eri ilmingud).

Mis tahes piiri või kelme funktsioon — elusraku membraanist kuni biosfäärini kui kelmeni, mis Vernadski arvates ümbritseb meie planeeti, ja semiosfääri piirini — taandub sissetungi piiramisele, välise filtreerimisele ja adapteerivale ümbertöötamisele sisemiseks. Eri tasanditel realiseerub see invariantne funktsioon erineval viisil. Semiosfääri tasandil tähendab see oma eraldamist võõrast, väliste teadete filtreerimist ja nende tõlkimist oma keelde, samuti nagu väliste mitteteadete muutmist teadeteks, s.t väljastpoolt saabuva semiotiseerimist ja muutmist informatsiooniks.

Sellest seisukohast kuuluvad kõik tõlkemehhanismid, mis teenindavad väliskontakte, semiosfääri piiri struktuuri.

Neil juhtudel, kui kultuuriruumil on territoriaalne iseloom, omandab piir ruumilise tähenduse sõna elementaarses mõttes. Siiski säilitab ta ka sel juhul oma tähenduse informatsiooni transformeeriva puhvermehhanismina, omamoodi tõlkeblokina. Näiteks kui semiosfäär samastatakse hõlvatud, "kultuurse" ruumiga, aga tema suhtes väline maailm kaootiliste, korrastamata ürgjõudude valdustega, siis saab semiootiliste moodustiste ruumiline asetus sageli sellise ilme: isikud, kes erilise ande tõttu (nõiad) või ameti poolest (sepp, mölder, timukas) kuuluvad korruga kahte maailma ja võiksid olla tõlkijaks, asuvad elama territooriumi perifeeriasse, kultuurse

ja mütoloogilise ruumi piirile, samal ajal kui "kultuursete", maailma organiseerivate jumaluste pühamu paigutub tsentrisse. Vt vastandust ühelt poolt linnakeskuse, mis kehastab valitsevat sotsiaalset struktuuri, ja teiselt poolt äärevööndi "hukatusliku" ürgjõu vahel 19. sajandi kultuuris — kusjuures ääremaa esineb, näiteks Tsvetajeva "Sõjaväeaguli poeemis" (*Поэма заставы*), ühtaegu nii linna osana kui ka kuuluvana sellesse maailma, mis linna hukutab. Tal on kakskeelne loomus.

Kõik suured impeeriumid, millel oli ühine piir rändrahvastega, "stepi" või "barbaritega", asustasid oma piiridele nondesamade rändrahvaste ja "barbarite" hõime, palgates nad piirikaitse teenistusse. Need asundused moodustasid kultuurilise kakskeelsuse vööndi, mis tagas semiootilised kontaktid kahe maailma vahel. Seda sama semiosfääri piiri funktsiooni täidavad mitmesuguse kultuurilise segunemise piirkonnad: linnad, kaubateed jt koinee-moodustiste ning kreoliseerunud semiootiliste struktuuride alad.

Tüüpiliseks piirimehhanismiks on "piiriäärse romaani" situatsioon nagu näiteks see, mis esineb bütsantsi eeposes Digenisest, või see, millele vihjatakse *Loos Igori sõjaretkest*. Üldse avab *Romeo ja Julia* tüüpi süžee armuühendusest, mis seob kaht vaenulikku kultuuriruumi, selgelt "piiritsooni mehhanismi" olemuse.

Tuleb siiski silmas pidada, et kui oma immanentse mehhanismi seisukohalt piir ühendab kaht *semiosis*'e sfääri, siis antud semiosfääri semiootilise eneseteadvuse seisukohalt (enesekirjeldus metatasandil) ta lahutab neid. Teadvustada ennast kultuurilis-semiootilises mõttes — see tähendab teadvustada oma spetsiifikat, enda vastandatust muudele sfääridele. See sunnib rõhutama selle piirjoone absoluutsust, mis antud sfääri ümbriseb.

Semiosfääri arengu eri ajaloohetkedel võib embkumb aspekt domineerida, summutades või täiesti maha surudes teist.

Piiril on semiosfääris veel üks funktsioon: ta on ala, kus toimuvad kiirendatud semiootilised protsessid; need kulgevad alati aktiivsemalt kultuurilise oikumeeni perifeerias, et söösta sealt tuumstruktuuridesse ning viimaseid välja tõrjuda.

[Vana-Rooma ajaloo näide illustreerib hästi üldisemat seaduspärasust: mingi kultuuriruum, mis tormiliselt laieneb, haarab oma orbiiti väliseid kollektiive (struktuure) ja muudab nad oma perifeeriaks. See stimuleerib perifeerias tormilist kultuurilis-semiootilist ja majanduslikku kasvu, perifeeria kannab tsentrisse üle oma semiootilisi struktuure, annab kultuuri liidreid ja lõpuks sõna otseses mõttes anastab kultuurilise tsentri sfääri. See omakorda stimuleerib (tavaliselt "lätetele" naasmise loosungi all) semiootilist arengut kultuuri tuumas, mis tegelikult kujutab endast juba uut, ajaloolise arengu käigus tekkinud struktuuri, kuid mõtestab end vanade struktuuride metakategooriates. Opositsioon *tsenter / perifeeria* asendub opositsiooniga *eile / täna*.]

Et piir on semiosfääri vältimatu osa, siis on semiosfääril "organiseerimata" välist ümbrust vaja ning viimase puudumise korral ta konstrueerib selle endale. Kultuur ei loo mitte üksnes oma sisemist organisatsiooni, vaid ka oma välise desorganisatsiooni tüübi. Antiik konstrueerib endale "barbarid" ja "teadvus" — "alateadvuse". Seejuures pole üldse oluline, et neil "barbareil", esiteks, võis olla märksa iidsem kultuur ja et nad, teiseks, muidugi ei moodustanud mitte ühtset tervikut, vaid kultuurigamma alates iidsetest kõrgtsivilisatsioonidest kuni küllalt primitiivsel arenguastmel hõimudeeni. Sellegipoolest sai antiiktsivilisatsioon tunnetada end kultuuritervikuna alles siis, kui oli konstrueerinud selle just nagu ühtse "barbaarse" maailma, mille põhitunnuseks oli ühise keele puudumine antiikkultuuriga. Välised, teispool semiootilist piiri paiknevad struktuurid kuulutatakse mittestruktuurideks.

Hinnang sise- või välisruumile pole ette antud. Olu-line on piiri olemasolu fakt ise. Nii näiteks hinnatakse 18. sajandi robinsonaadides positiivselt metslaste maailma, mis asub väljaspool tsiviliseeritud ühiskonna semiootikat (metslaste maailmaga võib kõrvutada loomade ja laste maailmad, mis on niisama kunstlikult konstrueeritud — tunnuse järgi, et nad asuvad väljaspool kultuuri “tinglikkusi”, s.t väljaspool tema semiootilisi mehhanisme).

Semiootiline ebäühtlus. Eelmises alapunktis öeldust selgub, et “mittesemiootiline” ruum võib tegelikult osutada mõne teise semiootika ruumiks. See, mis antud kultuuri siseselt vaatekohalt näib väljaspoolse, mittesemiootilise maailmana, võib välise vaateleja seisukohalt paista selle kultuuri semiootilise perifeeriana. Niisiis see, kust läheb antud kultuuri piir, sõltub vaateleja asukohast.

Küsimuse muudab keerukamaks semiosfääri vältimatu sisemine ebäühtlus kui tema organisatsiooni seaduspära. Semiootilist ruumi iseloomustab selgesti esiletuleva organisatsiooniga tuumstruktuuride (sagedamini mitmete) ning perifeeria poole kalduva amorfsema semiootilise maailma olemasolu, millesse tuumstruktuurid on asetatud. Kui üks tuumstruktuuridest lisaks domineeriva seisundi saavutamisele tõuseb ka enese kirjelduse staadiumini ning seega arendab välja selliste metakeelte süsteemi, millede abil ta ei kirjelda mitte üksnes iseenast, vaid ka antud semiosfääri perifeerset ruumi, siis rajatakse reaalse semiootilise kaardi ebäühtluse kohale tema ideaalse ühtsuse tasand. Nende tasandite aktiivne vastastikune toime saab semiosfääriseseste dünaamiliste protsesside üheks allikaks.

Ebäühtlusele ühel struktuuritasandil lisandub tasandite segunemine. Semiosfääri reaalsuses on keelte ja tekstide hierarhia harilikult häiritud: nad põrkavad kokku, nagu asuksid nad ühel ja samal tasandil. Tekstid osutuvad ümbritsetuks keeltega, mis neile ei sobi, aga

neid desifreerivad koodid võivad üldse puududa. Kujutlegem muuseumisaali, kus eri vitriinidesse on välja pandud eksponaadid eri sajandeist, pealiskirjad tuntud ja tundmatutes keeltes, desifreerimisjuhised, meetodite koostatud selgitavad tekstid, ekskursioonimarsruutide skeemid ja käitumiseeskirjad külastajatele. Kui me paigutame siia veel ka külastajad ise koos nende semiootilise maailmaga, siis ongi tulemuseks miski, mis meenutab pilti semiosfäärist.

Semiootilise ruumi struktuuri heterogeensus loob reservid dünaamilisteks protsessideks ning on üks uue informatsiooni tootmise sfäärisiseseid mehhanisme. Perifeersetes piirkondades, mis ei ole nii jäigalt organiseeritud ja kus leidub paindlikke, "libisevaid" konstruktsioone, kohtavad dünaamilised protsessid vähem vastupanu ning järelkult arenevad kiiremini. Metastruktuuriliste enesekirjelduste (grammatikate) loomine on faktoriks, mis järsult suurendab struktuuri jäikust ja aeglustab ta arengut. Sealjuures need piirkonnad, mis jäid kirjeldamata või on kirjeldatud neile ilmselt sobimatu, "võõra" grammatika kategooriates, arenevad kiiremini. See valmistab ette struktuurituuma funktsioonide tulevast nihkumist eelmise arengujärgu perifeeriasse ja senise tsentri muutumist perifeeriaks. Kujukalt on see protsess jälgitav maailmatsivilisatsiooni keskuste ja "ääremaade" geograafilises ümberpaiknemises.

Jagunemine tuumaks ja perifeeriaks on semiosfääri sisemise organisatsiooni seaduspära. Tuuma on paigutatud domineerivad semiootilised süsteemid. Kuigi niisuguse jagunemise fakt on absoluutne, on vormid, mis see jagunemine võtab, semiootiliselt relatiivsed ja nad määrab kirjeldamiseks valitud metakeel, — s.t nad sõltuvad sellest, kas meil on tegemist enesekirjeldusega (kirjeldusega seesiselt vaatekohalt ja terminites, mis on kujunenud antud semiosfääri iseenesliku arengu käigus), või toimub kirjeldamine välise vaatleja poolt ja teise süsteemi kategooriates.

Perifeersed semiootilised moodustised ei saa esineda suletud struktuuridena (keeltena), vaid nende fragmentide või isegi üksiktekstide kujul. Olles antud süsteemile "võõrad", täidavad need tekstid semiosfääri tervikmehhanismis katalüsaatori funktsiooni. Ühest küljest on piirvõõra tekstiga ala, kus toimub intensiivne tähendusemoodustumine. Teisalt säilivad semiootilise struktuuri mis tahes killus või üksiktekstis terve süsteemi rekonstrueerimise mehhanismid. Just selle terviklikkuse purunemine kutsub esile kiirendatud "meenutamise" protsessi — semiootilise terviku rekonstrueerimise tema osa põhjal. See, niisuguse juba kadunud keele rekonstrueerimine, mille süsteemis antud tekst omandaks mõtestatuse, osutub tegelikult alati uue keele loomiseks, mitte aga vana taasloomiseks, nagu see kultuuri eneseteadvuse seisukohalt paistab.

Teatava varu kaatsiläinud koodidega tekstide pidev olemasolu kultuuris viib selleni, et uute koodide loomist tajutakse subjektiivselt sageli kui vanade rekonstrueerimist ("meeldetuletamist").

Semiosfääri sisemise organisatsiooni struktuuriline ebaühtlus on muu hulgas tingitud sellest, et olles loomult heterogeenne, areneb semiosfäär oma eri piirkondades erineva kiirusega. Eri keeltele on erinev aeg ja erinev tsüklite pikkus: loomulikud keeled arenevad märksa aeglasemalt kui mentaal-ideoloogilised struktuurid. Sel põhjal ei saa neis kulgevate protsesside sünkroonsusest juttugi olla.

Niisiis läbivad semiosfääri mitmekordsed sisepiirid, mis ta piirkondi semiootilises mõttes spetsialiseerivad. Informatsiooni translatsioon üle nende piiride, mäng erinevate struktuuride ja allstruktuuride vahel, pidevad sihikindlad semiootilised "sissetungid" ühe või teise struktuuri poolt "võõrale territooriumile" kujundavad tähenduse teket, uue informatsiooni sündi.

Semiosfääri sisemine mitmekesisus eeldab ta terviklikkust. Osad ei kuulu tervikusse mitte mehaaniliste

detailidena, vaid nagu organid organismi. Semiosfääri tuummehhanismide struktuurse ehituse peamiseks isearasuseks on see, et iga osa on ise tervik, suletud oma struktuursesse iseseisvusse. Tema suhted teiste osadega on keerukad ja paistavad silma kõrge deautomatiseeritusastme poolest. Veel enam, kõrgemal tasandil omandavad nad käitumise iseloomu, s.t võime iseseisvalt valida tegevusprogrammi. Terviku suhtes ilmutavad nad, asudes struktuurilise hierarhia teistel tasanditel, isomorfismi-omadust. Sel moel on need osad ühtaegu nii terviku osad kui ka tema analoogid. Niisuguse vahekorra selgitamisel võib leida tuge kujundist, mida muus seoses on 14. sajandi lõpul kasutanud tšehhi kirjanik Tomáš Štítný. Niisama nagu nägu peegeldub ühtviisi tervenisti nii peeglis kui ka selle igas killus, mis sel moel osutub nii tervikpeegli osaks kui ka selle analoogiks, nii on ka semiootilises tervikmehhanismis üksiktekt teatud mõttes isomorfne kogu tekstimaailmaga ning kehtib selge paralleelsus individuaalse teadvuse, teksti ja kultuuri kui terviku vahel. Vertikaalne isomorfism, mis eksisteerib erinevatel hierarhiatasanditel paiknevate struktuuride vahel, põhjustab teadete hulga kasvu. Nii nagu peeglis peegeldunud objekt sünnitab sadu peegeldusi selle peegli kildudes, samamoodi tiražeeritakse ka semiootilisse tervikstruktuuri sisestatud teadet selle struktuuri madalamatel tasanditel. Süsteem on võimeline muutma teksti tekstide laviiniks.

Põhimõtteliselt uute tekstide väljatöötamine nõuab siiski teistsugust mehhanismi. Siin on vaja põhimõtteliselt teistsugust tüüpi kontakte. Isomorfismi mehhanism ehitatakse siin üles teisiti. Et tegemist pole mitte lihtsa edastamisaktiga, vaid *v a h e t u s e g a*, siis ei piisa analoogiasuhtest selles osalejate vahel, vaid peab olema ka teatud erinevus. Lihtsaima tingimuse seda liiki *semiosis*'ele võiks sõnastada nõnda: selles osalevad allstruktuurid ei pea olema isomorfsed teineteise suhtes, vaid kumbki eraldi peab olema isomorfne kolmanda,

kõrgemal tasandil asuva elemendi suhtes, mille süsteemi nad kuuluvad. Nii näiteks pole sõnaline ja joonistatud kujutiste ikooniline keel teineteisega isomorfsed. Kuid kumbki neist on erinevas mõttes isomorfne semiootikavälise tegelikkuse maailmaga, mille peegelduseks teatavasse keelde nad on. Ühest küljest teeb see võimalikuks teadete vahetamise nende süsteemide vahel, teisalt — teadete ja nende ümberpaigutamise protsesside mitte-triviaalse transformatsiooni.

Kahe sarnase ja ühtaegu erineva kommunikatsioonipartneri olemasolu on dialoogisüsteemi tekkeks tähtsaim, kuid mitte ainus tingimus. Dialoog kätkeb vastastikkust ja mõlemapoolsust informatsiooni vahetamisel. Kuid selleks on vaja, et edastusaeg vahelduks vastuvõtuaajaga. (Newson 1978: 33.) See aga eeldab diskreetsust — võimalust teha teabeedastuses vaheaegu. See võime — väljastada informatsiooni portsjonitena — on dialoogisüsteemide üldine seaduspära, alates koerte lõhnaaine-eritusest uriini kaudu kuni tekstivahetuseeni inimkommunikatsioonis. Tuleb silmas pidada, et struktuuri tasandil saab diskreetsus tekkida seal, kus tema materiaalses realisatsioonis kõrge aktiivsusega perioodid ja maksimaalselt madala aktiivsusega perioodid tsükliliselt vahelduvad. Tegelikult võib öelda, et diskreetsus tekib semiootilistes süsteemides siis, kui tsüklilisi protsesse kirjeldatakse diskreetse struktuuri keeles. Nii näiteks võib kultuuriloos eristada perioode, mil üks või teine kunst, asudes aktiivsuse kõrgpunktis, transleerib oma tekste teistesse semiootilistesse süsteemidesse. Kuid need perioodid vahelduvad teistega, mil antud kunstiliik just nagu läheks üle "vastuvõtulainele". See ei tähenda, et me antud kunstiliigi isoleeritud ajalugu kirjeldades puutuksime siin kokku vaheaegadega: uurides seda ajalugu immanentselt, paistab ta meile katkematuna. Kuid niipea, kui võtame endale ülesande kirjeldada kunstide kooslust mingi ajajärgu raames, märkame selgesti ühete kunstide ekspansiooni ja otsekui "kat-

kestusi" teistes. Seesama fenomen võib seletada veel üht, kultuuriloolastele hästi tuntud, ent teoreetiliselt lahtimõtestamata nähtust: kooskõlas enamiku kulturoloogiliste teooriatega peaksid niisugused nähtused nagu renessanss, barokk, klassitsism või romantism, mis on tekitatud antud kultuuri jaoks universaalsete faktore poolt, olema sünkroonselt diagnoositavad erinevatel kunstilise ja üldse intellektuaalse väljenduse aladel. Ometi pakub kultuuri reaalne ajalugu hoopis teistsugust pilti: sarnaste ajastuilmingute saabumisaeg eri kunstiliikides ühtlustub alles kultuuri eneseteadvuse metatasele ning kandub sealt hiljem üle uurijate kontseptsioonidesse. Reaalses kultuurikoos ei esine ebasünkroonsus mitte juhusliku hälbena, vaid reeglipärase seadusena. Transleeriv üksus, mis asub oma aktiivsuse haripunktil, ilmutab ühes sellega novaatorlikke ja dünaamilisi jooni. Tema adressaadid elavad tavaliselt läbi alles eelnevat kultuurietappi. On ka teistsuguseid, keerulisemaid vahekordi, kuid ebaühtlus jääb universaalseks seaduspäraks. Immanentsest vaatepunktist katkematud arenguprotsessid muutuvad üldkultuuriliselt seisukohalt diskreetseks just tänu temale.

Sama võib täheldada ka suurte, areaalidevaheliste kultuurikontaktide puhul: Ida—Lääne ja Lääne—Ida kultuurimõjutuste protsess on seotud nende mõlema immanentse arengu sinusoidide ebasünkroonsusega ning paistab välisele vaatlejale erisuunaliste aktiivsuste diskreetse vaheldumisena.

Samasugust suhete süsteemi võib märgata ka mitmesugustes muudes dialoogides, näiteks dialoogides kultuuri tsentri ja perifeeria, tipu ja jalami vahel.

See, et aktiivsuse pulsatsioon kõrgemal struktuuri tasandil avaldub diskreetseks, ei hämmasta meid, kui meenutame, et ka foneemidevahelised piirid eksisteerivad ainuüksi fonoloogilisel, aga sugugi mitte foneetilisel tasandil ja et nad puuduvad kõne ostsilogrammides. Sama

võib öelda ka muude struktuuripiiride, näiteks sõnadevaheliste piiride kohta.

Lõpuks peab dialoogil olema veel üks omadus: kui võrd transleeritav tekst ja talle saadud vastus peavad mingist kolmandast vaatepunktist moodustama ü h t s e t e k s t i , aga seejuures kumbki neist omaenese vaatepunktist mitte üksnes ei esinda omaette teksti, vaid tal on ka kalduvus olla tekst teises keeles, siis peab transleeritav tekst vastust ennetades sisaldama endas võõrale keelele ülemineku elemente. Muidu pole dialoog võimalik. Eespool osundatud artiklis näitas John Newson, kuidas imetava ema ja rinnalapse vahelises dialoogis minnakse vastastikku üle võõra miimika ja võõraste kõnesignaali keelele. Selle poolest muide dialoog ühepoolsest dressuurist erinebki.

Siit tuleneb näiteks tõsiasi, et suutmaks avaldada tugevat mõju maalikunstile, tuli 19. sajandi kirjandusel võtta oma keelde maalilisuse elemente. Analoogilised nähtused toimuvad ka areaalidevaheli te kultuurikontaktide puhul.

Dialoogiline (sõna laias mõttes) tekstivahetus ei ole semiootilise protsessi fakultatiivne ilming. Utopia isoleeritud Robinsonist, mille lõi 18. sajandi mõtlemine, on vastuolus tänapäevase arusaamaga, et teadvus on teadete vahetamine — alates vahetusest inimese suuraju poolkerade vahel kuni kultuuridevahelise vahetuseni. Teadvus ei ole võimalik ilma kommunikatsioonita. Ses mõttes võib öelda, et dialoog eelneb keelele ja sünnitab selle.

Just sellel põhinebki semiosfääri-kujutelm: semiootiliste moodustiste kooslus eelneb (mitte heuristiliselt, vaid funktsionaalselt) üksikule isoleeritud keelele ja on tema olemasolu tingimus. Ilma semiosfäärita keel mitte ainult et ei hakka tööle, vaid teda polegi olemas. Semiosfääri erinevad allstruktuurid on vastastikku seotud ega saa ilma üksteise toeta töötada.

Selles mõttes hõlmab tänapäevamaailma semiosfäär, mis sajandite jooksul pidevalt ruumis avardues on

omandanud globaalse iseloomu, nii tehiskaaslaste kut-sungisignaale kui poetide luuletusi ja loomade häälit-susi. Niisuguste semiootilise ruumi elementide vastasti-kune seotus pole metafoor, vaid reaalsus.

Semiosfääril on diakrooniline sügavusmõõde, sest ta on varustatud keeruka mälusüsteemiga ega saa ilma sel-leta funktsioneerida. Mälumehhanisme pole üksnes ük-sikutel semiootilistel allstruktuuridel, vaid ka semiosfää-riil kui tervikul. Olgugi et meile, kes me oleme semio-sfäärist ümbritsetud, võib ta paista kaootilise regulee-rimata objektina, autonoomsete osakeste hulgana, tu-leb siiski eeldada, et ta on seesmiselt korrastatud ja et tema osad on omavahel funktsionaalselt seotud ning nendevaheline dünaamiline suhe kujundab semiosfääri k ä i t u m i s e . See eeldus vastab ökonoomiaprintsiibi-le, sest muidu oleks raske seletada üksikkommunikat-sioonide olemasolu silmanähtavat fakti.

Semiosfääri elementide (allstruktuuride) dünaamili-ne areng kulgeb nende spetsialiseerumise ja järelikult semiosfääri sisemise mitmekesisuse suurenemise suunas. Ometi seejuures semiosfääri terviklikkus ei hävi, sest kõik kommunikatsiooniprotsessid põhinevad invariant-sel printsiibil, mis nad omavahel sarnastab. See printsiip rajaneb sümmeetria—asümmeetria ühendusel (kee-le ta-sandil iseloomustas Saussure seda struktuurset omadust kui "sarnasuste ja erinevuste mehhanismi") haripunkti-de ja sumbumiste perioodilise vaheldumisega kõigi elu-protsesside kulus ning nende mis tahes vormides. Te-gelikult võib ka need kaks printsiipi taandada üldise-male ühtsusele: sümmeetriat—asümmeetriat võib kä-sitada kui mingi ühtsuse liigendamist sümmeetriatasa-pinnaga, mille tulemusena tekivad peegelduslikud struk-tuurid — järgneva mitmekesisuse kasvu ja funktsioonide spetsialiseerumise allikas. Tsüklilisuse allikaks aga on pöörlemisliikumine ümber sümmeetriatelje.

Nende printsiipide ühendust võib märgata kõige eri-nevamatel tasanditel — alates vastandusest kosmose-

maailmas ja aatomituumas valitseva tsüklilisuse (telg-sümmeetria) ning ühesuunalise liikumise vahel, mis domineerib loomariigis ja on tasapindsümmeetria tagajärg, kuni antiteesini mütoloogilise (tsüklilise) ja ajaloolise (lineaarse) aja vahel.

Et nende printsiipide ühendusel on struktuurne iseloom, mis ei ületa mitte ainult inimühiskonna piire, vaid ka elusmaailma piirid ning laseb sedastada sarnasussuhet kõige üldisemate struktuuride ja näiteks luuleteose vahel, siis mõistagi tekib iseenesest küsimus, kas mitte pole kogu universum teade, mis kuulub veelgi üldisemasse semiosfääri? Kas pole maailmakõiksus mitte läbilugemiseks? Vaevalt me oleme suutelised sellele küsimusele kunagi vastama. Dialoogi võimalikkus eeldab ühtaegu nii elementide heterogeensust kui ka homogeensust. Semiootiline heterogeensust eeldab struktuurilist heterogeensust. Ses suhtes on semiosfääri struktuuriline mitmekesisus tema mehhanismi aluseks. Arvata vasti tuleb meid huvitavale probleemile rakendatuna nii tõlgendada printsiipi, mille V. Vernadski on nimetanud "P. Curie—Pasteuri printsiibiks" ja mida ta pidas üheks "teaduse loogika — looduse mõistmise — põhiprintsiibiks": "Dissümmeetria võib esile kutsuda ainult selline põhjus, millele enesele juba on see dissümmeetria omane." (Vernadski 1977: 149.)

Struktuurilise samasuse ja erinevuse ühenduse kõige lihtsam ja ühtlasi kõige levinum juhtum on enantiomorfism, s.o peegelsümmeetria, mille puhul mõlemad osad on võrdsed peegelduses, kuid ebavõrdsed ühitamisel, s.t suhtuvad teineteisesse nagu parem ja vasak pool. Niisugune vahekord loob sellise vastastikku suhestatud erinevuse, mis erineb niihästi poolte samasusest, mis teeb dialoogi kasutuks, kui ka vastastikku suhestamata erinevusest, mis teeb ta võimatuks. Kui dialoogilised kommunikatsioonid on tähenduse tekke alus, siis ühtse enantiomorfiline jagamine ja erineva lähendamine on

tähendusloomeseadme osade vastastikuste struktuurisuhete alus. (Ivanov 1978.)

Peegelsümmeetria loob hädavajalikud struktuurilise mitmekesisuse ja struktuurilise sarnasuse suhted, mis lubab rajada dialoogisuhte. Ühelt poolt pole süsteemid identsed ning väljastavad erinevaid tekste, aga teisalt lähevad nad hõlpsasti üksteiseks üle, mis tagab tekstide vastastikuse tõlgitavuse. Kui võib öelda, et tegemaks dialoogi võimalikuks, peavad selle osalised olema erinevad ja ühtaegu evima oma struktuuris kontrahendi semiootilist kujundit (Padutševa 1982), siis on enantio-morfism ideaalne elementaarne "dialoogimasin".

Selle tõenduseks, et lihtne peegelsümmeetria muudab põhjalikult semiootilise mehhanismi talitlust, on palindroom. Palindroomi on vähe uuritud, sest et teda on käsitatud kui poeetilist meelelahutust — kui "mängulise sõnakunsti" vilja (Kvjatkovski 1966: 190), aga vahel ka varjamatu pejoratiivsusega kui "sõnaga žongleerimist" (*Slovar...* 1974: 257). Samal ajal võimaldab juba isegi selle nähtuse pinnapealne vaatlus ilmsiks tuua üpris tõsiseid probleeme. Antud juhul ei huvita meid mitte palindroomi omadus säilitada sõna või sõnarühma tähendus nii eest taha kui tagant ette loetuna, vaid see, kuidas sealjuures vahetuvad tekstiloomed ja järelikult ka teadvuse mehhanismid.

Meenutagem hiina palindroomi analüüsi akadeemik Vassili Aleksejevi poolt. Ta osutab sellele, et isoleeritult võetuna annab hiina hieroglüüf ettekujutuse ainult mõistepesast, aga tema konkreetset semantilised ja grammatilised tunnusjooned tulevad avalikuks alles vastastikustes suhetes tekstiahelaga. Ilma sõnade-märkide järjestuseta ei saa määrata ei nende sõnade grammatilist kategooriat ega tegelikku tähendussisu, mis konkretiseeriks isoleeritud hieroglüüfi väga üldist abstraktset semantikast. Edasi demonstreerib Vassili Aleksejev hämmastavaid grammatilisi ja tähendusnihkkeid, mis toimuvad hiina palindroomis olenevalt sellest, kumba pidi teda

lugeda. Hiina "palindroomis (s.o normaalse värsi sõnade pöördjärjestuses) on kõik hiina silpsõnad, jäädes punkti pealt oma kohtadele, määratud mängima juba teisi rolle, nii süntaktiliselt kui ka semantiliselt" (Aleksejev 1951: 95). Sellest on Vassili Aleksejev teinud väga huvitava metoodilist laadi järelduse: palindroom on hindamatu materjal hiina keele grammatika tundmaõppimiseks. "Järeldused on selged: 1. Palindroom on parim võimalik vahend illustreerimaks vastastikuseid seoseid hiina silpsõnade vahel, kasutamata samuti kunstlikku, ent eba-meisterlikku, andetult, kirvelikult auditoorset ümberpaigutamise menetlust hiina süntaksi õppimise harjutamiseks. 2. Palindroom osutub [---] parimaks hiina aineseks, et üles ehitada hiina (aga võib-olla mitte ainult hiina) sõna- ja lihtlauseteooriat." (Aleksejev 1951: 102.)

Tähelepanekud vene palindroomi kohta viivad teisele järeldusele. Semjon Kirsanovi napp kirjapanek sisaldab äärmiselt huvitavaid enesevaatlusi vene palindroomiautori psühholoogiast. Kirsanov jutustab, kuidas ta "juba gümnaasistina" spontaanselt endamisi lausus: "Тюлень не лют" [hüljes ei ole kiskja] — ja järsku märkas, et see fraas on loetav ka tagurpidi. "Sestpeale tabasin end sageli sõnu tagurpidi lugemast [---]. Aegamööda hakkasin ma nägema sõnu "tervikuna", ja niisuguseid iseendaga riimuvaid sõnu ja nende ühendeid sugenes spontaanselt." (Kirsanov 1966: 76.)

Niisiis seisneb vene palindroomi mehhanism selles, et sõna tuleb n ä h a . See võimaldab teda hiljem tagurpidi lugeda. Juhtub üsna huvitav asi: hiina keeles, kus sõna-hieroglüüf justkui varjab oma morfogrammatilist struktuuri, soodustab tagurpidilugemine selle varjatud konstruktsiooni ilmsikstulekut, esitades terviklikku ja nähtavat varjatud järjekindla s t r u k t u u r i e l e m e n t i d e k o g u m i n a . Vene keeles aga nõuab palindroom võimet "näha sõnu tervikuna", s.t taju-da neid kui terviklikku joonist, kui õm-moodi hieroglüüfi. Hiina palindroom tõlgib nähtava

ja tervikliku diskreetseks ja analüütiliselt diferentseerituks, vene oma aktiveerib risti vastupidist: nähtavust ja terviklikkust. Seega aktiveerib tagurpidilugemine teise ajupoolkera teadvuse mehhanismi. Teksti enantiomorfilise muundamise elementaarne fakt muudab temaga suhestatud teadvuse tüüpi.

Sedaviisi meenutab arusaam palindroomist kui kasutust "žongleerimisest" või mõttetust vigurdamisest seda, mida Krõlovi valmis arvas kukk pärliterast. Kohane on meenutada ka selle valmi moraali:

*On võhikutel otsus ühine —
mis neile mõistmatu, see kõik on tühine.*

(Krõlov 1969: 57.)

Palindroom aktiveerib keeletaju varjatud kihte ning on erakordselt väärtuslik materjal eksperimentideks aju funktsionaalse asümmeetrilise probleemide alal. Palindroom ei ole mitte mõttetu², vaid mitmemõtteline. Kõrgematel tasanditel omistatakse tagurpidilugemisele maagiline, sakraalne, salajane tähendus. "Normaalselt" loetuna samastatakse tekst "avaliku", tagurpidi loetuna esoteerilise kultuurisfääriga. On iseloomulik, et palindroome kasutatakse loitsudes, maagilistes vormelites, värava- ja hauakirjades, s.o kultuuriruumi piiripealseis ja maagiliselt aktiivsetes paikades — maiste (normaalsete) ja infernaalsete (äraspidiste) jõudu¹ kokkupuutealadel. Järgmise tuntud ladinakeelse palindroomi autorluse aga omistas piiskop ja luuletaja Sidonius Apollinarius kuradile enesele:

*Signa te signa, temere me tangis et angis.
Roma tibi subito motibus ibit amor.*

²S. Kalatšova kommenteerib oma, Krõlovi tegelase vaatekohalt kirjutatud märkuses Hlebnikovi poeemi "Razin" nüüvisi: "Sõnade ja sõnaühendite tähendus, mõte enam autorit ei huvita [---]. Nende ridade valik on motiveeritud ainuüksi sellega, et neid võib ühesuguse eduga lugeda paremalt vasakule ja vasakult paremale" (Slovar... 1974: 441).

[Tee ristimärk, tee ristimärk, teadmatult riivad ja rusud mind sellega./ Rooma, nende märkide-žestidega kutsud ootamatult esile armastuse enda vastu.]

Peegeldusmehhanism, mis sünnitab sümmeetrilis-asümmeetrilisi paare, on kõigis tähendusloomemehhanismides nii laialt levinud, et teda võib nimetada universaalseks. Ta hõlmab nii maailmakõiksuse molekulaartaset ja üldstruktuure kui ka inimvaimu globaalset loomet. Vaieldamatult on ta universaalne nende nähtuste puhul, mis on määratletavad mõistega "tekst". Paralleelina sakraalse (õige) ja infernaalse (äraspidise) ülesehituse antiteesile on iseloomulik kumera Puhastustule ja nõgusa Põrgu ruumiline peegelduslikkus; Dantel kordavad nad teineteise konfiguratsiooni nagu vorm ja tema täide. Palindroomse süzeeülesehitusena võib käsitada *Jevgeni Onegini* kompositsiooni, kus liikumisel ühes suunas "temake" armastab "teda", väljendab oma kiindumust kirja teel, kuid saab külma äraütlemise osaliseks, selle vastupidises peegelpildis aga "tema" armastab "temakest", väljendab oma kiindumust kirjas ning saab omakorda äraütlemise osaliseks. Seesugune süzee-konstruktsioon on Puškinile iseloomulik. (Blagoi 1955: 101jj.) Nii koosneb *Kapteni tütre* süzee kahest teekonnast: Grinjovi reisist talumeestetsaari juurde, et päästa hätta sattunud Mašat, ning seejärel — Maša teekonnast aadlitsaarinna juurde, et päästa Grinjovi. (Lotman 1962.) Analoogilisteks mehhanismideks tegelaste tasandil osutuvad teisikud, kes 19. sajandil ujutasid üle Euroopa romantilise ja järelromantilise kirjanduse ning olid sageli otseselt seotud peegli ja peegelduse teemaga.

Muidugi on kõik need sümmeetriad-asümmeetriad pelgad tähendusloome mehhanismid ning — niisama nagu inimaju bilateraalne asümmeetria, mis iseloomustab mõtlemise mehhanismi, ei määra ette selle mõtlemise sisu — määravad küll semiootilise situatsiooni, kuid mitte ühe või teise teate sisu.

Toome veel ühe näite sellest, kuidas peegelsümmeet-

ria muudab teksti olemust. Nikolai Tarabukin avastas maalikompositsiooni vallas seaduse, et pildi paremast alanurgast vasakusse ülanurka suunduv diagonaaltelg loob mulje passiivsusest, aga vastupidine — alt vasemalt paremale üles suunduv — aktiivsusest ja pingest. “Käsiteldavast vaatepunktist pakub huvi Géricault’ üldtuntud maal “Méduse’i” parv”. Selle kompositsioon on rajatud kahele vahelduvale diagonaalile — passiivsele ja aktiivsele diagonaalile. Tuulest aetud parve liikumisjoon suundub paremalt vasakule pildi sügavusse. See kehastab ürgseid loodusjõude, mis kisuvad vägisi kaasa käputäit abituid merehädalisi. Aktiivsele vastassirgele on kunstnik paigutanud mõned inimfiguurid, kes koguvad viimset jõudu, et traagilisest olukorrast välja rabelda. Nad ei ole võitlust lõpetanud. Tõstnud ühe endi seast kõrgele oma kohale, panevad nad ta rätikuga vehkima, et tõmmata endale kaugel silmapiiril mööduva laeva tähelepanu”. (Tarabukin 1973: 479.) Õeldust järeldeb katseliseltki kinnitust leidnud tõsiasi: ühe ja sellesama pildi emotsionaal-tähenduslik rõhk muutub vastupidiseks, kui pilt on gravüüritõmmise tegemisel üle viidud peegelsümmeetriasse.

Täheldatud nähtuste põhjus on selles, et peegeldatavate objektide eneste sisemises struktuuris on olemas sümmeeria- ja asümmeetriatasapinnad. Enantiomorfisel transformatsioonil sümmeetriatasapinnad neutraliseeruvad ega avalda end kuidagi, struktuurseks põhitunnuseks aga saavad asümmeetriad. Sellepärast on peegelsümmeetriline paarsus dialoogisuhete elementaarseks struktuuriliseks aluseks.

Peegelsümmeetriaseadus on tähendusloomeseadme sisekorralduse üks struktuurilisi põhiprintsiipe. Süžee- tasandil kehtib see niisuguste nähtuste kohta nagu tege- laste “suuruse” ja koomilisuse paralleelsus, teisikute il- mumine, paralleelsed süžee käigud ja muud tekstisiseste struktuuride kahekordistamise nähtused, mis on küllalt hästi uuritud. Sellesamaga on seotud ka peegli maagi-

line funktsioon ja peegelduslikkuse motiivi tähtsus kirjanduses ja maalikunstis. Loomult samad on ka "tekst tekstis"-nähtused.³ Sellega võib kõrvutada ka nähtust, mida oleme käsitlenud mujal ning mis on vaadeldav teraviklike rahvuskultuuride tasandil: vastastikuse tutvumise ja mingisse ühisesse kultuuriilma lülitumise protsess ei kutsu esile mitte ainult eri kultuuride lähenemist, vaid ka nende spetsialiseerumise — kuuludes mingisse kultuuriühitsusse hakkab kultuur järsemalt kultiveerima oma algupärasust. Omakorda kodeerivad ka teised kultuurid teda kui "erilist", "ebatavalist". Isoleeritud kultuur on "iseenese jaoks" alati "loomulik" ja "tavaline". Alles suurema terviku osaks saades omandab ta enese suhtes välise vaatepunkti ja tajub end kui midagi spetsiifilist. "Lääne" ja "Ida" tüüpi kultuuriühised moodustavad seejuures enantiomorfilisi paare koos "töötava" funktsionaalse asümmeetriaga. Et semiosfääri kõik tasandid — inimisiksusest või üksiktekstist kuni globaalsete semiootiliste ühtsusteni — on justkui üksteise sisse asetatud semiosfäärid, siis on igaüks neist ühtaegu nii dialoogis osaleja (semiosfääri osa) kui ka dialoogi ruum (terve semiosfäär), igaühel neist ilmnevad parem- ja vasakpoolsuse omadused ning igaüks sisaldab madalamal tasandil parempoolseid ja vasakpoolseid struktuure.

Eespool tegime kindlaks, et semiosfääri struktuuri-line ülesehitus rajaneb ruumilise sümmeetria-asümmeetria ristumisel ajaliste protsesside intensiivsuse ja vaibumise sinusoidse vaheldumisega; see tekitab diskreetsuse. Pärast kõike öeldut võime taandada need kaks telge üheks: parem- ja vasakpoolsuse ilmuniseks, mis alates geneetilis-molekulaarsest tasandist kuni kõige keerulise mate informatsiooniprotsessideni on lähtekohaks dialoogile — kõigi tähendusloomeprotsesside alusele.

³Vt Vjatseslav Ivanovi, Peeter Toropi, Juri Levini, Roman Timentšiku ja nende ridade autori artikleid kogumikus *Текст в тексте* (*Trudõ...* 1981).

Kirjandus

- Aleksejev 1951 = Алексеев В. М. Китайский палиндром в его научно-педагогическом использовании. — Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета, с. 95-102
- Blagoi 1955 = Благой Д. Д. *Мастерство Пушкина*. Москва: Советский писатель
- Ivanov 1978 = Иванов В. В. *Чет и нечет: Асимметрия мозга и знаковых систем*. Москва: Советское радио
- Kirsanov 1966 = Кирсанов С. Поэзия и палиндромон. — *Наука и жизнь*, № 7, с. 75-77
- Krõlov, Ivan 1969. *Kukk ja Pärlitera*. Tlk. A. Tulik. — *Valitud valmid*. Tallinn: Eesti Raamat
- Kvjatkovski 1966 = Квятковский А. П. *Поэтический словарь*. Москва
- Lotman 1962 = Лотман Ю. М. Идейная структура "Капитанской дочки". — *Пушкинский сборник*. Псков: Псковский государственный педагогический университет
- Newton, John 1978. *Dialogue and Development*. — *Action, Gesture and Symbol: The Emergence of Language*. Ed. by A. Lock. London—New York—San Francisco
- Padutševa 1982 = Падучева Е. В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла. — *Семиотика и информатика*. Вып. 18, с. 76-119
- Pisma... 1874 = *Письма леди Рондо, жены английского резидента при русском дворе в царствование имп. Анны Иоановны*. Ред. и прим. С. Н. Шубинского. (Записки иностранцев о России в XVIII столетии. Т. 1.) Санкт-Петербург: Издание Я. А. Исакова
- Slovar... 1974 = *Словарь литературоведческих терминов*. Ред. сост. Л. И. Тимофеев и С. В. Тураев. Москва: Просвещение
- Solovjov s. a. = Соловьев С. М. *История России с древнейших времен*. Кн. 3. Санкт-Петербург: Товарищество "Общественная Польза"
- Tarabukin 1973 = Тарабукин Н. Смысловое значение диагональных композиций в живописи. — *Труды по знаковым системам VI*. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 308.) Тарту: Тартуский государственный университет, с. 472-482
- Tridõ... 1981 = *Труды по знаковым системам XIV*. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 567.) Тарту: Тартуский государственный университет
- Vernadski 1960 = Вернадский В. И. *Избранные сочинения: В 6 томах*. Т. 5. Москва: Издательство Академии Наук СССР
- Vernadski 1967 = Вернадский В. И. *Биосфера: Избранные труды по биогеохимии*. Москва: Мысль
- Vernadski 1977 = Вернадский В. И. *Размышления натуралиста: Научная мысль как планетарное явление*. Москва: Наука

PLATONISM JURI LOTMANI SEMIOOTIKAS

Raivo Vetik

Artiklis "Semiosfäärist" esitab Juri Lotman esimesel pilgul hämmastava küsimuse: kas meie universum ei ole mitte sõnum, mis on mõeldud kellelegi teisele läbilugemiseks? Tema vastus on: me ei tea seda ning tõenäoliselt ei saagi kunagi teada (Lotman 1984: 17). Järgnevalt püüan ma seda küsimuseasetust selgitada, viisandada tunnetusliku hoiaku piirjooned, mille puhul see küsimus ei tundu hämmastav. Enamgi veel, ma tahan näidata, et Ferdinand de Saussure'ist lähtunud semiootikas on see küsimus teatud mõttes paratamatu, sest hoiab ülal kogu tema teoreetilist konstruktsiooni.

Käsitluse aluseks võtan ma teadusfilosoofias küllalt tuntud eristuse, kus vastandatakse kaks tunnetuslikku hoiakut: aristotelism ja platonism. Seda teeb näiteks Alexander Koyré (1961: 231–246). Minu mõistekasutus on talle lähedane.

ARISTOTELISM lähtub loodusest kui empiirilisel antud reaalsusest, mis moodustab hierarhilise ja lõpliku universumi. Tema tunnetusliku hoiaku järgi on tõese teadmise aluseks meeled ja kogemus, mis peegeldavad objektide reaalseid omadusi. Teadmine algab meeltest ja jõuab mõisteteni induktsiooni teel. Need eeldused on aluseks aristotelismi teatud tõe kasutada matemaatikat teistes teadustes. Aristoteelse jaoks polnud matemaatika mitte fundamentaalne teadus reaalsest maailmast, vaid abstraktne abivahend füüsikale kui reaalsel

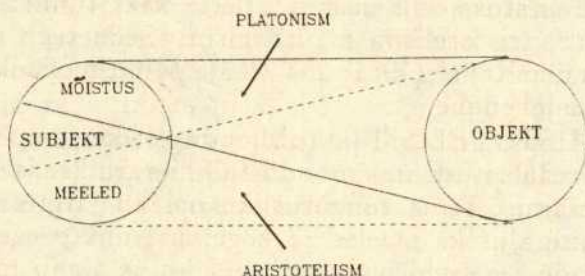
olemist käsitlevale tõelisele teadusele. Looduse matemaatiline käsitlus tähendaks lihtsustamist, sest loodus ei ole kooskõlas matemaatiliste mõistete täpsusega.

PLATONISM, vastupidi, eeldab ülemeelise reaalsuse olemasolu ning peab tõese teadmise allikaks mõistust: mõistus tunnetab ideid ning see on samal ajal ka asjade tunnetamine, sest viimaste olemust väljendab ideede loogiline struktuur. Teine platonismi oluline erinevus aristotelismist on homogeense geomeetrilise ruumi ja lõpmatu universumi eeldamine. Sellega seotud tendentsist taandada kvalitatiivsed erinevused kvantitatiivsetele tuleneb kõrge hinnang matemaatikale kui teadusele, mille abil on võimalik tunnetada olemise tõelisi seaduspärasusi.

Tuleb kohe lisada, et esitatud hoiakud erinevad oluliselt Aristotelese ja Platoni enda aristotelismist ja platonismist ning et seesugune eristamine on ka küllalt tinglik. Alljärgnevas püüan ma näidata, et see on siiski mõttekas.

Skemaatiliselt võib aristotelismi-platonismi vahet korda kujutada järgmiselt:

Joonis 1.

Skeemilt on näha, et aristotelismi puhul ei ole selge, kuidas on teadmine seotud subjektiga. Seepärast on aristotelismis põhiline induktsiooniprobleem: kuidas on võimalik väidetelt, mis kehtivad üksiku kohta, üle minna

üldistele ja paratamatutele väidetele? Platonismi puhul, vastupidi, ei ole selge, kuidas on teadmine seotud objektiga: kuidas on üldised ja paratamatud väited seotud meeltele antud üksikuga?

Kirjeldatud eristuse raames võib Lotmani semiootika metodoloogilisi aluseid määratleda platonismina. Järgnevalt püüangi seda tõestada, näidata, kuidas väljendub platonismi põhiprobleem Lotmani kontseptsioonis ning missugust lahendust sellele pakutakse.

Mu argumentatsioon koosneb kolmest osast. Kavatsen:

1) näidata uusaja loodusteaduse tunnetusliku hoiaku platonismi,

2) seostada Saussure'i ja Lotmani tunnetuslikud hoiakud,

3) seostada uusaja loodusteaduse ja Saussure'ist lähtuva semiootika tunnetuslikud hoiakud.

Esitatud konstruktsiooni esimene ja teine aste ei vaerilist kommenteerimist. Ei ole saladus, et näiteks Galileo Galilei pidas ennast metodoloogia poolest platoonikuks. A. Koyré on 17. sajandi loodusteadust nimetanud isegi platonismi revanšiks loodusteaduse metodoloogias. Samuti ei ole uudis, et Lotmani semiootika üheks oluliseks eelduseks on Saussure'i pööre keeleteaduses, katse luua teadus iseseisvatest märgisüsteemidest. Seepärast keskendan tähelepanu kolmandale punktile. Selle käigus kavatsen ma põhjendada ka kaht artikli põhiteesi:

1) metodoloogilises mõttes tegi Saussure humanitaarteaduses sedasama, mida Galilei ja Newton tegid loodusteaduses — mõlemad asendasid aristotelismi platonismiga,

2) Lotmani tekstikäsitlus on arendanud platonismi tunnetusliku hoiaku Saussure'i semiootikas selle loogiliste piirideni.

1. PLATONISM UUSAJA LOODUSTEADUSE METODOLOOGIAS

Uusaja loodusteaduse revolutsioon teaduse metodoloogias tähendas üleminekut keskajal domineerinud aristotellikult tunnetushoiakult platonistlikule hoiakule. Alexander Koyré järgi olid selle peamised elemendid järgmised:

1. Muutus universumikäsitus. Kui varem valitses hierarhiliselt korrastatud lõpliku universumi idee, siis nüüd asendati see identsetest elementidest koosneva ning samadele seadustele alluva lõpmatu universumi ideega.

2. Muutus ruumikäsitus. Seni valitses empiristlik käsitus, ruum oli aristotellik "kohtade kogum", nüüd asendus see geomeetrilise vaateviisiga, Eukleidese abstraktse ja ühetaolise ruumiga.

3. Muutus käsitus liikumisest. Varem peeti liikumist protsessiks, nüüd hakati temas nägema seisundit. Sellega seoses kadus erinevus ühtlase sirgjoonelise liikumise ja paigalseisu vahel — liikuv keha säilitab oma kiiruse ja suuna, kuni talle ei mõju mingi väline jõud. Liikumine kaotas oma absoluutse iseloomu, sest selgus, et ta pole mitte eraldivõetud keha potentsi realiseerumine, vaid suhe kahe keha vahel, millest ühte tuleb vaadelda teise taustsüsteemina.

Need kolm uuendust väljendasid kõige selgemini fundamentaalset muutust teaduse metodoloogias. Aristotellik empirism, mis käsitleb oma objekti substantsina, mida on võimalik tajuda, asendus platonistliku ratsionalismiga, kus objektiks on suhted, mis on haaratavad vaid mõistusega. Eelneva tunnetusliku hoiaku seisukohalt oli see muutus midagi täiesti arusaamatut, sest tegelikkuse nähtusi hakati seletama meelte seisukohalt võimatu kaudu. Ei ole ju võimalik tajuda tühjas ruumis ühtlaselt ja sirgjooneliselt liikuvat keha, millele ei mõju ükski välisjõud. See on võimatu, sest selline keha pole reaal-

ne keha, mis liigub reaalses ruumis, vaid matemaatilises ruumis liikuv matemaatiline keha. Niisiis seisnes uusaja loodusteaduslik revolutsioon teaduse metodoloogias selles, et tegelikkust hakati seletama matemaatika kaudu, või nagu kõlab Galilei kuulus ütlus: looduse raamat on kirjutatud matemaatika tähtedega.

Nii mõistetud platonismi filosoofilisi tagamaid valgustab Martin Heideggeri Platoni-käsitlus *Sissejuhatuses metafüüsikasse*. Heidegger eristas vanakreeka filosoofias Platoni-eelset ja temast alguse saanud filosoofiat. Esimese põhiprintsiibiks on loomulikkus — *physis*, teise põhiprintsiibiks on mõistuslikkus — *logos*. *Physis*'e maailmas väljendab tõde termin *aletheia* — mittevarjatus, varjamatus, puhkemine, valguse kätte tulek. *Logos*'e maailmas muutub tõde vastavuseks ideega. Seega muutis platonistlik käsitlus loodusliku protsessi, võitluse puhkemise eest, võitluseks *logos*'e eest, õigemini võitluseks *logos*'est kõrvalekaldumise vastu. See fundamentaalse tähtsusega arendus andiski võimaluse uut tüüpi teooria loomiseks. Oluline oli just see kõrvalekaldumise võimalikkuse rõhutamine, sest teooriat platonismi tähenduses on võimalik luua vaid siis, kui leitakse mingi kõrvalekaldumine loomulikust. *Physis*'e maailmas ei olnud kõrvalekaldumine võimalik, täpsemalt öeldes, *physis*'e kontseptsioonisse ei olnud kõrvalekaldumine kodeeritud, sest tõde oli *aletheia*, avanemine, puhkemine — kõik toimuv oli loomulik. Kui tõde muutus vastavuseks ideele, sai võimalikuks ka ideele vastamatus. Tekkis kaks nähtuste rida, milles erinevuste ja vastavuste fikseerimine andiski võimaluse sõnastada kvantitatiivseid seadusi. Näiteks see, et Newton avastas maa külgetõmbejõu, sai võimalikuks siis, kui ta hakkas seda käsitlema regulaarsuse rikkumise kontekstis. Tuntud anekdoodi järgi kukkus Newtonile pähe õun, kui ta vaatles Kuud. Newtonil tekkis idee käsitada nii Kuu kui ka õuna liikumist ühele ja samale seadusele alluvana, kuigi õun langeb maapin-

nale, Kuu aga mitte. Newton näitas, et seda on võimalik matemaatiliselt põhjendada.

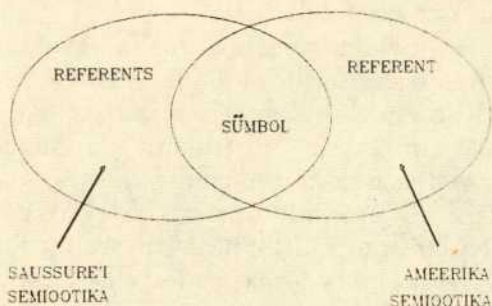
Lühidalt: uusaja loodusteaduslik revolutsioon teaduse metodoloogias seisnes loodusekäsituse ja selle kaudu ka looduse enda matematiseerimises. Koyré on seda tabavalt nimetanud "ühendamatu ühendamiseks": Newton ühendas Eukleidese ruumi, mis on teoreetiline, ja Demokritose aatomid, mis on objektiivne reaalsus. Nende ühendamine tekitas paratamatult probleeme ja vastuolusid, sest kui võetakse mõttelised objektid, mis ise ei ole põhjuslikult seletatavad, ning püütakse nendega opereerides määratleda objektiivse maailma nähtuste seoseid, siis jääb arusaamatuks, kus on teooria ja objektiivse reaalsuse kokkupuutepunkt. See ongi platonismi põhiprobleem.

2. UUSAJA LOODUSTEADUSE JA SAUSSURE'I SEMIOOTIKA METODOLOOGILISTE ALUSTE ANALOGIA

Minu üheks põhiteesiks on, et see, mida Ferdinand de Saussure tegi humanitaarteaduses, on metodoloogilises mõttes analoogne Galileo Galilei ja Isaac Newtoni tehtuga loodusteaduses. Mõlema puhul oli tegemist üleminekuga platonismile.

Levinud käsituse kohaselt võib semiootikas eristada kaht suunda: Ameerika semiootika ja Saussure'il põhinev semiootika (Greimas, Courtés 1982: 297). Erinevus tuleneb eelkõige sellest, kuidas on määratletud "märgi" ja "keele" mõisted. Esimese puhul võib eristamisele aluseks võtta Peirce'i kolmnurga mudeli, mis koosneb järgmistest elementidest: 1) sümbol — tähistaja, 2) referents — tähistatav, 3) referent — objekt. Skemaatiliselt võib nimetatud suundade erinevust kujutada järgmisel skeemil (vt joonis 2).

Nagu skeemilt näha, kasutab Ameerika semiooti-

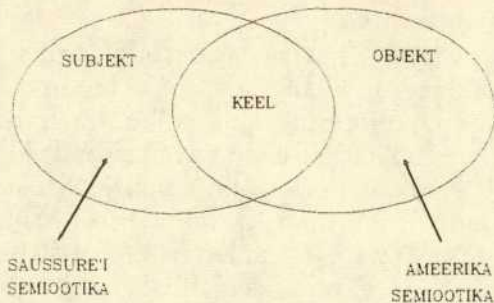
ka märgi defineerimisel referendi mõistet. See suund tegeleb märgi ja referendi suhete klassifikatsiooniga, näiteks ikoonilist märki määratletakse sarnasussuhte kaudu, signaali kunstlike suhete kaudu jne (Greimas, Courtés 1982: 297).

Saussure'i suund jätab märgi defineerimisel referendi kõrvale ning tegeleb keele vormide sisemise organisatsiooni kirjeldamisega. Näiteks on Saussure'i märgi määratlus järgmine: "Märk ei seo mitte asja ja tema nimetust, vaid mõiste ja akustilise kuju" (Saussure 1966: 66). Saussure'i järgi on märgil sisemine ja paratamatu seos vastava märgisüsteemi teiste elementidega, seos asjadega on juhuslik.

Keele mõiste puhul võib nende kahe suuna erinevust kujutada skeemina (vt joonis 3).

Nagu skeemilt näha, käsitleb Ameerika semiootika keelt nomenklatuurina, etikettide kogumina, mis on kinnitatud asjade külge. Saussure'i semiootika käsitleb keelt iseseisva märgisüsteemina, mis määratleb oluliselt subjekti poolt asjade nägemise viisi — siit on mõistetav, et referendi probleem kaob automaatselt.

Esitatud skeemidel ei ole raske märgata aristotelismi ja platonismi opositsiooni. Ameerika semiootikas jääb problemaatiliseks keele ja märgi seos subjektiga, seepärast võib tema tunnetuslikku hoiakut nimetada aristo-

telismiks. Saussure'i semiootikas jääb problemaatiliseks keele ja märgi seos objektiga, tema tunnetuslikku hoiakut võib nimetada platonismiks.

Edasi vaatlemegi Saussure'i metodoloogia platonistlikke lähtekohti ning püüame neid võrrelda uusaja loodusteaduse omaga. Kõigepealt puudutame muutuse probleemi. Saussure'i järgi on keelemuutuste põhjuseks eelkõige struktuursed suhted tema elementide vahel. Kui indoeuroopa keelte võrdlevas grammatikas otsiti algkeelega vastavuse vormelit, siis Saussure asendas selle kahe järjestikuse seisundi võrdleva analüüsiga. See tähendas keeleteaduses keele absoluutse alguse küsimuse kõrvalejätmist, sest ükski keelevorm ei ole algne. Seoses üleminekuga platonismile kadus uusaja loodusteaduses niisamuti aristotellik esmaliigutaja probleem.

Saussure'i tähtsaim uuendus on keele ja kõne eristamine. Keel on süsteem, mis asub väljaspool ajalugu, ta funktsioneerib lähtudes omaenda märgilisest iseloomust. Seepärast ei tule keeleüksust määratleda mitte substantiaalsena, vaid suhete ja opositsioonide kogumina, millesse ta kuulub. Igal keelefaktil on keelesüsteemis ainult talle kuuluv positsioon, s.t keelesüsteemi elemendid võivad muutuda sisult, kuid nendevaheliste suhete süsteem jääb samaks. Saussure võrdleb keelesüsteemi päikese-süsteemiga: niisamuti nagu viimase puhul ei saa ükski

planeet muuta oma mõõtmeid ega kohta, ilma et see lõhuks süsteemi kui terviku tasakaalu, ei saa muutuda ka keelesüsteemi suhted.

Keele ja kõne eristamise metodoloogiliseks aluseks on keeleteaduse objektis kahe mõõtme, sünkroonia ja diakroonia vastandamine ning selles vastanduses sünkroonia teljele keele tõelise olemuse väljendaja tähenduse andmine. Keeleteaduse kahedimensioonilisus põhineb sellel, et tema objekti mõjutab ajafaktor. Saussure'i arvates enamikus teistest teadustest sellist kahestumist ei ole — näiteks astronoomias ei olevat vaja kahte eri distsipliini, kuigi ka taevakehad ajas muutuvad. Siiski olevat seda eristamist vaja näiteks majandusteaduses, mis sisaldab ühelt poolt poliitilist ökonomiat, teiselt poolt majanduse ajalugu. Keeleteaduse ja majandusteaduse eripära põhineb Saussure'i järgi sellel, et mõlemas on tegemist tähenduslikkusega, s.t situatsiooniga, kus faktid ei esinda iseennast. Mõlemas teaduses on tegemist ekvivalentsussuhetega eriloomuliste asjade vahel — poliitilises ökonomias töö ja tasu vahel, keeleteaduses tähistaja ja tähistatava vahel (Saussure 1966: 79).

Aristotelismi ja platonismi opositsiooni perspektiivist lähtudes pole nimetatud teaduste kahestumine siiski mitte nende objekti ontoloogiline eripära, vaid aristotelismi ja platonismi endi tunnetusliku hoiaku eripära tagajärg. Muidugi osutus lingvistikas teooria loomine platonistlikus tähenduses võrreldes teiste humanitaarteadustega lihtsamaks. Kasu on olnud kirjakeelest, mida uurides sai võimalikuks eristada keele teoreetiliste üksustena foneemid, morfeemid, sõnad jne. Neid saab vaadelda keele teoretiseeritud ruumi invariantsete objektidena, mille funktsioneerimise uurimine võimaldab luua ettekujutuse keelesüsteemist kui idealiseeritud objektist.

Kõige selle tõttu ei saa nõustuda ka arvamusega, et on olemas ainult üks astronoomia. Saussure'i väite tagapõhjaks on veendumus, et astronoomia opereerib üksustega, mis on talle looduse poolt antud. Kuid näiteks

Ptolemaiose ja Newtoni astronoomia objektid on kaks täiesti eri asja. Esimesel on nendeks tõepoolest looduse poolt antud meeltega tajutavad objektid, kuid teisel on nendeks teoreetilised objektid, s.t punktmassid. See-ga on olemas kaks astronoomiat, kuid see kahestumine ei põhine mitte taevakehade ontoloogilistel iseärasustel, nende muutumisel ajas, vaid kahel erineval tunnetusli-kul hoiakul, empiirilisel või matematiseeritud lähenemi-sel — aristotelismil või platonismil.

Saussure'i metodoloogia peamine iseärasus on niisiis see, et ta konstrueeris abstraktsel sünkrooniateljel asu-va teoreetilise ruumi ning asetab keele sinna sisse. Sel-le analoogiks uusaja loodusteaduses on ruumi geomet-riseerimine ning objektide käsitlemine just selles pers-pektiivis, s.t punktmassidena. See tähendas universumi konstrueerimist, mis kujutab endast teineteisega sarnas-te kohtade kogumit, kus mis tahes objekt on punktmass, mis asub universumi koordinaadistiku kindlas punktis. Sellise objekti asukohta ja omadusi ei saa määratleda mitte tema enda, vaid süsteemi kõigi ülejäänud objekti-de kaudu, mis moodustavad tema taustsüsteemi. Ainult selles kontekstis on mõistetav Pierre Simon Laplace'i kuulus väide, et kõigi algtingimuste teadmisel on või-malik universumi tulevikku välja arvestada. Seesugune maksimalism eeldab homogeenses ruumis asuvat univer-sumit, mille kõik punktid on üksteise analoogid. Võib öelda, et ka Saussure'i lingvistika eeldab seesugust ling-vistilist universumit.

Edasi võiks täpsustada, milles on platonismi tun-netusliku hoiaku nõrgad küljed. Näiteks Newtoni kon-tseptsiooni puhul jääb ebaselgeks, kuidas on võimalik gravitatsioonijõu momentaanne levimine, mida teooria eeldab. Newton ise seletab seda Jumala väe abil, kuid mõõngem, selline seletus jääb väliseks. Milles on ikkagi probleem? Kui kasutada Saussure'i termineid, siis võib öelda, et Newtoni teoorias vaadeldakse objekte sünk-rooniateljel, kust reaalne aeg ja ruum on elimineeritud.

Newtoni aeg ja ruum on konstrueeritud, seepärast pole kehad ja nende liikumine seal mitte reaalsed, vaid teoreetilised. Et Newton samastas need reaalsusega, siis pidigi ta hakkama põhjendama, kuidas on võimalik gravitatsioonijõu momentaanne levimine. Kui pidada Newtoni teooria aega ja ruumi aga teoreetilisteks konstruktideks, siis niisugust põhjendamist vaja ei ole. Newton seda ei teinud, seepärast eeldabki tema teooria Jumala olemasolu, kes lahendaks probleemi. Välise jõu eeldamist, mis kogu platonismi teoreetilist konstruktsiooni teatud mõttes ülal hoiab, nimetangi ma platonismi loogilisteks piirideks.

Analoogne olukord tekib Zenoni apooriate puhul. Ka Zenon ajab segi need kaks telge, võtab arutluse aluseks sünkrooniatelje ning püüab siis põhjendada seal reaalsel liikumist. Kuid sünkrooniateljel ei ole võimalik reaalsel liikumist leida, sest seal ei saa olla reaalsel liikujat. Selles mõttes võib ka Zenoni tunnetuslikku hoiakut nimetada platonistlikuks — ka tema püüab “ühendada ühendamatut”.

Võib öelda, et sedasama teeb ka Saussure — peab teoreetilist kirjeldust reaalsuseks endaks ega näe, et süsteemi liikumatus ei kuulu mitte keelele endale, vaid tema teoreetilisele projektsioonile. Eugenio Coseriu on viidanud, et Saussure'i käsitus, mille järgi märki tuleb vaadelda lahus referendist, põhineb Emile Durkheimi “sotsiaalse fakti” mõistel ning et mõlemad teevad vea, mis on olemas “kuhja” sofismis (Coseriu 1958: 34). Durkheimi ideaaliks oli tuua loodusteaduse objektiivsed meetodid ka ühiskonnateadustesse. Sel eesmärgil püüdis ta sotsiaalseid fakte käsitada kui subjektist sõltumatuid ning talle kohustuslikke. Võib öelda, et nii Durkheim kui ka Saussure interpreteerisid “kuhja” probleemi järgmiselt: et üksikterade lisamine ei moodusta kuhja, siis ei moodusta kuhja ka kõik terad koos — järelikult kuhi kui tervik on terade kui üksikute suhtes väline. Kuid korrektne järeldus oleks: ühegi üksiku tera lisamine ei moodusta

kuhja. Sellest ei järeldu, et kõik terad koos ei moodusta kuhja. Seega kasutavad Saussure ja Durkheim eeldustes ja järeldustes erinevat objekti mõistet.

Lühidalt: nii Newtoni kui ka Saussure'i puhul on tegemist üleminekuga platonistlikule tunnetushoiakule, mis vastandub eelnevale empiirilisele hoiakule. Viimase seisukohalt on meile antud reaalsed nähtused oma positiivsel kujul ning ei ole selge, miks peab ja kuidas on võimalik teaduse objekte käsitada lihtsalt suhete süsteemina. Platonismi põhiisearasuseks ongi, et ta lähtub teoreetilisest mudelist, mis ei ole meeleliselt ette kujutatav, kuid millega opereerides on võimalik haarata universumit tervikuna. Selleks konstrueerib ta abstraktse tunnetusliku ruumi ning asetab oma objektid sinna sisse. See võimaldab abstraherida antud teaduse seisukohast ebaolulised objekti karakteristikud, s.t teatud mõttes samastada erinevaid objekte. Nagu eespool näidatud, tekitab selline konstruktsioon palju teoreetilisi probleeme, kuid teiselt poolt annab ka võimalusi kvantitatiivseks lähenemiseks.

3. JURI LOTMAN JA PLATONISMI LOOGILISED PIIRID SEMIOOTIKAS

Lotmani semiootika üheks põhimõisteks on tekst. Ma püüan näidata kahte asja: 1) tekst täidab Lotmanil metodoloogiliselt sama funktsiooni, mis Saussure'il keel, 2) oma tekstikäsitusega arendab Lotman platonismi semiootikas selle loogilise piirini.

Lotman ei ole Saussure'iga nõus mitmes olulises asjas. Nimelt väidab ta, et nii Charles Peirce'i kui ka Saussure'i semiootika lähtuvad atomismi printsiipidest, mis viib teooria ja tegelikkuse samastamiseni. Lotmani arvates oleks õigem lähtuda semiootilise kontiinumi mõistest, mis koosneb erineval organisatsiooni tasemel ja erinevalt funktsioneerivatest tekstidest ja keeltest. See kontiinum poleks üles ehitatud mitte nagu müür tellis-

kividest, kus tervik saadakse osade ühekaupa lisandamise teel, vaid ühtse mehhanismina või isegi organismina. Lotman võrdleb seda vaimukalt vasika ja biifsteegi vahekorraga: vasikast on võimalik saada biifsteeki, biifsteegist vasikat aga mitte.

Lotmaniga tuleb nõustuda selles, et Saussure'il on tendents samastada teooriat ja tegelikkust. Lotman arvab, et tema enda kontseptsioonis seda probleemi ei ole. Iseloomulik on näiteks ta metasemiootika ja kultuurisemiootika eristus: "Metasemiootika on suunatud algsete mõistete täpsustamisele ning tekstide genereerimise protseduuride määratlemisele. Tendents võimalikult täpselt modelleerida viib aga selleni, et uurimise objektiks ei osutu mitte tekstid, vaid tekstide mudelid. Kultuurisemiootika, vastupidi, tegeleb reaalsete tekstidega." (Lotman 1981: 3)

Edasi, kui Saussure'i järgi on kõne (tekst) keele kui millegi esmase väljendaja, siis Lotmanil on see vastupidi: esmane on pigem tekst kui keel ning sellisena on tekst võti tunnetuse mehhanismi uurimiseks. Saussure'i kontseptsioon eeldab, et tekst asub mingis ühes keeles, s.t teatud mõttes keel genereerib tekste. Lotmani järgi eeldab mis tahes tekst vähemalt kahe eri tasemel ja erinevalt organiseeritud keele olemasolu (Lotman 1983: 6).

Seega võib öelda, et Lotman pöörab Saussure'i teoreetilise konstruktsiooni tagurpidi ning usub, et on sellega väljunud tema paradigmast. Aristotelismi ja platonismi opositsiooni seisukohalt sellega siiski nõustuda ei saa. Asi on selles, et teksti asetamine Lotmani kirjeldatud semiosfääri abstraktsesse ruumi tähendab lähtumist sünkrooniateljest. Et teoretiseeritud ruumis saab teksti käsitada ainult mudelina, siis võib öelda, et mitte ainult Saussure'i metasemiootika, vaid ka Lotmani kultuurisemiootika objektiks on mudelid. Sünkrooniateljele ei saa reaalsust kaasa võtta, täpselt samamoodi, nagu Zenon ei saanud oma teoreetilisele *stadion*'ile kaasa võtta reaalselt Achilleust ja kilpkonna. Seepärast võib öelda, et Lotmani tunnetuslik hoiak on samasugune platonism nagu

Saussure'i või Newtoni oma. Muidugi tuleb mõnda, et Newtoni geomeetrilise ruumi ja Lotmani semiootilise ruumi vahel on olulised erinevused. Näiteks räägib Lotman "semiootilise individuaalsuse" mõistest, semiootilise ruumi ebaühtluse printsiibist, tal on sügavaid arutlusi semiootilise ruumi tsentri ja perifeeria vahekorrast jne. Kuid kõik see tuleb jutuks vastavate objektide ontoloogiliste erinevuste tõttu. See ei tähenda aga väljumist platonismi tunnetuslikust paradigmast.

Mõttekäik, millega Lotman samastab teooria ja tegelikkuse, on kõige selgemini nähtav tema artiklis "Sümmeetria ja dialoog". Lühidalt öeldes loob ta järgmise konstruktsiooni. Kõigepealt väidab ta, et igasugune tekst koosneb vähemalt kahest keelest. Nagu eespool öeldud, ei tähenda see väide mitte reaalse teksti, vaid teksti mudeli eeldamist, s.t lähtumist sünkrooniateljest. Teiselt poolt võrdleb Lotman teksti funktsioneerimist inimaju kahe poolkera tööga, s.t millegi reaalsega. Ta näitab nende funktsionaalseid analoogiaid ning teeb järelduse, et mõlema bi- ja polüpolaarne struktuur on igasuguse intellektuaalse mehhanismi paratamatu tunnus (Lotman 1983: 25).

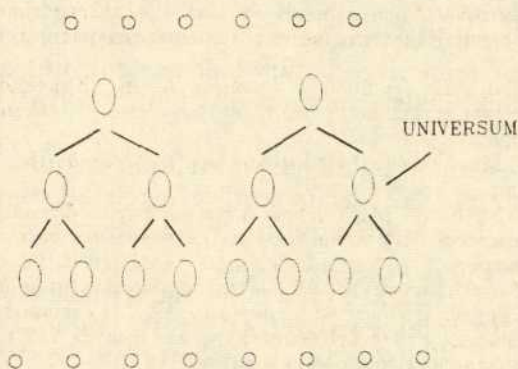
Mina väidan, et selle konstruktsiooni puhul ähmasub teooria ja reaalsuse vahekord. Kõigepealt asetatakse üks objekt teoreetilisse ruumi, kuid hiljem seostatakse see analoogia avastamise kaudu teise reaalse objektiga. Seega võrreldakse omavahel üht reaalselt objekti ja teise reaalse objekti teoreetilist projektsiooni. Samas Lotman siiski väidab, et tuleb olla ettevaatlik niisuguste võrdlustega, et eriti ohtlik on siduda mingi kultuuri keeruline funktsioon üheselt ühe või teise ajupoolkeraga (Lotman 1983: 24). See aga ei vähendavat eri struktuursel tasemel objektide funktsionaalse analoogia tähtsust mõtlemise kui sellise tundmaõppimisel. Enamgi veel: uuringutega ajupoolkerade asümmeetriast "saab idee kultuurist kui kahekanalilisest struktuurist neurotopograafilise vundamendi" (Lotman 1983: 25).

Ei ole raske märgata, et siin on tegemist samasuguse

konstruktsiooniga nagu Newtonil, kes "ühendas ühendamatu", teoreetilise aja ja ruumi reaalsete objektidega. Newtoni puhul eeldas see operatsioon Jumala olemasolu ning oleks loogiline arvata, et ka Lotman eeldab midagi sellesarnast. Lõpuks ma püüangi näidata, et Lotmani teoorias täidab analoogset rolli artikli alguses tsiteeritud Universumi Läbilugeja.

Lotmani järgi koosneb semiootiline universum üksteise suhtes invariantsetest tekstidest. Invariantsuse aluseks on sümmeetria—asümmeetria ühitamise printsiip, mis teeb kõik objektid selles mõttes sarnaseks. Kõik invariantsete tekstid on avatud kahes suunas, s.t sisaldavad alatekste ning kuuluvad ise omakorda alatekstina kõrgema taseme teksti. Seega eeldab Lotman lõpmatut ja ühetaolist semiootilist universumit. Skemaatilisel võiks seda kujutada järgmiselt:

Joonis 4.

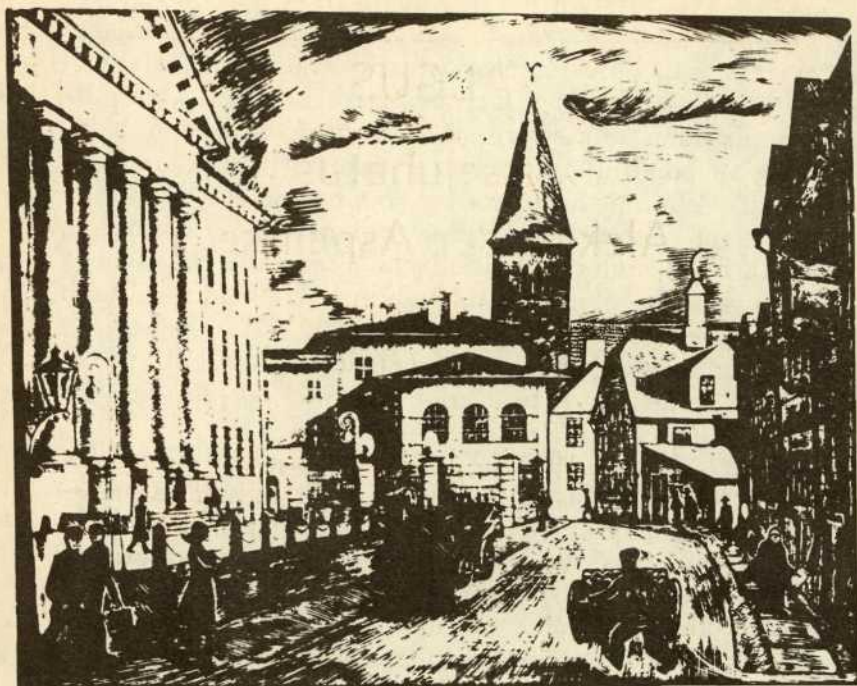

Kuivõrd ka meie universum tervikuna põhineb sümmeetria—asümmeetria printsiibil, siis on ta käsitletav kahes suunas avatud tekstina. Võib öelda, et ühelt poolt koosneb universum alatekstidest, mis universumi kui tervikliku teksti suhtes on teda moodustavateks keelteks. Teiselt poolt temast kõrgemal tasemel asuva teksti suhtes on universum õigupoolest üks selle keel. Universumi funktsioneerimine kõrgema taseme teksti raames eel-

dabki tema läbilugemist. Niimoodi konstrueeritud süsteemis saab universum eksisteerida vaid mingi dialoogi elemendina. Dialoogi kandja täidab Lotmani kontseptsioonis sama funktsiooni, mida Newtoni omas täidab Jumal, s.t hoiab ülal kogu tema platonistlikku konstruktsiooni. Platonismi peamiseks jooneks on see, et tunnetus algab teatud teoreetilise konstruktsiooni loomisega, mida hiljem püütakse siduda ja samastada reaalsusega — püütakse “ühendada ühendamatu”. Kuid seda saab korrektselt teha vaid mingi välise jõu eeldamisel. Newtonil on selleks Jumal, Lotmanil Universumi Läbilugeja. Sellise eeldusega viib Lotman Saussure’ist lähtunud семиotika ta loogiliste piirideni.

Kirjandus

- Coseriu 1963 = Косериу Э. Синхрония, диахрония и история: Проблема языкового изменения. — *Новое в лингвистике*. Выпуск III. Москва: Издательство иностранной литературы, с. 143–343
- Greimas, Courtés 1983 = Греймас А. Ж., Курте Ж. Семиотика: Объяснительный словарь теории языка. — *Семиотика*. Москва: Радуга, с. 483–550
- Heidegger, Martin 1961. *An Introduction to Metaphysics*. Transl. by R. Manheim. Garden City: Doubleday
- Koivuranta 1963 = Койре А. Очерки истории философской мысли: О влиянии философских концепций на развитие научных теорий. Москва: Прогресс
- Lotman 1981 = Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста. — *Труды по знаковым системам: XIII*. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 515.) Тарту: Тартуский государственный университет, с. 3–7
- Lotman 1983 = Лотман Ю. М. Асиметрия и диалог. — *Труды по знаковым системам: XVI*. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 635.) Тарту: Тартуский государственный университет, с. 15–30
- Lotman 1984 = Лотман Ю. М. О семиосфере. — *Труды по знаковым системам: XVII*. (Ученые записки Тартуского Государственного Университета. Выпуск 641.) Тарту: Тартуский государственный университет, с. 5–23
- Saussure 1977 = Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. — *Труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, с. 31–273

Ella Mätik. TARTU MOTIIV ÜLIKOOLIGA
(1942)

ALGUS

Sissejuhatus

Aleksander Aspelisse. I

Mart Orav

11. Aastail 1929–1930 ilmunud ajaleht *Kirjanduslik Orbiit* ühendas mitut ideoloogilist suunda ja nooremate kirjanike kutsehuvilist läbilöögipüüet. Pärast otust lehte trükkida muretseti kaasosalisi-kaastöötajaid üliõpilasseltsi “Veljesto” ringkonnast. Daniel Palgi arvates oli selles eriline osa Juhan Sütistel. *Kirjandusliku Orbiidi* toimetuse valiti selleks korraldatud koosolekul (D. Palgi M. Oravale 20. III 1983). 1929. aasta sügisel ja 1930. aasta kevadel “Veljesto” esimeheks olnud Aleksander Aspel oli Mart Lepiku ja August Annisti kutsel esimeste kaasatõmmatute hulgas. Ta oli kirjutanud vist ka Nigol Andresenile, kes nendega kohe liitus (Kangro 1985: 212–213). 17. veebruaril 1930. aastal on Nigol Andresen kirjutanud Aleksander Aspelile:

Näen puuduvat Su nime uue “Orbiidi” toimetuse koosseisus. Ma ei tea, mis põhjustel see on toimunud, aga vahest ehk kirjutad mulle sellest. Isiklikult olen pettunud “O-st”. Olen lykand edasi sellepärast oma artikligi, mille kirjutamiseks mul tõesti oli kavatus.

Selle asemel, näen nyüd, et teha kaasa “Orbiidile”, nüsamuti peab valima emma-kumma: kas seespool “Orbiiti” moodustada “oma ryhm” ja panna maksma marksistlik kirjandusevaatlus — või loobuda hoopis. Võib-olla, Sa ehk annad hääd nõu. (N. Andresen A. Aspelile 17. II 1930. — KM KO, 169, 190:14, 3/3.)

Algus 8. numbris.

Seda täiendas ta 10. juuni 1930. aasta kirjas:

“Orbiidi” aktsionääriks, kahjuks, ma ei saa jääda: mu Liidu ja “Rynnaku” vekslid ähvardavad minna protesti iga päev — pean oma “Rynnakut” siiski vajalisemaks kui “Orbiiti”. Lõppeks tahan minna suvel veel Kopenhagenisse — ja see kõik asetab mu hiigla kitsikustesse rahaliselt. Usun, et mõistad mind. “Hinnaalandusega” orbiitlane olla — ei ole mulle muidugi ka kuigi vastuvõetav. — Mitte siis põhimõttelik, aga paratamatu loobumine. (N. Andresen A. Aspelile 10. VI 1930. — KM KO, 169, 190:14, 15/25.)

Aleksander Aspeli kaasahaaramisest *Kirjanduslikku Orbiiti* on kirjutanud Daniel Palgi:

A. Aspel valiti toimetusse kui veljestolaste esindaja ja tema täitis oma ülesandeid korralikult, [---]. Muidugi ta hankis ka kaastööd. Tundub, et näiteks prof. J. Mägistelt. (D. Palgi M. Oravale 20. III 1983.)

Aleksander Aspelit on nimetatud koguni *Kirjandusliku Orbiidi* “orgsekretäriks” (Adams 1983: 1543), ent see hilisem termin ei ole asjakohane.

Ei olnud orgi ega ta sekretäri, oli kääriv ring noori tartlasi, kes midagi tahtsid teha,

kinnitab Bernard Kangro (B. Kangro M. Oravale 1984). Toimetusse kuulus Aleksander Aspel koos peatoimetaja Oskar Urgarti, August Jakobsoni, Mihkel Jürna, Juhan Sütiste ning Alfred Suikiga, viimane oli ka ajalehe vastutav toimetaja ja väljaandja. Tallinnat esindas Albert Kivikas, samuti veljestolane. Aleksander Aspeli meenutuste järgi käidi koos Juhan Sütiste, Oskar Urgarti ja August Jakobsoni kodudes. Kirjutised viidi trükikotta,

kus kogu rühm jälle kokku sai, vesteldes trükikalitega, parandades korrekture niipea kui need masinast välja tulid, kirjutades aadressesse ja kandes valmis lehed postkontori. Kõiges selles oli palju nooruslikku ühistegevuse indu. Sellest trükikoja ühistööst võtsid osa peamiselt Sütiste, Urgart, Mart Lepik, A. Jakobson, E. Hiir, vahest Loorits ja Annist, ja mina kõige nooremana,

meenutab Aleksander Aspel (Kangro 1985: 212). Väikese trükiarvuga *Kirjandusliku Orbiidi* avaldamiskulud tasusid asjaosalised.

Maksime omalt poolt sedamööda kuidas keegi suutis. Minul tookord veeringuid polnud. Arvan, et Mart [Lepik] andis midagi minu eest. Need kellel olid püsivad ametikohad panid kokku rohkem,

kirjutab Aleksander Aspel (Kangro 1985: 214). Viimased olid aga samuti eelkõige veljestolased.

Kirjanduslikku Orbiiti ilmestas oluliselt August Anisti kujundatav poliitiline ja esteetiline ideoloogia. Aleksander Aspel on oma tollast vaimset disponeeritust kirjeldanud järgmiselt:

Ma ise olin sel ajal Prantsusmaal ilmuva Henri Barbusse'i "Monde'i" sotsialistlikust kirjandusideoloogiast läbi tuulutatud ja jälgisin ühtlasi Venemaal Majakovski ümber keerutavaid laineid, lugedes vene futurist-surrealistide ajakirja "Lef'i". Lugesin ka Dos Passost, tema "Kolme sõdurit" ja "Manhattan-Transfeini". [...] Oli tunne, et hingasime sama hingetõmbega kui teistel ilmakaartel pulbitsev noorem põlvkond. "Deutsche Rundschau", "Literatur'i" ja "Literarische Welt'i" kaudu jälgisin Saksamaa kirjandusareeni. (Kangro 1985: 214.)

Kirjandusliku Orbiidi rünnakuist lähtunud vastureaktsioon põhjustas Aleksander Aspelis sisekonflikti. Friedebert Tuglas oli 1924. aasta sügissemestrist olnud üliõpilasseltsi "Veljesto" vilistlane. Solvunud nüüd "Veljesto" ühe asutaja, kuid sealt peatselt lahkunud Oskar Looritsa sõnavõtust, teatas Friedebert Tuglas "Veljesto" juhatusele seltsi vilistlaskogust lahkumisest. Tema arvates oli just "Veljesto" *Kirjandusliku Orbiidi* ke-se. Ka olevat teda nukraks teinud noorpõlve hoiak üldse. Aleksander Aspel kirjutab:

Püüdsime Tuglasele seletada Talviku ja teiste kaudu, et kogu "Orbiidi" kolleegium polnud vastutav iga üksiku artikli tooni eest. Kuid Tuglas ei leppinud. Heiti Talvik, kes elas sel ajal Tuglaste pool, või lähedal, teatas mulle sõbralikel omavahelistel kõnelustel kui väga tõsiselt Tuglas võttis seda asja. [...] Need selgitused veenasid mind siis päris tõsiselt, et olime oma ülemeelikuses tõepoolest mõistva inimlikkuse piiridest üle astunud: uljustest oli saanud ulakus. Ja tegin sellest järelduse: astuda "Orbiidi" toimetustoimkonnast välja. Teatasin seda järgmisel Orbiidi trükikoja kokkutulekul, seletades, et "Veljesto" esindajana ma ei võinud Tuglasele põhjust anda eemaldumiseks. Sealsamas võeti mu nimi siis ilma pikemate seletusteta uue (---) numbriga pealisest välja, kuid kokkutulekuil käisin edasi kuni viimase numbril ilmumiseni ja andsin kaastööd väliskirjanduste kohta.

Tuglas jäi selle lahendusega rahule ja jäi edasi "Veljesto" vilistlaskogu liikmeskonda. Hiljem, kohvikus Tuglast kohates, polnud sellest asjast mingit varju jäänud. (Kangro 1985: 213.)

Aleksander Aspeli nime pole enam 15. veebruaril 1930. aastal ilmunud *Kirjandusliku Orbiidi* 4. numbri toimetusliikmete hulgas.

Igatahes polnud Aspeli eemalejäämine mingi väljapaistev sündmus,

kinnitab Daniel Palgi (D. Palgi M. Oravale 20. III 1983). Friedebert Tuglase käitumist meenutades on Aleksander Aspel aga eksinud: 6. märtsil 1930. aastal oli ta "Veljesto" üldkoosolekul ise ette lugenud vilistlaskogu teate Friedebert Tuglase lahkumise kohta (EAA, 1770, 1, 13, 136p).

1938. aastal Pariisi minnes olid Aleksander Aspelil kaasas *Kirjandusliku Orbiidi* numbrid (Kangro 1985: 213).

12. Aleksander Aspeli astumise aega Akadeemilise Kirjandusühingu liikmeks ma ei tea. Pole ka täpselt teada tema tegutsemise algus juhatuses töös. Ise on ta nimetanud end Akadeemilise Kirjandusühingu sekretäriks kord 1929. aastast (KM KO, 63:1, 1/2), kord 1931. aastast (A. Aspeli eluloo visand u 14. III 1973). Informeerides lugejaid küll kirjandusühingu peakoosolekust 1929. aasta mais, ei kajastanud ajaleht *Postimees* juhatuse valimisi (Eesti kirjandusteaduse... 1929). See võis toimuda alles sügisel, sest Aleksander Aspel on 3. novembril 1929. aastal "Veljesto" päevikus reklaaminud samal päeval toimuvat AKÜ koosolekut, lisades: "Selge järele valimised!" Osalema kutsus ta kõiki. (EAA, 1770, 1, 70, 53.) 1930. aasta märtsis on Aleksander Aspel reklaaminud Juljusz Kaden-Bandrowski auks korraldatud õhtut (EAA, 1770, 1, 70, 150p). Igatahes valiti 1930. aasta mais AKÜ peakoosolekul uude juhatusse Gustav Suits (esimees), Daniel Palgi, Aleksander Aspel, Mart Lepik, Johannes Silvet, August Annist ja Eduard Roos (Eesti kirjandusloo... 1930). 1931. aasta mais oli Eduard Roosi asemel Liis Raud (Tohver) (Kreutzwaldi... 1931). 1932. aasta mais on ajalehe informatsioonis uues juhatuses nimetatud kõiki peale Johannes Silveti

(Akad. Kirjandusühingu... 1932). Sügisel on Aleksander Aspel Rudolf Põldmäele öelnud, et on neljapäeval kell 12–1 AKÜ ruumes nagu tavaliselt (EAA, 1770, 1, 75, 9). 1933. aasta veebruaris on ta üliõpilaseltsi "Veljesto" aastapäevale kutsunud Akadeemilises Kirjandusühingus kõnelnud mehhiklase Gastav Adolf (Gustavo Adolfo?) Rohen y Gálvezi (EAA, 1770, 1, 76, 166). 1933. aasta mais valiti Akadeemilise Kirjandusühingu juhatusse lisaks eelmise aasta koosseisule Rudolf Põldmäe (Kreutzwald... 1933). Ühingu juhatuse koosolekul 21. oktoobril 1933. aastal arutati Aleksander Aspeli palvet vabastada ta sõjaväekohustuse tõttu sekretäriametist neljaks kuuks, mil ta on Tartust ära. Alates 15. oktoobrist määratigi Gustav Suitsu ettepanekul ta asendajaks abisekretär Liis Raud tasuga 15 krooni kuus (KM KO, reg. 1949/16, 1). 8. aprillil 1934. aastal pikendas juhatus Liis Raua kohuseid aastakoosolekuni, sest Aleksander Aspel polnud veel vabanenud sõjaväest. 10. mail 1934. aastal valiti AKÜ juhatus tagasi endises koosseisus: esimees Gustav Suits, abi August Annist, sekretär Aleksander Aspel, abi Liis Raud, laekur Daniel Palgi, abi Rudolf Põldmäe, raamatukoguhoidja Mart Lepik (10 aastat... 1934). 22. oktoobril palus Aleksander Aspel end jälle vabastada juhatuse liikme kohuseist välismaale mineku tõttu. Daniel Palgi ettepanekul sai 1. novembrist uueks sekretäriks jällegi Liis Raud, abiks Eduard Laugaste. 12. mail 1935. aastal on AKÜ juhatus jaganud ametid järgmiselt: esimees peakoosoleku valituna Gustav Suits, abi August Annist, sekretär Liis Raud, abisekretär Rudolf Põldmäe, laekur Eduard Laugaste, laekuri abi Aleksander Aspel, raamatukoguhoidja ja arhivaar Mart Lepik. 1936. aasta juunis jäid ühingu juhatuse koosseis ja ametid samaks. 10. oktoobril 1936. aastal valis juhatus ajapuudusel ametist loobunud Liis Raua asemele alates 1. oktoobrist sekretäriks taas Aleksander Aspeli, makstes talle endist tasu. 9. mail 1937. aastal sai sekretäri abiks Aino Undla-

Põldmäe. Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuse koosolekul 2. oktoobril 1937. aastal avaldas ametist ajapuhusel loobunud Aleksander Aspelile kauase hoogsa tegevuse eest tänu esimees Gustav Suits. Sekretäriks valiti nüüd Aino Undla-Põldmäe ning Aleksander Aspel kinnitati abisekretäriks. 1938. aasta juunis jäädi Aleksander Aspeli ettepanekul sama ametijaotuse juurde. 25. oktoobril 1938. aastal lahkusid Aleksander Aspel ja Rudolf Põldmäe AKÜ juhatusest välismaale mineku tõttu, neid asendasid Bernard Kangro ja Marie Tork. (Vt KM KO, reg. 1949/16.)

Seega pidas Aleksander Aspel Akadeemilise Kirjandusühingu juhatuses järgmisi ameteid: sekretär 1929(?) – oktoober 1933, mai 1934 – oktoober 1934, oktoober 1936 – oktoober 1937; abisekretär oktoober 1937 – oktoober 1938; abilaekur mai 1935 – september 1936. Ühingu liikmete nimekirjas on ta veel 1943. aastal koostatud mustandiski (vt A. Undla-Põldmäe valduses olnud fotokoopiat).

Sekretärina tegi Aleksander Aspel kõige tihedamat koostööd Akadeemilise Kirjandusühingu esimehe Gustav Suitsuga. Juhatuse ainsa palgalise kohana (15 krooni kuus) oli see sekretäriamet üks väheseid tasulisi kirjandusteadlase kohti Eestis üldse.

Otsesed tööülesanded polnud suured. Tuli olla paar korda nädalas kõnetunnis, pidada kirjavahetust, koostada aruandeid ja avaldusi toetuse saamiseks, organiseerida stipendiaatide tööd, saata informatsiooni ajakirjandusele, korraldada koosolekuid, s.o. hankida esinejad ja ruumid jms...

on meenutanud Aino Undla-Põldmäe (Undla-Põldmäe 1981: 347–348). Näiteks on 1936. aasta lõpul juhatuse koosolekul otsustatud ettekandekoosolekute korraldamine jätta sekretär Aleksander Aspeli hooleks. Samas valiti uute stipendiumide kava koostajaks Gustav Suits, August Annist ja Aleksander Aspel. 2. mail 1937. aastal on juhatuse koosolekul arutatud sekretär Aleksander Aspeli koostatud töökava, mis mõnede täiendustega vastu võeti ja otsustati esitada üldkoosolekule, Sama aasta

oktoobris jäi ühingu toimetiste levitamine abisekretär Aleksander Aspeli ülesandeks (koosolekute protokollimine aga sekretärile). Varem samal aastal oli Aleksander Aspel pidanud sekretärina selgitama ühingu väljaannete vahetamise küsimust Karjala Teadusliku Uurimise Instituudiga Petrozavodskis. (KM KO, reg. 1949/16.)

Kohustusi oli teisigi. Näiteks pidi ta 1930. aastate alguses ühingut vahel esindama Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali valitsuse koosolekuil (Kes määravad... 1933: 510). 1937. aasta aprillis valiti Aleksander Aspel Akadeemilise Kirjandusühingu poolt kirjanduse sihtkapitali esinduskokku kaheks aastaks August Annisti asemikuks (KM KO, reg. 1949/16).

1937. aastal korraldasid Tartu organisatsioonid Aleksander Puškini 100. surmapäeva tähistamiseks aktuse Tartu ülikooli aulas ning mälestusnäituse kunstikooli "Pallas" ruumes. Akadeemilise Kirjandusühingu esindajana kuulus korralduskomiteesse Aleksander Aspel (Aleksander Tassa esindas Eesti Kirjanikkude Liitu ja Eesti Rahva Muuseumi kunsti- ja kultuuriloolist osakonda, Friedebert Tuglas Eesti Kirjanduse Seltsi, Otto Liiv Riigi Keskarhiivi, Friedrich Puksoo Tartu Ülikooli raamatukogu ja Richard Antik ERMi arhiivraamatukogu) (kataloogi vt Tartu Ülikooli Raamatukogu, KHO, 59, 439). Muu hulgas oli Aleksander Aspeli ülesandeks 14. veebruaril toimunud aktuse etlus- ja muusikatekannete hankimine (KM KO, reg. 1949/16). Lisaks Gustav Suitsule ja Oskar Urgartile, kes pidasid kõnesid, esitasid ülikooli aulas deklamatsioone Maret ja Aino Suits ning Voldemar Ader, laulsid Elsa Maasik ja Grete Milk-Parrot ning klaverisoolo esitas Leonid Milk (kava vt KM KO, 219, 82:1, 2)

Akadeemilise Kirjandusühingu stipendiumid on andnud Aleksander Aspelile ka rahalist tuge. 1930. aastate alguses oli tema stipendiumitöök "Koidula bibliograafia". 1933. aasta novembris on ühingu juhatus jätnud töö valmimisega seotud küsimuse lahtiseks kuni Alek-

sander Aspeli vabanemiseni sõjaväest. 1935. aasta juunis otsustas AKÜ juhatus saata talle meeldetuletuse töö lõpetamiseks. 15. aprillil 1936. aastal lubati tal senine teema asendada "Kreutzwaldi stiilisugemete koguga" ja 30. aprillil tunnistas Akadeemilise Kirjandusühingu juhatus töö vastuvõetavaks (KM KO, reg. 1949/16). Ilmselt oli see Gustav Suitsu seminaris tehtud töö.

1930. aastate alguses kutsuti Akadeemiline Kirjandusühing osalema rahvusvahelise kirjandusloo repertooriumi koostamisel. Tuli kokku panna eesti kirjandusloo kronoloogia sajandite kaupa. Vastavasse rahvusvahelisse komisjoni kuulus Gustav Suits ja eraldi AKÜ poolt valitud Aleksander Aspel. 1935. aasta alguses sai ta valmis 16.–18. sajandit käsitleva osa ning samal ajal pidi ilmuma esimene köide 16. sajandi andmetega (Kümme aastat... 1935; vt ka: G. Suits rahvusvahelise... 1930). 10. oktoobril 1936. aastal arutas Akadeemilise Kirjandusühingu juhatus Paul Van Tieghemi kirja, milles too palus kiirustada 19. sajandit puudutavate andmete lähetamisega. Seda otsustati teha. 6. aprillil 1937. aastal otsustati ühingu juhatuses Aleksander Aspelile stipendiumitööna arvestatud "Andmeid eesti kirjanduse üle Rahvusvahelise kirjandusajaloo repertooriumi jaoks" eest maksta 50 krooni. 1938. aasta detsembris on Paul Van Tieghem palunud Akadeemiliselt Kirjandusühingult kaastööd *Précis d'Histoire littéraire*'i uustrukiks. Andmed redigeeris ühingu ülesandel Aino Undla-Põldmäe ning tõlkis prantsuse keelde Aleksander Aspel, kes andis need Pariisis üle Paul Van Tieghemile "mõningate täiendustega ning suuliste seletustega". Akadeemiliselt Kirjandusühingult sai ta tasuks palutud 400 franki (redigeeri 40 krooni). (KM KO, reg. 1949/16.) (Teisal on kirjutatud, et 1939. aasta veebruaris nimetatud autorile esitatud andmed eesti tähtsamaist kirjanikest ja eesti kirjanduse ülevaade 19. ja 20. sajandil oli määratud tema uuele teosele "Histoire

littéraire de L'Europe et de l'Amérique" (EAA, 2100, 2, 43, 30.)

14. juunil 1938. aastal rahuldab Akadeemilise Kirjandusühingu juhatus Aleksander Aspeli palve toetada 100 krooniga Jules Romains'i stiili käsitleva uurimuse lõpetamist (KM KO, reg. 1949/16).

Vähemalt kahel korral on Aleksander Aspel kõnelnud Akadeemilise Kirjandusühingu ettekandekoosolekul. Aastaist 1929–1934 on teada ülikooli seminaritöö "Albert Kivika "Punase ja valge" kompositsioon" tulemuste esitamine 24. novembril 1929. aastal. Ajaleht *Postimees* tõi ära järgmise kokkuvõtte:

1) Kivikas on nimetatud novellides otseselt märkamatu, objektivne jutustaja. Ta lähendab enese novelli peategelasele, tuues seega tegelase ka lugejale lähedale. 2) Otseselt märkamatu autori isik ilmneb siiski üksikute novellide kompositsiooni vaatlusel lõpp-lahenduse korduvuses ja karakterite käsituses. Autor protesteerib neis novellides aja ülekohtu ja metsikuse vastu. 3) Novellide ülesehituses maksab vahelduvuse printsiip, mis hoiab lugeja tähelepanu alal. Jutustuse mitmekesistamiseks ja lugeja huvi värskendamiseks on tarvitatud laialt gradatsioon, kontrasteerimist ja meeleoluliste kohtade rõhutamiseks ornamenteerimist. Karakteriseerimises on ülekaalus kaudne karakteristika. 4) Peamine rõhk on tegelaste saatuse ja hingelise seisukorra kujutusel. Ainsa erandi moodustab sellest novell "Kevade ended" kus ülekaal situatsioonikirjeldusel ja sündmustel. (Vt Akadeemilises... 1929; Slaavi rahvaste... 1929.)

Hilisemal aastail kõneles Aleksander Aspel ühingu ettekandekoosolekul vaid korra. 28. oktoobril 1935. aastal rääkis Gustav Suits kirjandusloolaste kongressist Amsterdamis ja Aleksander Aspel teemal "Muljeid Sorbonne'ist".

Mitte ainult poliitilises elus, vaid ka teaduses prantslane hindab kõrgeks vabaduse ideed ja individuaalset ainekäsitlust igal alal,

on ajakirjanik ainsana pidanud vajalikuks jäädvustada. (Prantslane hindab... 1935.)

13. 1928. aastal kuulus Tartus asunud Eesti Kirjanduse Seltsi 1800 liiget. Tööaastal 1928–1929 võeti vastu 374 liiget. EKSi eestseisuse koosolekul 22. aprillil 1929. aastal sai ka Aleksander Aspel seltsi liikmeks

(soovitajaks August Annist (teisal on lisatud Mart Lepik)) (KM KO, 16, 9:1, 4; KM KO, 16, A. Aspeli EKSi liikmekaart). Hiljem on Aleksander Aspel ise Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks soovitanud Friedrich Olupi (teine soovitaja oli Fr. Tuglas) (1931); Paul Vihalema, Vassili Nooda, Artur Vassari, Ott Kangilaski, Nora Humala, Leonhard Illisoni, Gerda Laugaste, Aleksander Kaelase (1932) ja August Uiho (1938). Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastust hindas ta kõrgemalt kui teisi: 1938. aastal põhjendas ta lisahonorari vajadust täiendavate kuludega Prantsusmaale sõiduks,

mis sunniksid mind siduma end kohustustega mõne teise kirjastuse juures, mida ma kuidagi ei tahaks. (KM KO, 16, 56:7, 44.)

1920. aastate lõpul ristusid Eesti Kirjanduse Seltsis (nagu ka näiteks Akadeemilise Emakeele Seltsis) mitme suuna huvid. Konkureerisid keeleuenduslik ja keelekasutuse alalhoidlik suund, kõneldi kahe üliõpilasseltsi (sh "Veljesto") võitlusest Eesti Kirjanduse Seltsi juhtimise pärast jm. Eesti Kirjanduse Seltsi puhul on selline erakondlik võitlus avaldunud hiljemgi. Aleksander Aspel on "Veljesto" 26. aprilli 1934. aasta üldkoosolekul sõtsi-velli kutsunud pühapäevasele EKSi koosolekule:

Meil ei ole jõudu, ära teha, kuid grupid suruvad pääle, peab jõud olema kohal. See on taktikaline tarvidus. Kuidas nooremad on niisugustele asjadele vaadanud. Kuigi liikmeks olemisel pole eneseusaldust, kuid avalikele kultuurilistele asutustele võiks astuda liikmeks. (EAA, 1770, 1, 14, 83p.)

Aleksander Aspel on kaasa töötanud mitmes Eesti Kirjanduse Seltsi valitavas organis. 25. mail 1930. aastal toimunud seltsi üldkogu koosolekul oli ta koos August Palmiga sekretäriks (KM KO, 16, 4:1, 47). Üldkogu valis asemikekogu, mis seltsis oli otsustavaks organiks. Selle ülesandeid piiritleti järgmiselt:

Ta "juhib Seltsi tegevust, asutab tarvidust mööda Seltsi tegevuspiirkonnas Haruseltse, valvab Seltsi vara üle, määrab Seltsi otsuste saavutamiseks rahasummasid". Ta valib Eestseisuse, toimkonnad ja revisjonikomisjoni, annab neile kodukorrad, võtab neilt aruanded vastu, "tutvustab Üldkogu nende ettevõtetega, mida kaivatsetakse teostada lähemas tulevikus". (Palm 1932: 316.)

Nimetatud üldkoosolekul esitati asemikekogusse valimiseks kõik need isikud, kelle volituste aeg (kolm aastat) oli lõppenud, ning neli uut liiget, nende hulgas Aleksander Aspel. 30 poolthäälega saigi ta asemikekogu liikmeks. 28 isikule anti kõige rohkem 53 ja kõige vähem 24 häält, Aleksander Aspel jagas 23.–24. kohta. Et vajati 24 liiget, sai ta asemikekogusse kahe viimasena koos Anton Jürgensteiniga (KM KO, 16, 4:1, 47–47p). Selles osales ta kuni 1933. aasta kevadeni. Ka 8. mai 1933. aasta üldkogu koosolekul esitati asemikekogusse tagasivalimiseks kõik väljajäänud liikmed (sh Aleksander Aspel) ning uusi kandidaate. Uue põhikirja järgi osutusid valituks need, kes said üle poole häälte üldarvust (seekord 82). Valitute hulka ei mahtunud Aleksander Aspel sedapuhku ei esimesel ega teistkordsel hääletamisel (KM KO, 16, 4:1, 69p–70). Sama kordus 29. aprilli 1934. aasta EKSi üldkogu koosolekul, kus Aleksander Aspel seati asemikekogu kandidaadiks, kuid ei saanud kahekordsel valimisel nõutavat häälte hulka (KM KO, 16, 4:1, 76–76p). Asemikekogu kandidaadina seati ta üles ka 28. aprillil 1935. aastal toimunud üldkoosolekul, kuid liikmemaksu tasumatus tõttu ei saadud teda hääletada (KM KO, 16, 4:1, 81). 18. aprilli 1937. aasta üldkogu koosolekul valiti ta aga üheteistkümnendana 32 isikust uuesti Eesti Kirjanduse Seltsi asemikekogu liikmeks (võimalikust 90 häälest saadi kõige rohkem 82 ja kõige vähem 18, Aleksander Aspel sai 56 häält) (KM KO, 16, 4:1, 89p–90).

Taas 1940. aasta kevadeks EKSi asemikekogust vanuse tõttu välja langenud, seati ta 28. aprillil 1940. aastal üldkogus jällegi asemikekogu kandidaadiks. Seekord oli hääletajaid 107, kandidaadid said hääli 101-st 34-ni. 83 häälega osutus Aleksander Aspel viiendana valituks (KM KO, 16, 4:1, 101–101p). 12. detsembril 1943. aastal toimunud Eesti Kirjanduse Seltsi üldkogu koosolekul otsustati 1940. aastal valitud asemike volitused jätta kehtima 1945. aastani (KM KO, 16, 4:1, 106p).

24. aprillil 1938. aastal on Aleksander Aspel EKSi asemikekogus esitatud ka üheks juhatuseliikme kandidaadiks. Sinna olid esitatud järgmised isikud: August Palm (sai 21 häält), Richard Räägo (11), Oskar Urgart (17), Peeter Arumaa (16), Jaan Konks (14) ja Aleksander Aspel (11). Nelja hulka ei mahtunud Aleksander Aspel ja Richard Räägo. Küll valiti Aleksander Aspel samal koosolekul ühel häälrel seltsi kirjandustoimkonda koos Jüri Parijõe, Eduard Laugaste, Jaan Roosi ja Arnold Kasega (KM KO, 16, 5:2, 190–190p). Seal sai ta Eestist lahkumise tõttu osaleda vähe aega, kuigi volitused kestsid kaks aastat.

4. jaanuaril 1932. aastal pidas Eesti Kirjanduse Seltsi täidesaatev organ — eestseisus — soovitavaks hankida seltsile usaldusmehi ka Tartust. Aastail 1930–1932 pöörati nende leidmisele erilist tähelepanu ning 1932. aasta juuliks jõudis usaldusmeeste arv 312-ni. Nende ülesanne oli järgmine:

USALDUSMEHED on seltsi asjade õiendajad koha peal. Nende ülesandeks on tutvustada seltsi ja äratada huvi ta vastu, koguda uusi liikmeid, levitada seltsi kirjastatud raamatuid, kasseerida liikmemakse, koguda kuukirjale tellimisi ja kuulutusi, hankida seltsile toetisi, koguda kultuuriloolist materjali seltsi arhiivi jne. Usaldusmees saab ärisilt toimingult vaevatasuks teatava protsendi. (Palm 1932: 321.)

5. jaanuaril 1932. aastal on selle ametiga nõustunud ka Aleksander Aspel ja 9. aprillil valis EKSi eestseisus ta Daniel Paldi ettepanekul usaldusmeheks (A. Aspel EKSi 5. I 1932. — KM KO, 16, 56:7, 1; 16, 9:1, 97). Usaldusmehena on ta vähemalt kogunud seltsi väljaannete tellimusi, 1934. aastal Petseris sõjaväes näiteks ka tulevaselt kirjanikult Peeter Lindsaarelt (Lindserilt) (KM KO, 16, 56:7, 19).

Aleksander Aspel on olnud 1930. aastal kandidaadiks ka Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna valimisel. 25. mail 1930. aastal esitati asemikekogus keeleteoimkonna uuteks liikmeteks lisaks vanadele Aleksander Aspel, Ants Oras ja Johannes Semper. Vahemikus 20–10 saadi häáli järgmiselt: Julius Mark 20, Johannes Aavik ja

Johannes Semper kumbki 18, Albert Saareste 15, Elmar Muuk ja Ants Oras kumbki 13, Jaan Roos 11, Ernst Nurm ja Aleksander Aspel kumbki 10, Richard Janno ja Eduard Schönberg 6. Kaks viimast jäid välja kohe, teistkordsel hääletusel Aleksander Aspeli ja Ernst Nurme vahel jäi peale viimane (KM KO, 16, 5:2, 81).

6. veebruaril 1938. aastal on Aleksander Aspel kõnelnud eelmise aasta ilukirjanduse ülevaadetele pühendatud EKS-i kõnekoosolekul 1937. aasta eesti luulest. 50-minutilist ettekannet oli kuulamas umbes 350 huvilist. Esitatu kohta koosolekul sõna ei võetud (KM KO, 16, 4:1, 91p; Romaani rekordasta. 1938).

14. Tartus asunud Eesti PEN-klubi (loodud 1927. aastal) ülesandeks oli

luua tihedat kontakti eesti kirjanikkude ja kirjandustegelaste vahel, tutvustada eesti kirjandust välismaail ja arendada sidemeid välismaa kirjandusringkondadega. (ERA, 3340, 1, 7, 1.)

Kõige tähtsamaks peeti eesti kirjanduse välispropagandat. Reageeringuis nii sise- kui välismaistele poliitilistele ja kirjanduspoliitilistele sündmustele püüti kindlalt järgida demokraatia põhimõtteid (vt Orav 1989).

12. märtsil 1936. aastal on PEN-klubi juhatus (koos Johannes Semper, Peet Vallak ja Ants Oras) otsustanud peakoosolekule esitada liikmeks võtmiseks Karl August Hindrey ja Aleksander Aspeli (ERA, 3340, 1, 1, 31).

23. märtsil nõustusid sellega kõik 23 kokkutulnut. Samal üldkoosolekul valiti ka PEN-klubi juhatus, mis oma 28. märtsi koosolekul jaotas ametid järgmiselt: esimees Johannes Semper, välissekretär Ants Oras, abiesimees Oskar Urgart, laekur Aleksander Aspel, ametita, kuid sisesekretäri ülesandeis Valmar Adams (ERA, 3340, 1, 1, 65p&31p). Ka 20. märtsil 1937. aastal toimunud peakoosolekul valiti juhatusse samad isikud ning juhatuse koosolekul jäi endiseks ka ametite jaotus (sekretäride erinevus otsustati fikseerida klubi kodukorras) (ERA, 3340, 1, 1, 68&34p). Sama protseduur toimus 9. aprilli 1938. aasta peakoosolekul ja 12. aprilli juhatuse koos-

olekul (ERA, 3340, 1, 70&37p). 20. oktoobril 1938. aastal on PEN-klubi juhatus Aleksander Aspeli ärasõidu tõttu otsustanud juhatusse kutsuda esimese kandidaadi (ERA, 3340, 1, 1, 37p).

Aleksander Aspel on hoolega käinud PEN-klubi koosolekul, kuid nende protokollides ei leidu ta seisukohavõtte. Nii pole ka jäädvustatud Ants Orase meenutatud Orase ja Johannes Semperi konflikti kajastust 1930. aastate teisel poolel:

Vahekord muutus nii teravaks, et ma paaril aastal Kirjanike Liidu häälekandjale enam kaastööd ei teind. Mäletan veel väga selgesti Aspeli vihaseid sõnu "Loomingu" toimetajale, kes tollal oli ka Penklubi esimeheks, kui korra viimase asutuse juhatuse koosolekul arutasime kirjanduspoliitilist olukorda. Aspel ei kõhelnud Semperile ette heitmast äärmiselt vankuvat olupoliititsemist. Isese mina — praegusest ägedamana — vaikisin vihast; kuid sõbrale olin toetuse eest tänulik. Nii siis kui ka hiljem esines Aspel alati julgena ja sirgjoonelisena, sellepoolest erinedes nii mitmestki meie literaadist. (Oras 1958: 3-4.)

Aleksander Aspelit iseloomustab seegi, mida Johannes Vares-Barbarus kirjutas 1938. aastal, kavandades Eesti PEN-klubi osavõtukirja Tšehhoslovakkia klubile nende riiki tabanud tragöödia puhul. Johannes Vares-Barbarus kirjutas Johannes Semperile 2. oktoobril:

Kogu maailm peaks lohutama ja trööstima vägistatud rahvast, kogu maailm peaks osa võtma sellest kuulmatust ülekohtust ja sõprade reetmisest, midugi vastava aktsiooniga, kas sõnas või tegudes. Panen Sulle südamele läbi rääkida Aspeliga, Suitsuga, Tuglasega, võib olla veel mõne kindla kultuurikaitsjaga, ja koostada läkitus eelpool mainitud mõtete alusel, millele mina ka oma nime lisaksin, sest siis ehk vaibub terav valu ja masendus tunne, mis mind viimastel päevadel vallutand. (Sõprade dialoog. 1979: 1122-1123.)

See läkitus saadeti Tšehhoslovakkia PEN-klubile ja kirjanikele.

Eesti PEN-klubi protokollides on juttu ühest Aleksander Aspeli ettekandest, ent sealt ei selgu, kas see ka toimus. Nimelt kavatses juhatus 10. oktoobri 1935. aasta koosolekul teda paluda kõnelejaks peatsele koosviibimisele Tartu kunstiklubis teemal "Puhtast luulest" (ERA, 3340, 1, 1, 30p).

15. Prantsuse Teaduslik Instituut Tartus (asutatud 1922) oli eestlaste juhitud teaduslik organisatsioon Prantsusmaaga ja prantsuse kultuuriga sidemete arendamiseks. Majanduslikku toetust saadi nii Prantsusmaalt kui ka Eestist. Ta viimaks üle 300 inimeseni ulatunud liikmeskonda kuulusid peamiselt akadeemilised kodanikud ja teised haritlased, kuid see polnud suletud teistelegi.

Mis aastast Aleksander Aspel kuulus PTI kaastöölise või tegevliikmete hulka, seda ma ei tea. Tundmatud on ka ta kolm soovijat. 1935. aasta kevadel kuulusid Prantsuse Teadusliku Instituudi juhatusse presidendina Ants Piip, asepresidendina Johannes Semper, (pea)sekretärina Voldemar Vaga, laekurina Peeter Tärvel ja raamatukoguhoidjana tehtava hing Lucien Rudrauf (Prantsuse... 1935). Töö toimus eelkõige seksioonides (kirjanduse, majandusteaduse, juriidiline, loodusteaduse, keeleteaduse, hiljem ka arstiteaduse ja sõjateaduse seksioon). Lisaks peasekretärile, kelle ülesandeks oli pidada kirjavahetust, koostada aruandeid ja protokollida valitsuse- ning üldkoosolekuid (ERA, 14, 3, 1849, 16), oli instituudis ametis tavaline sekretär ehk asjaajaja. 1. novembrist 1935. aastal sai selleks Aleksander Aspel (EAA, 2100, 2, 43, 4). 1938. aasta märtsis on ta Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna dekaanilt palunud luba seda 40-kroonise kuutasuga ametit pidada ka teadusliku stipendiaadina, olles vastasel korral valmis loobuma tööst instituudis (A. Aspel Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna dekaanile 15. III 1938. — EAA, 2100, 2, 43, 6). Ilmselt pidi ta kohal olema büroootundidel kell 6–8, mil sai laenutada ka kirjandust koju või lugemislauda (Prantsuse Teaduslik... 1938; vt ka Künnapas 1938). Veel 24. oktoobril 1938. aastal on Aleksander Aspel koos Lucien Rudraufiga tutvustanud ajakirjanikele instituudi ruume ja raamatukogu (150.000 kr. eest... 1938). Tartu ülikooli valitsuse ja filosoofiateaduskonna loal jäi Aleksander Aspel sekretäriametisse 30. novembrini 1938. aastal (EAA, 2100, 2, 43, 18).

1937. aasta II semestril on Prantsuse Teaduslik Instituut laiendanud oma prantsuse keele kursusi. Seni oli kava jaotatud kuuele semestrile, eesmärgiks keeleoskus argikäibeks ja lugemiseks. Nüüd loodi juurde vestlusrühmad edasijõudnuile ja 10–15-aastastele noortele, kes prantsuse keelt juba oskasid. Rühma piirsuuruseks sai 15 inimest, õpitasu nõuti 5 krooni semestris. Keelekursusi juhatas Lucien Rudrauf, õpetajaiks olid Marie Navibovet, Telesilla Grant, Boris Pravdin ja Aleksander Aspel, lisaks noorterühma juhendaja S. Hansen (Prantsuse Instituudi kursused... 1937). 1937. aasta sügisel tegutses instituudi juures 15 rühma 206 liikmega (Prantsuse Instituudi kursused algavad. 1938). Üle 200 õpilase on kursustel olnud ka 1938. aasta jooksul (Prantsuse Teaduslik... 1938; Prantsuse Instituudil... 1939). 1938. aasta alguses alustas tööd ka algajate rühm. Õpetajaks olid juba nimetatud isikud (Prantsuse Instituudi kursused algavad. 1938). 1938. aasta märtsis ilmunud reklaamis puudub aga Aleksander Aspeli nimi (Künnapas 1938). Arvatavasti tegi ta 1937. aasta septembris (EAA, 2100, 2, 43, 4) alanud tööd siiski ka 1938. aastal. Prantsuse keelt on Aleksander Aspeli juures õppinud näiteks Bernard Kangrogi (Kangro 1983: 134).

Prantsuse Teadusliku Instituudi suurim väärtus oli raamatukogu. Kallista Kanni sõnutsi oli see Praha raamatukogu järel suuruselt teine prantsuskeelne raamatukogu Euroopas väljaspool emamaad (Raudam, Soomere 1977: 69). 1939. aasta alguses kuulus sellesse 8000 köidet raamatuid ja tuhatkond ajakirjaköidet. Tellitud oli üle poolesaja ajalehe ja ajakirja. Raamatukogu täiendamisel arvestati Tartu ülikooli õppetoolide soove. Kunstialaste valguspiltide kogu oli selleks ajaks suurenenud 5295 numbrini. Rikkalik ja ajakohane kogu andis hea võimaluse olla kursis Prantsusmaa eluga ning allikmaterjali ka teaduslikuks või kirjanduslikuks tööks.

Lisaks pingelisele õppetööle olnud Prantsuse Teaduslik Instituut põhjuseks, miks Aleksander Aspel jäi

avalikult eemale 1930. aastate teise poole kirjanduslikest diskussioonidest.

Ma olin sel ajal oma eksamitega, kirjutamisega ja Prantsuse Instituudiga niivõrd kinni, et ei saanud neid arenguid jälgida,

on ta kinnitanud hiljem (Kangro 1985: 216).

16. Rahulolematus "Vanemuise" teatri tööga oli 1929. aastal viinud eesti kultuuritegelaste avaliku mär-gukirjani, milles ühtlasi hoiatati:

Peaks "Vanemuise" teatri ümber kujunenud ebanormaalne olukord jätkuma, siis kerkib küll paratamatult päevakorra-le üli-koolilinna uue kunstipüüdelise draamateatri asutamine. (Avalik... 1929.)

Ilmselt ei nähtud olukorras muutusi, sest 1932. aasta kevadel kinnitati Tartu Draamateatri Seltsi põhikiri. Põhi-eesmärgiks oli draamastuudio asutamine, et valmistada kaasaegsel tasemel ette noori, kes rajaksid kunstiväär-tusliku draamateatri Tartus, et seista vastu "Vanemuise" dekadentsile ja edendada Eesti, eriti aga Lõuna-Eesti teatrikuultuuri. Tähelepanu pöörati ka lasteteatrile ning publiku kasvatamisele. Altruistliku ohverdusega tehtud töö ei sujunud siiski loodetud määral.

Seltsi tegevusaasta kestis 1. juulist 1. juulini. Peakoosolek valis kaheks aastaks juhatuse, millest pidid esimese tegevusaasta lõpul loosiga välja langema pooled liikmed (KM KO, 187, 1:1, 7p). Aleksander Aspel sai Tartu Draamateatri Seltsi liikmeks esimesel peakoosolekul 30. mail 1933. aastal. Koos olid seekord veel Aino Suits, August Sunne, Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Ants Oras, Henrik Visnapuu (koosoleku juhataja), Mikkel Jürna, Maks Päss ja Karl Ader (KM KO, 187, 1:2, 3). Kokku kanti tegevuse jooksul seltsi nimekirja 65 isikut (KM KO, 187, 5:1).

18. detsembril 1936. aastal on Tartu Draamateatri Seltsi peakoosolekul juhatusse (esimees Aino Suits) valitud ka Aleksander Aspel (KM KO, 187, 1:2, 16). 14. jaanuaril 1937. aastal valiti lisaks esimehele Aino Suitsule juhatuse abiesimeesteks Robert Sinka ja Ferdinand Karlson, laekuriks-asjaajajaks Bernhard Mäelo

ja sekretäriks Aleksander Aspel (KM KO, 187, 1:3, 46). 1938. aasta mais on seltsi juhatusse lisaks esimehele kuulunud abina Ferdinand Karlson, sekretärina Aleksander Aspel, laekurina Bernhard Mäelo ja liikmeina Oskar Urgart ning Karl Laagus (KM KO, 187, 4:5, pagineerimata). 17. juunil 1940. aastal on peakoosolekul arutatud seltsi võla tasumist Haridusministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna poolt. Koosolekul kohustati juhatus sügiseks koostama kindla töökava ja eelarve, lootuses elustada tegevust. Juhatusse kuulusid endine esimees ja abi, sekretär Oskar Urgart ja abisekretär Aleksander Aspel, endine laekur ja ametita liige Karl Laagus (KM KO, 187, 1:2, 18p-19). 1940. aasta oktoobris saadi aga kindlalt teada, et Tartu Draamateatri Selts on määratud likvideerimisele.

Tartu Draamateatri Seltsi teatrikunsti stuudio (1934-1937) lõpetas 35 alustanud õpilasest 18. Studios luges draama ja teatri ajalugu tasuta põhiliselt Gustav Suits, andes üksikloenguid spetsialistidele (näiteks inglise draamakirjanduse ajalugu luges kinnitatud õppejõuna Ants Oras). 1935. aasta detsembris ja 1936. aasta jaanuaris prantsuse ainekäsitledes on Gustav Suits 18. detsembri 1935. aasta loengu usaldanud Aleksander Aspelile. Täpsema teema on viimane klassipäevikus avamata jätnud ("Loeng prantsuse teatri üle") (KM KO, 187, 15:2, pagineerimata). See jäi Aleksander Aspeli ainsaks loenguks studios, ehkki õppenõukogu protokollis 19. jaanuarist 1936. aastal on teda nimetatud ühena, kellelt on semestri jooksul loota "üksikloenguid (-harjutusi)" (KM KO, 187, 1:4, 66).

17. Rahvasteliidu juures olnud Vaimse Koostöö Komisjoni Eesti osakond — Eesti Rahvuslik Vaimse Koostöö Komisjon — töötas Tartu ülikooli juures. Selle liikmeiks olid ülikooli nõukogu valitud professorid ning ülikooli raamatukogu direktor ja 1931. aastal ka tähtsamate kultuuriinstitutsioonide esindajad. Komisjoni juhtis Tartu ülikooli rektor.

Esimesele Balti riikide vaimse koostöö kongressil Kaunases 1935. aasta oktoobris oli Ants Piip pannud ette pidada järgmine kongress 1936. aasta sügisel Tartus. 12. veebruaril 1936. aastal toimunud komisjoni koosolekul valiti kongressi organiseerijaks Voldemar Päts, Ants Piip, Ludvig Puusepp, Peeter Tarvel ja Johannes Semper (TÜR KHO, 46, 3, 19p). 7. oktoobril otsustati ametisse kutsuda keeli oskav (saksa, prantsuse, inglise) "asjaajaja-sekretär-korrektor" (TÜR KHO, 46, 3, 25p). Sellest on juttu olnud ka 24. oktoobril toimunud koosolekul:

Kongressi tööde redigeerimiseks tuleks rakendada mitu sekretäri-redaktorit eri keelte järgi, samuti palgata ametisse üks alaline abi-jõud kongressi organiseerimistöödeks. (TÜR KHO, 46, 3, 27p.)

Teine Balti riikide vaimse koostöö kongress toimus 29.–30. novembrini 1936. aastal Tartus. Kongressi juhatusse kuulusid lisaks juhataja Johan Kõpule ja ta Lätist, Leedust, Rootsist ja Soomest pärit abidele peasekretär Friedrich Puksoo ja sekretär Aleksander Aspel. Kongressil kõneldi rahvuslike komisjonide tegevusest, Balti riikide vahelise suhtluskeele valikust, nende ülikoolide ja kõrgkoolide koostööst, kooliraamatute vastastikusest kontrollist, kultuuriasutuste koostööst, bibliograafiatööde ühitamisest jm (Vt *Teise Balti riikide...* 1937).

Kongress ei ole Aleksander Aspeli ainus puutepunkt Eesti Rahvusliku Vaimse Koostöö Komisjoniga. 15. detsembril 1937. aastal on komisjonis informeeritud Rahvusvahelise Vaimse Koostöö Instituudi direktori küsimusest, kas saaks koostada Eestis nimekirja neist isikuist, kes on suutelised välismaal võõrkeeles raadios esinema Eesti majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste küsimuste kohta ning kas nõustutakse seda lähetama Rahvusvahelisele Raadioringhäälingute Liidule või Eesti Ringhäälingu saatekava komiteele (TÜR KHO, 46, 3, 40p). 20. detsembril on otsustatud vastata, et ERVKK juba koostab seda nimestikku.

ERVKKi kõigi liikmete poole tuleks pöörduda palvega, a) mis kee-

les nad ise sooviksid esineda, b) teatada teisi isikuid, kes suudaksid seda teha,

märgitakse samas (TÜR KHO, 43, 3, 41p). Nagu selgub 9. veebruari 1938. aasta protokollist, nõustusid esinema Ants Piip, Gustav Suits (prantsuse, rootsi, soome, saksa ja vene keeles), Peeter Tarvel, Ants Oras (inglise ja soome keeles) ning Harri Moora.

Selle kõrval juhiti tähelepanu hra-dele A. Aspel'ile, Voldemar Vaga'le, arhitekt Edg. Kuusik'ule, kes võiksid esineda prantsusekeeles ning hra Uustal'ule, A. Puhk'ile ning mag. Silvetile, kui kohastele isikuile inglisekeeles. (TÜR KHO, 43, 3, 43p.)

18. 3. detsembril 1937. aastal korraldas Tartu Õpetajate Seltsi raamatukogutoimkond pedagoogilise muuseumi ruumes kirjandusõhtu. Peale Ants Orase avakõne oli kavas Aleksander Aspeli ettekanne "Prantsuse tänapäeva kirjandus meie tõlkes" ning Ernst Raudsepa "Skandinaavia kirjandus eesti keeles". Väheste kuulajate ees on Aleksander Aspel nimetanud 9 tunnustatuma "nn. ellusööstjate rinde" autori tõlgete ilmumist Eestis, kuid ka kõikide kuulumist maailmasõja ja sellele järgnenud aega. Tõlkida oleks vaja ta meelest aga ka noori (Kirjandusõhtu... 1937).

19. 1930. aastal toimunud II üleriiklikul kirjandusnädalal on Aleksander Aspel olnud Tartu korraldava toimkonna asjaajaja (A. Aspel J. Barbarusele 5. II, 17. II, 26. II 1930. — ERA, R-39, 1, 28, 49&34&50; vt ka Eesti... 1930).

1988/1992

Kirjandus

- A. Aspel Prantsuse stipendiaadiks. 1934. — *Rahva Sõna*, nr 81, 16. X, lk 2
- Astakümnete kutsumus ja missioon: Korrespondentsintervjuu Rudolf Põldmäega. 1983. — *Keel ja Kirjandus*, nr 2, lk 91-97
- Adams, Valmar 1983. Intiimne Gustav Suits. — *Looming*, nr 11, lk 1583-1545
- Akad. Kirjandusühingu uus juhatus. 1932. — *Postimees*, nr 110, 12. V, lk 4
- Akadeemilise sotsialistliku ühingu aastapäev. 1932. — *Rahva Sõna*, nr 59, 15. III, lk 2

- Akadeemilises Kirjandusühingus. 1929. — *Postimees*, nr 320, 24. XI, lk 8
- Andresen, Nigol 1945. Henri Barbusse. — *Sirp ja Vasar*, nr 35, 1. IX, lk 3
- Aspel, Aleksander 1935a. Särav linn. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 15, 14. IV, lk 57–58
- Aspel, Aleksander 1935b. Kilde kirjanduslikust Pariisist. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 19, 12. V, lk 74–75
- Aspel, Aleksander 1935c. Teose analüüs prantsuse kirjandusõpetuses. — *Eesti Kirjandus*, nr 11, lk 508–514
- Aspel, Aleksander 1961. Ants Orase looming: Tema kuuekümnenda sünnipäeva puhul. — *Mana*, nr 2/3, lk 115–123
- Avalik märgukiri "Vanemuise" asjus. 1929. — *Postimees*, nr 104, 19. IV, lk 5
- Edustuse koosolek. 1929. — *Üliõpilasleht*, nr 10/11, XI, lk 183–185
- Eesti kirjandusloouemaist uurimustest. 1930. — *Postimees*, nr 139, 24. V, lk 3
- Eesti kirjandusteaduse ülesandeid. 1929. — *Postimees*, nr 129, 14. V, lk 2
- Eesti Noorsotsialistliku Liidu III kongress. 1929. — *Rünnak*, nr 3, lk 98–100
- "Elav Rahva Sõna" Tartus. 1928. — *Rahva Sõna*, nr 76, 3. IV, lk 6
- Eesti II. üleriiklik kirjandusnädal. — *Looming*, nr 2, 1930, lk 253–256
- Elmar Habenichts surnud. 1928. — *Rünnak*, nr 5, lk 152–153
- Erm, Voldemar 1930. "Veljesto" läbi aastakümne: Kroonikamärkmeid. — *Üliõpilasleht*, nr 1/2, 24. II, lk 3–11
- Esimesed töölisnoorpõlve suvipidustused. 1929. — *Rünnak*, nr 4, 1929, lk 124–125
- [Freiberg, Karl] 1928. Elmar Habenichts †. — *Rahva Sõna*, nr 268, 21. XI, lk 3 (nimemärk K. F.)
- G. Suits rahvusvahelise kirjandusajaloo-komisjoni liikmeks. 1930. — *Looming*, nr 2, lk 247
- Henri Barbusse. 1927. — *Rahva Sõna*, nr 2, 2. III, lk 2
- Jakob Westholm ja tema kool 1907–1937. 1937. Tallinn: Jakob Westholmi Poeglaste Erahumanitaargümnaasium
- Joakimov, Viktor 1959. Progressiivne üliõpilasliikumine Tartus kodanliku diktatuuri aastail (1920–1940). Tartu. (Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus)
- VIII Edustuse koosolekud. 1929. — *Üliõpilasleht*, nr 12, 20. XII, lk 201–204
- VIII Edustuse koosolekud. 1930. — *Üliõpilasleht*, nr 1/2, 24. II, lk 36–37
- Kaks kirja Nigol Andresenile. 1984. (Kommenteerinud Peeter Olesk.) — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, lk 626–628 [Aleksander Aspeli kohta käivad kommentaarid põhinevad siinkirjutaja materjalil.]
- Kangro, Bernard 1983. *Arbujate kaasaeg*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv

- Kangro, Bernard 1985. Aleksander Aspel, Ants Oras ja teised Kirjanduslikust Orbiidist: Kirju ja mälestusi asjaosalistelt. — *Tulimuld*, nr 4, 210–220
- Kes määravad toetust kultuurkapitalist? 1933. — *Olion*, nr 9, lk 510–511
- Kirjandusõhtu Tartu Õpetajate Seltsis. 1937. — *Postimees*, nr 328, 3. XII, lk 7
- Koit, Jakob 1975. Mälestuskilde veljestolastest ja Veljestost. — *EÜS Veljesto 1920–1975*. Lund, lk 59–61
- Kreutzwald Tallinnas. 1933. — *Postimees*, nr 113, 16. V, lk 2
- Kreutzwaldi tööde uurimise uusleud. 1931. — *Postimees*, nr 131, 16. V, lk 5
- Kultuurimaastiku kaardistaja: Rudolf Põldmäe 75. 1983. (Usutlenud Trivimi Velliste.) — *Sirp ja Vasar*, nr 8, 25. II, lk 7
- Kultuuritahtel. Noorp. Koondise tegevusest. 1926. — *Uudismaa*, nr 1, lk 14
- Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondise... 1928. — *Rahva Sõna*, nr 65, 21. III, lk 5
- Kuuli, Olaf 1971. Eesti rahva võitlus fašismi vastu (1930–1940 a.). Dissertatsioon ajaloodoktori kraadi taotlemiseks. I–II. Tallinn. (Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogus)
- 10 aastat kirjanduse uurimist. 1934. — *Postimees*, nr 128, 12. V, lk 5
- Kümme aastat pidevat tööd kirjanduse uurimisel. 1935. — *Postimees*, nr 69, 11. III, lk 4
- [Künnapas, Linda] 1938. Tükike Prantsusmaad Eestis. — *Uudisleht*, nr 46, 23. III, lk 6 (nimemärk *Elka*.)
- Laipe Kadrioru ringteel. 1928. — *Rahva Sõna*, nr 268, 21. XI, lk 3
- Majak, Richard 1975. *Tee tuli endal leida*. Tallinn: Eesti Raamat
- Meie kunstnikud. 1928. — *Rünnak*, nr 6, lk 197
- Mägiste, Julius 1975. EYS "Veljesto" viiskymmend viis aastat. — *EÜS Veljesto 1920–1975*. Lund, lk 9–33
- Männik, M. 1975. Tuudur Vettik J. Westholmi gümnaasiumi muusikaõpetajana. — *Nõukogude pedagoogika ja kool XII*. Tallinn, lk 122–126
- Noorsotsialistliku Liidu kolmas kongress. 1929. — *Rahva Sõna*, nr 70, 26. III, lk 5
- Nurmekund, Pent 1943. Romaani vaimuteaduste viljelemisest Tartu Ülikoolis. — *Postimees*, nr 111, 15. V, lk 6
- Oras, Ants 1958. Tervituseks Aleksander Aspelile (tema 50-nda sünnipäeva puhul). — *Mana*, nr 4, lk 2–4
- Orav, Mart 1989. Uks Euroopasse: Eesti Pen-klubi 1927–1940. — *Kodumaa*, 19. IV, lk 6–7
- Palm, August 1932. Eesti Kirjanduse Selts 1907–1932. — *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 305–327
- Prantslane hindab... 1935. — *Postimees*, nr 294, 28. X, lk 3
- Prantsuse Instituudi kursused algavad. 1938. — *Postimees*, nr 13, 14. I, lk 8
- Prantsuse Instituudi kursused laienevad. 1937. — *Postimees*, nr 248, 14. IX, lk 7

- Prantsuse Instituudi peakoosolek. 1935. — *Postimees*, nr 130, 14. V, lk 7
- Prantsuse Instituudil 8000 köidet. 1939. — *Postimees*, nr 127, 12. V, lk 8
- Prantsuse stipendium A. Aspelile. 1934. — *Vaba Maa*, nr 242, 15. X, lk 4
- Prantsuse Teaduslik Instituut algab tööd uutes ruumides. 1938. — *Postimees*, nr 247, 12. IX, lk 9
- Põldmäe, Rudolf 1982. Filoloogilisi meenutusi Tartu ülikoolist 1920.-1930. aastail. — *Looming*, nr 10, lk 1399-1405
- Rannit, Aleksis i.a. Aleksander Aspeli esteetika ja humanism. New York: Eesti Teaduslik Selts Ameerikas
- Raudam, Ernst, Ilmar Soomere 1977. *Ludvig Puusepp*. Tallinn: Valgus
- Romaani rekordaasta. 1938. — *Postimees*, nr 37, 7. II, lk 2
- Ross, Heinrich 1986. *Ei vabadust saa taevaväega: Mälestusi*. Tallinn: Eesti Raamat
- 150.000 kr. eest prantsuse kirjavara. 1938. — *Postimees*, nr 290, 25. X, lk 5
- SELL'i Keskbüroo istung Tartus 8.12.29. 1929. — *Üliõpilasteleht*, nr 12, 20. XII, lk 200
- Sivers, Fanny de 1978. Léon Vaganay, viimane prantslasest professor Tartu ülikoolis. — *Tulimuld*, nr 3, lk 121-130
- Slaavi rahvaste üksmeelest ei saanud asja. 1929. — *Postimees*, nr 322, 26. XI, lk 7
- Sõprade dialoog. 1979. (Kirjad valinud ja kommenteerinud Paul Rummo.) — *Looming*, nr 8, lk 1113-1126
- Tartu ülikooli ajalugu. 1982. III kd. Tallinn: Eesti Raamat
- Teise Balti riikide vaimse koostöö kongressi toimetis 29. ja 30. nov. 1936 Tartus. 1937. Tartu
- Undla-Põldmäe, Aino 1981. Tõsiseiku Akadeemilisest Kirjandusühingust. — A. Undla-Põldmäe. *Koidulauliku valgel: Urimusi ja artikleid*. Tallinn: Eesti Raamat
- Uustalu, Evald 1982. *Tagurpidi sõudes: Mälestusi ajavahemikult 1914-1943*. Stockholm: Teataja
- Vallner, Alleks 1975. Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondis. — *Nõukogude pedagoogika ja kool XII*. Tallinn, lk 64-76
- “Veljesto” kroonikat viie aasta jooksul. 1935. — *Üliõpilasteleht*, nr 3, 2. III, lk 77-81 (nimemärk *Kroonik*.)
- 15 küsimust Nigol Andresenile. 1974. — *Looming*, nr 10, lk 1725-1730
- Üliõpilaskonna edustuse valimised 16., 17. ja 18. märtsil. 1929. — *Rahva Sõna*, nr 58, 12. III, lk 5

Sissejuhatus Aleksander Aspelisse

ALEKSANDER JA HELMI ASPEL
5. juunil 1932. a

Foto Kirjandusmuuseumist

SOOVIN INIMESTE LEHTSÄT RÖÖMU
Katkendeid Aleksander Aspeli nooruspäevikust

Aleksander Aspeli eravalduses olevaist materjalidest ainsana Kirjandusmuuseumi koopiana jõudnud nooruspäevik hõlmab ajavahemiku 10. VI 1921 – 24. V 1929, kusjuures sellel puuduvad mõned osad ja lõpp. Et Aleksander Aspeli tütre sõnutsi võiksid sellest ainult "äärmise vajaduse korral ... osaliselt avaldamist leida mõningad otseselt ajaloolist huvi pakkuvad kohad uurimuse illustreerimiseks", on sellest põhimõttest ja eesmärgist lähtudes järgnevalt esitatud otseselt üld- ja isikuajaloolist huvi pakkuvaid päevikukatkendeid ajavahemikust 10. IV 1928 – 29. IV 1929.

*

10. aprill 1928.

Kolmas lihavõttepäha.

[---]

Jah. Olen juba teise aasta tudeng. Mõtlen tarku mõtteid ja kannan enesetunde maski, räägin paljutähendavaid sõnu ja vaikin ajuti veelgi paljutähendavamalt (kui see vaikimine ei ole ainult tingit karutusest paljastada oma tõeliku ahtruse!). Kõige enam saab nalja siiski iseenesega.

Olen pidand sind vaeselapsena need kaks aastat, mu vana Sõber, sest olin jõudnud ette kogu oma mõttekäiguga Sinu lehekylgede juhuslikest tunde pursanguist. Ent, ei tähenda see põrmugi seda, et oleksin jõudnud ka tundelaadilt kõrgemale pinnale, kui näen end sinus. Sama ringivahtija, sama õhtuti unistaja, sama pysimatu. Tõsi küll, vahele on juhtund tooremaid intsidente, aga neidki ei kahetse, kuna nad ei ole mõjutand mu hingelaadi.

Võib olla mu huvide tulipunkt on nihkund teisale. Võib olla selles lõpmatus võitluses oma kahe susega olen saavutand suurema tasakaalu (kuna olen nyid selles kahe suses teadlik). Võib olla mu mõistus samum triumfi teed ja instinktid kumarduvad tema primaadile. Võib olla see on juba nii, vähemasti tahaksin et see oleks.

Vahepäälised etapid:

1926. a. suvel pääle kooli lõppu ekskursiooniga Soomes: Helsinki, Viipuri, Imatra, Savonlinna, Rinkaharju, Jyväskylä, Tampere, Helsinki! Selle järele suve Parviaiste perekonnas Härkivaaral.

Sygisel tagasitulekul Pärnus. [---]

Siis Ylikooli Filosoofia teaduskonda.

1927. a. kevadel asusime Tartusse kogu perega.

Juunikuu eksperimenterisin Pärnus saevabrikus. Oma higiga teenit 4500 Mrk. lendasid kergemalt kui kunagi varem lihtsalt saadud.

Juulis sõitsin Soome. Härkivaaral sport ja kalastus. Helsinkis kino ja teater.

Tartus raamat. Novembri lõpus astusin EYS "Veljesto'sse" — säääl vähemasti ei tunne seda kõikjal varitsevat surnulõhna — vaimukorjuse.

Oleks mind ainult kaks! Olen roaks arvurikkamale kysimiskostmissõjale. Kadestan neid, kes ei ole pruukind kunagi mõelda nende asjade yle ja iseenese yle niipalju kui pean mina. Kuid nyud ei saa olla enam teist teed — pean.

Päriivuselt varustet tundeaparaadiga, mis lööb vibreerima kerge puudutuse juures, sellest mõistuse ylemvõimu saavutamine raskendet. Yhiskondlikult sellest vahepäälselt, armetust, ilmetust klassist.

Otsustada: kas minna proletariaadiga, kodanlusega, või jääda hõljuma intelligentide nihilismi?

Ja iga kysimus neist synnitab lugematuid teisi ja igale vastamiskatsel veeretuvad mu loomuse negatiivsete joonte takistuskiivid.

Ent armastan veel maailma, sooja suist vihma ja kevadise hommiku päiksetõusu ja nende naeratuste pärast mis on selle päiksetõusu kordumised, aga ka nende kannatuse pärast, kelle naeratus on kui väsind päikse loojeng õöle vastu tõusvasse äikserynkasse.

Iseennast leida ma ei saa, kuigi seda on saand teised. Ma saan ehk ainult ennast teat sihis välja viia — ainult.

Ma näen seda teed. Ta läheb pikka ja vaevaselt. Ja esimene päälahing sisemise kooskõla, ilmavaate kindluse eest on alles aland ja tema lõpp, nagu iga lahingu lõpp, on aimatav ainult kaudselt.

Olen sedapuhku veel uhke ja ei palu välist abi, rebin enese kas täiesti lahti mõjudest vastates igale ei'ga, või hoian end vastasmõjude risttule all, mis takistab langemast yhe eestkostu alla, paratamatusena. Ma ei taha veel olla paratamatus. Tahan määrata ise oma tee, teha oma valiku, avastada oma silmadega ilmasynteesi, yhiskonnasynteesi, inimhingesynteesi.

Ma ei ytle midagi tuleviku kohta, võib olla mu jõud ytleivad yles, olgu — siis olen surnud mees...

11. aprill 1928

Alateadvusest esileroomand mõttelaengud kihvtitavad mu tunde-laadi selguse.

[---]

Kas on see sellest, et olen õppind otsima asjade välise korra tagant nende sisu, et olen praktiseerind maailma asjade kohta hõlpude maharebimist ja desillusioneerimist? Ja see harjumus (mis eeldab kogemusist et tõelikkus on räpane ja madal) paneb enese maksma ka säääl, kus tõelikkus ise on illusiooniline.

Õhtul.

Tungida asjade olemusse ei tähenda vaimustusvõime kaotamist. Nende tõukejõudude ja komponentide tundmine mis sunnivad kasvama ja moodustavad kevadise noore rohu ei tähenda sugugi seda, et asi on saand igapäiseks, liig lihtsaks ja seepärast võimetuks äratama muid emotsioone kui paljaid nägemistajungu registreerimisprotsessi ja pääaju möönavat konstateerimist. See ei sega, ei saa segada, ei tohi.

Nähes kevadise rohu haljust, teades et see pole kellegi mysteerium, ma ei keela sellele nähtusele kogu olemuse aplausi. Võib olla me vahekord on ehk lähemgi, kuna ma tunnen oma huvialust nyid põhjalikumalt. Värskuse imetlemisele seltsib nyid veel aukartuse tribuut kogu looduse mitmekesidusele ja veelkord tõendet võimele luua lugematuid uusi ja ilusaid vorme.

Nü et, on vale see eelarvamine, nagu oleks algosisse jaotet nähtus kaotand omale kui tervikule kuuluva väärilikkuse, ja et tõelikkus on alati madalam kui illusioonid. See eelarvamine myrgitab, ja ainult.

Kordan veel, tõelikkus on tihtigi ilus. Teda määratakse ainult asotsiatsioonidega, mis kuuluvad hoopis mujale.

Mul on hää meel, et maailm on nü mitmekesine.

[---]

12. aprill 1928

Materjalistlik filosoofia on moest läind. Võib olla see on talle ka suks, säilitades talle ainult tõsised jõud ja pysivad.

Moes on idealism ja mystitsism taas, uute varjundite, uute täiendustega.

Siingi, Tartus, istub ja kirjutab ja loeb neid Sprangeri jingreid ja Schmied-Kovarčiku endisi õpilasi. Need on kõik väga lugend inimesed, mõttekäigus kõrgele jõudnud ja teat halvaksapanuga maad vahtijad, kuigi nende sõnad raagivad ilmaparandusest, s.o. inimeseparandusest.

Olen tunnud isegi kuidagi sinnapoole viitavaid nõrkussilmapäilke ja päale otsest literaatide lugemist, kes higistavad enesest sama uima. Kuid need on olnud ka fyysilise nõrkuse silmapilgud, need momendid, mil kõigest väsind, eitad kõike olevat ja tunnustad ainult absoluutset. Hommikuku uni on pesnud mu mõtted kõigest sellest "sygavast" ja ytlen ka "dekadentlikust".

Tahan olla terve inimene, lihast ja verest, mis alistuvad mõistuse säädustele.

15. aprill 1928

Käisin eile õhtul Mart Lepiku pool. Lähen sinna ikka mingi väikse ebakindlusega, kuid ometigi tahan sinna minna.

Tema, kes harilikult ei räägi yldse ja harukorral räägib ainult vähe, rääkis eile enam kui kunagi varem. Siiski enama osa ajast vaikusime.

Ta on erand ja usun et ta on seda tõelikult. Millegi pärast siiski roomas mu teadvusse ussitaoline kahtlus: kas ei ole see aga mõnel määral poos, literatuur? See kysimus on aga sama põhimõttelise desilusioneerimise produkt kui mu siia päevikusse 11. IV 28 märgitu.

Kõneles oma haruldasist kogemusist alitajungus. Oma venna enesemahalaskmiskäiku näinud selgesti unes ja väljast kostvale paugule ärkas just samal momendil kui nägi unes, et vend sihtis enesele aias pähe.

Agas tol momendil ta oli eht kui tuletas meele seda värinat, mis tal tegi võimatuks v. Schultzi päevaraamatu originaali lehitsemise Riia arkiivis, kus pääl seisis ladinakeelne moto umbes selles tähenduses: "Oo

Plautus, Plautus, ajad, need lähevad..." Schultz oli kirjutand seda 25 aastat ja viimasel aastal oli läind hulluks.

Ja siis see hingestus millega pyydis anda edasi muljet mille ta oli saand Rilke'st, sellest haprast, kelle värsid ei kannata välja valju päale vaatamistki, ähvardades iga silmapilk lahtuda.

Kogu ta väike, kokkukuivand kuradikeha oli innustet ja pimedusest (tuli meil ei põlend) nägin vaid ta liikuvaid käsi, mis siruli sõrmi pyysid öelda rohkem kui ta suu. Aegajalt ta nägu vilksatas ainult la-ternavalguse ribas, selle laterna, mis seisis väljas, tänavanurgal.

Mu oma mõtted töötasid kogu aja kõige intensiivsemas koostöös, aga siis surus end läbi kuiva mõistuse irooniline habemenuga ja löikas läbi kõik mõtteniidid. Olin järsku tyhi.

[---]

Irooniametalli ja huumorikristalli läigahtused päästavad inimese. Õnnelikud need, kes selle võimelised.

Lepik on omalt olemuselt nii antisotsiaalne, nii tyybiline intelligent-nihilist, kuigi omis vaateis ta ehk kõike ei eitagi. Elades intensiivset siseelu, ta on hakand otsima õigustustki sellele isoleerumisele ja on leidnud. Ja siis seesama tuttav järsk yteluse lõpetamine, mis on täis irooniat kuulajate vastu, kus olen seda kuulnud? Ja, see on pärit Gustav Suitsu'lt. Ja ehk on Suitsus mitmekordnegi võti Lepiku avastamiseks.

Aga see enese märterdamine, see närimine ja rebimine iseenese kallal näib mulle siit nii haledana ja võib olla koomilisenagi. Isennast vaadeldes inime peaks olema nii objektiivne kui ta vähegi saab olla.

[---]

17. aprill 1928

Näha kõigi eesriiete taha. Tõde ja Õigus on kaks sõna, mis mahutavad enesesse kogu inimese mõistusliku suhtumise ilmasse.

Yhiskond on tähtsam kui yksik ja seepärast iga yksiku kohus on tuua ohvriks omad instinktid yhiskondlikule mõistusele. Kuid yhiskond on omakorda yksikute, paljude yksikute tarvis ja säält yhiskonna mõtlemise siht on määrat samuti ära.

Kui inime on leidnud tõe ja kui ta selle laseb libiseda ohvriks oma isiklikule häälule; siis seda närusust ei suuda yletada ykski muu pettus, sissevedamine, kuritegu. Aga sellast argpyksust on inimesed täis otsast otsani, selle arguse õigustamine on saand aasjaks, vanemad õpetavad seda lapsile, elutargad sõbrad sõbrule.

Ent julge inime saab olla ka päämiselt mõistuse inime, see kes ei lase end lõmastada põhitungidelt, vaid säeb omad tungid võimalikult pysisasse vahekorda mõistuse ja olukordadega.

Kui inimeses midagi propageerida, tema sisemuses, siis kyll mõistuse primaati, tunnete peensust aga ainult intellektuaalsel kujul ja otsarbekohasusega yhendetult, selgusega yhendetult.

Säälon Joh. R. Becher, nägin eile ta pilti, see noor mees, selge pilgu ja puhta näoga, mida täiendab ilus ja avar otsaesine. Mõistus ja arusaamine, kõrvalekaldumatu tõerõhutamine. Ei virilat suukokkupi-

gistust, ei enesepiitsutaja silmade syngust, ega allajuhit närivat pilku — vaid julge ja lihtne selgus.

Ta seletab asju teisiti kui ainult enese kaudu, omas mõtlemises ta ise jääb päris tahaplaanile, kogu huvi on pöördud laias kaares tervele ilmale ja tema olulisemale osale inimkonna elule. Ja sääb ta pilk teravneb, kui sammub läbi myrkgasivabrikute; või linnade, mis on jaotet kvartaalaisse (vaeste ja rikaste, võimsate ja pimestetute); või väljade, mis on kaet lihtsate inimeste korjustega.

Ta näeb, näeb — aga see kõik on ju nii syngel!

Kui paljusid on pimestand nende ymbruse mustus, ent Becheri silmad on endiselt rahulikult selged, ta on leidnud väljapääsu, sest ta ei pyya parandada mitte *seda*, mis on parandamatu, vaid *seda*, mis on inimeste eneste kunstlik sünnitus ja seega parandetav.

[---]

26. aprill 1928

Jah, kui leiaks tõe ja õiguse, kui leiaks! Kuid iga vastus on ikka ja jälle ainult see, mida tahad et oleks, või mida vastaja tahab, et oleks. Mis tõepoolest on, on ainult udu, tihe ja syldine, kuid vahel ka hele ja soe.

Yhegi vastuse lõpp ei ulata mind kindlana ja ainuõigena; suurem osa jääb poolele teele, vähem osa vastab sofismiga, ainult üksikud on järjekindlad ja mõõnavad, et nad on ainult relatiivsed, ja soovitavad end absoluutsete aseainena.

See ei tähenda veel mu elutahte raugemist, kyll aga mu pessimismi lõplikuse kohta.

[---]

7. mai 1928

Asi seisab kõigepäält selles, et omandada mõne ala põhjalikult. Arvatavasti on seljataga juba kõikide hülgavate diletantide aeg ja oleme astund lihtsamaisse olukorrisse. Ei pruugi olla liig palju neid asju, mida tuntakse, kuid neid väheseid tuleb tunda hästi. Või siis, et omataks juba kuradiväärt võimsa vaimu, mis haarab enesesse kõik, kõik — lõpulikult. Neid suure vaimuga on olnud vähe kõige aja jooksul: vast ehk oli Goethe, siis Herbert Spencer, Auguste Comte, võib olla Anatole France'ki.

Olen alandlik ja tõmman kategoorilisemaks oma vaatepiirid.

[---]

8. september 1928

[---]

Tartus tagasi. Lepiku Mardiga õhtused jutuajamised. See mida ta avastas me istudes pimedas "Veljestos" vapustas mind kogu kehast.

Ta on jäänd vanaks, tunneb seda. Ta sumbutet karjatus: yksi!

Kuidas saan teda aidata? Ja muidugi, ainult samade tunnetega kaasatundes, s.t. muutudes ise vanaks.

On see irooniakurat, või narrusetemp aga mulle kipub ikka veel vahel naer pääle ja olen valmis koerustykele ja lorijutule (kuigi mul seks viimseks puudub and ja kasvatus ja areng) ja sobiva tooni "joon" teeb mulle ikka nalja.

Olen lugend, ikka uuesti lugend.

See on olnud kõik väga sygav ja raske:

Ja säält mu pilvetagune maailmavalu.

Ah, vennas, ma ei taha olla traagiline, ma ei taha ka naeratada vaikselt ja resigneerunult. Jumal hoidku, see on lõpeks siiski poos, mitte tahtlik alati, kuid siiski ka mitte vaba.

Armastan vaba ja lihtsat inimest, seda kes ei ole ennast veel ära-naernud ja keda ei ole veel ära-naerdud.

Mis puutub maailmasse, siis ma saan temast aru ilma ohetetagi. Mis puutub mu tunnetesse, siis nad on ju olemas ilma poositagi, ilma pingutamatagi ja säält kus nende koht, mitte kõikjal ja alati mõttes.

Ja lähen uuesti ujuma ja spordiväljalegi, vaatamata nende kaastundele (kurat võtaks), kes elavad vaid vaimust, kel ei ole muud kui: ah, kuidas see nyyd sobib, see maine ja lihane?!

Moralist Ormusson jäi pankrotti Marioni ees, sest ta on vilumatu ja saamatu tõeluses, ja tal ei ole eetilisi teeneid tydrucku võitmiseks. Ja Ormisson määratseb nagu kõik kariloomad korvi saades: "...Tõusis ääretu viha realiteedi vastu."

Meeldivaid inimesi, eeskujusi, ideaale on väga palju ilmas.

Miks pean ma olema igayhe taoline neist, misjaoks?, ma kysin.

Ja miks tahan ma et kõik oleksid minutaolised, või vähemasti need kelledest pean lugu.

Pagan võtaks. Hää on olla vaba ja lihtne, ka yksi on olla hää vahel, õieti, tihti on olla hää yksi — aga säälsamas: paljude inimeste keskel on ka tihti vahva ja mõnus.

Mõelda ja rääkida sellest, mõistusega ja systeemidega koordineerida seda, mis moodi tuleb olla ja mida lasta meeldida enesele ja mida mitte — see on moraalitigude asi, ei inimeste.

10. september 1928

Olen näind nii palju neid soliidseid, moraalikõrguses ja ainusobivuse taimelavadel balansseerijaid härrasid ja daame.

Pean ma neid nimetama?

Võta ainult vaevaks ja vaata, sõber, vennas.

Neid ära-naerdud (see piibli sõna passib siin kui rusikas silmaauku) tunnetega, ära-naerdud liigutustega, surnud räämsilmadega, elutarkade oktoobritega kiiverdet inimesi liigub alati ja kõikjal ja neid on lõpmatu hulk yldse ja neid on *ainult* selles seltskonnakihis, mis on nimetat kodanliseks ja pyyab väärida seda nime.

Aga säälsamas ma näen neid, kes kõigest moralist kõrval, mingi teise, hoopis mystilisema võimu armust on naernud ära oma silmade vaba pilgu, oma lihtsa hingamise, oma inimliku, sygavalt inimliku võime tunda vastassoo inimesis sedasama rõõmu allikat kui see, mille on avastand selgete ja vabade inimeste tunded ja elutahe.

Martin Eden'i motoks on need read:

*Let me live out my years in heat of blood!
Let me lie drunken with the dreamer's wine!
Let me not see this soul — house built of mind!
Go toppling to the dust a vacant shrine!*

Miks ma kirjutan sellest kõigest?

Kuna mu enese liigutuste vabadusele kipub kallale dekadentsimyrk ja mystikute "lai" ja "suur" ja "võrratu".

Leian "laia" — kui seda tarvis — ja suure ja võrratu süin lihtsate olukordade keskel.

28. september 1928

Olen kyll juba täisealine — juriidiliselt.

Aga seisan siiski kypsemisajajärgu keskel veel, olen tema *tulipunktis*.

Täna tuli "Monde'i" number, mis pyhendet Upton Sinclairile.

Mu veri löi kihama, liigutused hyppasid välja jalust ja kätest, pidin näitama seda nummert emale, kes sellest muidugi suurt ei tea (kuid ta teab siiski niipalju kui mul vaja, s.t. ta tahab mind mõista) ja hyppasin magamistoas yle voodite ja kui ma siis uuesti istusin oma kirjutuslaua taha ja jätkasin Gustav Vynecken'i lugemist, siis silmad lendasid ja mõtted lendasid poole kiiremini harilikust yle ridade.

[--]

15. detsember 1928.

Kell 7.45 hommikul.

Noorusest tehakse mõnelt poolt enesesihiline taevalik väärtus. Minu arvates ta on mitmestki kyljest yks rumalamaid eluigasid. Kõik kasvatus peaks suunduma sinna, et tasandada vahet nooruse ja kypse meheea vahel, teha võimalikult kiireks ja libedaks see yleminnek.

Mis tähendab siis olla 20-e aastane, või 21, või 22??? Yldiselt võttes kaunis vasikalikud aastad.

Elujõud on tugev! Hää kyll, kuid se pole ainult noorusele iseloomulikku. Noorust iseloomustab vast selle elujõu tuhlamine. See on narr. Ei leita sihti. Mõeldakse ainult iseenesest, isiklikest väärtusist.

On teht suur number sellest sellide ajajärgust. Oleks mõistlikum kui sellest yldse ei räägitaks nii suuri sõnu; kuid nähtavasti pole siin midagi parata, sest neid inimesi, kes võtab asju esteetiliselt seisukohalt on siiski liig palju.

Inimkonna, yldsuse arengukäigus noorus maksab hirmus vähe, ses osas, kus ta on *ainult* noorus. Ainult sel osal on mingi kaaluv sõna öelda, mis ei rõhuta oma noorust, vaid tõuseb sellest välja yldistesse kõikide igade kohta maksvatesse olukordadesse.

Inimese elu on lõpeks siiski väärtuslik tervik. Ykski eluiga ei vääri erilist eelistust. Igal on omad väärtused. Ma vaatan vanu inimesi. See rahu mis neist lähtub! Või keskealisi: nende tegujõud, sammude kindlus!

Need vahed, mis mind aga teravalt puudutavad, on eri inimiskute vahelised. Ja siin ei loe eluiga midagi, või loeb väga vähe. Kes on kasvand tooreks, kes on kasvand oportunistiks, sabaliputajaks, või suuresuuliseks — jääb selleks alati. Ja üks käre vunts on ikka käre vunts, nii vanaks kui ta ka ei muutuks.

[---]

19. detsember 1928

Yks inimene.

Näed teda. Ta on nii kaugel. Aga juba seovad sind temaga luge-matud nägematud niidid. Sa näed nii palju temas (ja et mu mõte oleks selgem, ytlen:), sa suudad näha nii palju. Ja siis hakab nõudma aeg ja igapäisus oma osa. Lähendab, lähendab ... ja ... lõhub.

Pind nagu kaoks jalge alt. Ja ometigi selles inimeses ei ole midagi muutund. Sina ise muutud aga võimetuks, Su käed muutuvad selle igapäise inimese kätteks, kes ei ole kunagi midagi näha tahtnud.

Siis korraga murdub see jää. Oled jõudnud päris lähedale ja sinu silmad on sama selged, kui nad olid yle kauguste vaadates. Omandad uuesti selle kõrguse tunde, kuid kuivõrd rikkam on see nyid, kus ta on yhendet lõpmatu lähedustundega.

Herman Hesse ytleb oma ilusas esseeraamatus "*Betrachtungen*":

"Aus meinem stillen Einsichlerglück lernte ich die Weisheit, allen Dingen den Flaum des Fernen zu lassen, nichts in das kühle, grausame Licht der alltäglichen Nähe zu rücken und alles so zu berühren, als wäre es vergoldet, so leicht, so leise, schonend und hochachtend."

Ta teab, et mida sygavamale ta suudaks tungida seda enam ava-neks väärtuslik.

Ah, aga ta teab ka et see yldiselt ei maksa, et see maksab ainult väga erandlikult, et see maksab yhe inimese suhtes, või kahe, või kolme, kuid mitte kõigi. Seepärast, et päästa iseenast, teha kahjutuks oma myrgihamba, ta tahabki: "*alles so zu berühren, als wäre es vergoldet, so leicht, so leise, schonend und hochachtend.*"

Ja yldse, siis, kui me oleme kaugel, kas on meil õigust yldse muul viisil vaadata, kui austavalt. Me ei tea ja suurem syy oleks see kui me kisuksime tõeliselt väärtuslikke oma igapäise suhtumisega alla, kui et anname austust yhes sellega ka neile, kes tegelikult ei ole väärtuslikud.

Kuid ses viimases punktis pole asi eksitusega nii traagiline. Näru-sus avastub kohe, kui mitte esimesest siis teisest kolmandast pilgust.

See eelõeldu ei tähenda milgil viisil "põgenemist elust", romantilist sulgumist tõelikkusest.

Vastupidi. Selline romantiline eemaldumine on minu olemusele nii võõras, kui vähegi veel mis võiks olla.

See tähendab vast elust võitu saamist, nii palju kui puutub enesesse.

Tunnen alati imelikku vastumeelsust nende argade ilmast põgene-jate samuti kui olukordade ees kyyrutajate vastu. Minu arvates nad on yhte ja samasse kategooriasse kuuluvad inimesed: argpykside. Ei mingit julgust ega ohvritoomise võimet.

Põgenevad unistussisse, ebatõelusse, vastutusvõimetusse, teevad lapsemängu mineviku elu ja mõtte sünnitistega, teatrimängu keskajaga, kloostrioromantikaga ja sisutute sõnakõlksudega. Ja selles on kogu elu, kogu selle vilets mõte!

Ja teised. Iga päev, igas toas ise sõnad suus. Et ainult ärateenida lahket pilku, et saada yhe kooriku isandate laualt. Seest tuleb neil aga mädaniku lõhna!

Kuid ka nemad on inimesed. Vaatamata kõigele ja usun kindlasti et selles mädanikulõhnas ei ole nad syydi niipalju ise kui olukorrad.

[---]

22. detsember 1928

[---]

Mõtlesin täna järele selle yle, mis olin, mis olen ja mida olen võib olla tulevikus. Istusin videvikualges toas ja seda mõõda kuidas mu mõtted said ikka lajema haarde pimedus syvenes mu ümber.

Kui tulin aasta eest sygisel Soomest. Vaim oli vaba, keha terve, sportisin iga päev. Sellest ajast mäletan eneses esimest korda teadlikke mõtteid sellest ilust, mis on maailmas. Samal ajal mõtlesin ka intensiivsemalt kui kunagi sellest viletsusest, mida on maailmas veelgi enam. Ja kõige tulemuseks oli kindel tahe: teha tööd, tõsist tööd, mis ei jäta aega millegikski muuks. Ja kõik mis siin võis olla takistuseks tuli kõrvaldada.

Tuli meele veel midagi: selle teadliku mõtlemise esimene läigatus syndis Helsingis, kui kõndisin yles Athenaeum'i kunstigalerii laiadest treppidest ja kui istusin yleval yhes saalis Saarise skulptuuride ees.

Läksin kõrvale. Seda mõtlesin siis, et kõik mis siin võis olla takistuseks tuli kõrvaldada. Hädaohte võis olla mitu. Suurim oli kindlasti tydrukuis: Ja toleparast tuli neis näha ainult seltsimehi kõige paremal juhul. Mitte midagi rohkem.

Siis yhel päeval hakkas see mu alusmyyr kõikuma. Ja too jõumees, kes mu kivimyrakad kerge vaevaga paigalt äralliigutas, see oli yks hoopis õrna ilmega olevus.

Mu alusmyyr kõikus, kuid ei murdunud siiski. [---]

Kuid siis tuli mu haigus. [---]

Siis tuli ka minu ema haigus. See oli õudne aeg. Mõtted muutusid madalamaiks, tydimus oli vahel, siis eksamile valmistus. "Veljesto" õhkkond näis osutuvat ka madalamaks, kui esialgu näis.

[---]

Tundusin enesele kõrvalisena ja ometigi ei olnud midagi parata.

Aeg pidi siin aitama.

Siis olid jõulud. Lugesin palju ja suusatasin palju. Tol ajal, lugemine võis mõjuda vahel halvasti. Ei olnud veel tõelikku tasakaalu, arvan. Mõne raamatu suggestioon oli haruldaselt tugev. Paul Morand ja André Gide oma elukäsitusega avaldasid lõhkuvat mõju. Võtsin asju suureilma frandi ja immoralisti seisukohalt väiksel. Ise ma ei olnud aga ei frant ega elumees. Mis mind aga arvatavasti veetles oli nende elujõud, näilik energia, mille taga tegelikult pole aga muud kui dekadendi

Sissejuhatus Aleksander Aspelisse

põgenemine reaalsusest lõtva romantikasse. Kuid võis olla ka muid psühholoogiasse kuuluvaid põhjusi. See oli kindlasti vale tee ja reaktsioon ilmutas end varsti. 8. I. 28 kirjutasin suure hingetusega yhele paberile järgmist (kirjutan siia muutmatult ymber):

Tahan.

Olen kuulnud: maailmas on nii palju ilu, enam kui kõigi aegade poeedid sõnastand.

Ilm olla ilusamgi kui sõnad sellest ilust.

Minus on syttind tuline soov, seda tõestada. Tõestada iseenele. Tahan võtta maailmast kõigi meeltega nii palju ilusat kui suudan.

Tahan anda maailmale kõige olemusega nii palju ilusat ja hääd, kui suudan.

Juba virildub grimassiks selle nägu, kes loeb yle mu öla neid ridu. Elutargad ja tegelikud (oo, masinrattad) nad mõnitavad seda väärtuslikku, mis neis enestes puudub.

Kuid tulelõke on sädestund mu ajudes ja tunnetes, võitmatu tahelainetus ja tegutsemistung: olla yle sellest mudast.

Säen sammud ja läkitan mõttevälgud ja kiirustan tundevärinad.

Täidan oma inimväärsuse ylesande, täidan hästi (elukutse).

Omandan selguse, suure ilma selguse (ilmavaade).

Pystitan eneses inimkõrguse ausamba, väärikkuse ja tundelikkuse.

Tahan, tahan, tahan hambakiristuseni!

Aega on nii vähe. Kõik mis loetletust väljaspool on ajaraisk — keeldumise elektrivool.

Kordan: Tahan olla ise ilus, tahan teha teisi ilusaks. Kõigis mõistetes: välimus, hing. Ma ei ole skeptik. Olen kiire käigutempoga noormees.

Ei ole, ei ole vastolu nende vahel.

Elu, mis on end väärt: eluvõitluse ja ilu syntees.

Olen nõus kõigi nendega, kes haletsevad iluapostleid, neid ainult nautijaid, muu yle silmasulgujaid.

Ei taha vaadata yle kõigest viletsusest. Rahulikult, inimesena, tahan jõuda kõiges selgusele ja selle selguse kohaselt juhtida suure osa enesest.

Mulle näib, et see ei olnud siiski kõikehaarav sõnastus sellele, mis oli. Selles ei olnud mitte kõik. Mäletan seda aega kevadsemestril. Suhtusin inimestesse yldiselt mitte täiesti nii nagu selle tunnustuse järgi võin arvata. See tunnustus on vast liig terav, aga ta jääb siiski oluliseks. Kõigis inimestes tundus väga palju austamisväärlist. Kõigis, kõigis. Mul oli väga sant, kui ma nägin mõnede puhul allahindavat suhtumist ja teistel puhkudel halvakspanu ja vastumeelsust. (Ma ei mõelnud siis selle yle järele enese suhtes. Elasin selle sees. Seepärast pole säilind märkmeid, kuid mäletan seda kõike väga hästi.) Mäletan kuidas mind võõrastas Lepiku halvakspanu mitme meie seltsi inimese suhtes, või Linda Leemani närv hoolekandmine.

Nägin tõeliselt igas yksikus õige palju väärtuslikku. Oli ka neid kellede puhul tundsin pahameelt, kuid see ei olnud nii oluline.

[---]

Ja nyüd on uuesti jõuluvaheaeg. On's midagi muutunud? Arenend ja täienend vast, muutusi vaevalt.

Yksikute inimeste puhul ma ei saa tõesti võtta suud täis ja nimetada neid madalaiks või alatuiks. Nad on inimesed ja neis on ikka midagi väärtuslikku. Ja kui nad on vahel nõrgad, siis see maksab yldiselt inimeste kohta. Ja tihti nad näivad alistuvat just seepärast, et olukorrad mis neid kisuivad on liig karmid, või tugevad — ymbrus.

Sotsiaalne seisukord.

Kui millegi vastu vaenu tunda, siis ainult nende olukordade vastu, mis teevad inimesi selliseiks nagu nad on.

Inimest võib austada ja kui hää oleks, kui seda ikka tehtaks.

Isiklikud sympaatiad maksavad ikka. Yhede suhtes tuntakse suuremat sympaatiat, teiste suhtes ollakse ükskõiksem, kuid see ei lähe yldiselt kunagi mahategemiseni ega allahindamiseni kui omatakse asja juurteni minevat arusaamist.

Inime võib olla teinud vastikut ja inetut, kuid see ei õigusta tema vastu veel vastikust tunda. Selles suunas inimeses on varjul ka alged paljuku ilusaks ja hääks. Kui laseme end nii kaugele, et mõistame kellegi hukka, siis oleme teind suure kuriteo enese vastu, kuna myrgitame seesuguse suhtumisega oma enese sisemuse, saame usaldamatuiks ja oleme valmis halba mõtlema ka teistest, kes võib olla on tõeliselt hääd.

See sõna usaldamatus tuletas mulle midagi meelde, mis on kyllalt kaaluv sia yles märkida.

Usaldamatus kuulub teatavasti elutarkuse hulka. Pyyniseid on nii palju — praeguses ilmas. Halastust nii vähe. Õiglust ei ole.

Usaldamatus on tugevaim enesekaitse sõjariist.

Jaa, sellega olen nõus. Ei ole teist teed, kui asi seisab enesekaitsemises. Kuid see on sõjaseisukorras tarvitetav abinõu, või nüisuguses seisukorras, mis sisaldab eneses hädaohtu. Seesuguseid seisukordi ja neid inimesi, kellede suhtes see loeb on kerge läbi näha. See erandnähe ei või aga myrgitada minu pilku kõigi teiste inimeste suhtes, kellega mul ei tule olla vaenujalal.

Ah ja, see oli yldiselt. Kuid niipea kui keegi on saanud sulle õige lähedaseks, siis puudutavad tema kõrvalekaldumised sind kindlasti palju valusamini, kui eemalolijate. Säed talle yles suuremad nõuded, tahtmata. Kindlasti, kui ta on saanud juba sulle lähedaseks, siis ta on neid nõudeid ka väärt; kuid ka siin ma ei näe mingit sisemist õigustust sellele.

Ja lõpeks, kui puudutaski valusalt, siis on ka andestamise jõud sinis eneses tema suhtes palju suurem.

Inimene on seda mis temast olud on teinud. Ainult olude kaudu võib parandada ka inimest ennast. Lapsena on kõik puhtad ja ilusad. Kuid nii vanaks kui inime ka ei saaks, osa sellest lapsest jääb tema hinge sygavusse ikka alles. Ja seda yrgosa austangi inimeses, yle ta konarlise kooriku.

Ka sel juhul kui inimeses ei näi olevat enam tõesti mitte midagi ilusat, kui kõik mis ta teeb on must ja vastik, kui tervest ta olemusest

õhkub ainult toorust ja alatust, ka sel juhul tuleks mõelda sellele, et meil on tegemist siiski *inimesega* ja et teised kasvamistingimused ja teine ymbrus oleksid teind temast selle mida ta on tõelikult: sygava, arusaaja, õrnatundelise, häätahtliku inimese.

24. detsember 1928

Jaa, aga mis puutub minusse enesesse. Siis siin olen hoopis karmim. Mul on õigus nõuda eneselt kõike seda, mida ma teiste puhul ainult sooviksin.

Ja mida ma sooviksin? — Sellest olen juba kirjutand, kuid kordan veelgi — Et nad oleksid ausad, kõigepäält, ja edasi — et neil oleks *austust* kõigi kaasinimeste vastu. Need mõlemad mõisted sisaldavad peaaegu kõik.

[---]

27. detsember 1928

[---]

Et oleks selgem mu mõte sellest austusest kaasinimeste vastu, siis veel mõni rida sellest.

Ma ei mõtle selle all lõpeks siiski mitte autoriteedi kumardamist ja illusioonide ettemaalimist nüüpalju, kui kõigi inimeste inimväarsuse tunnustamist, soovi, et kõik inimesed võiksid elada inimese väärtusele kohaselt ja tahet aidata sellele kaasa. Ma ei taha vaadata mööda inimeste närususest ja luban enesel tunda selle vastu vaenu, kuid võtan arvesse, et samad inimesed võiksid olla tõepoolest hoopis inimlikumad kui oleksid olud teised. Minu inimese austus ei ole mitte sentimentaalne hardumine iga üksiku ees, vaid on yldise mõtlemise produkt, nii siis ratsionaalne põhiolamuselt.

(Järgneb)

Ella Mätik. NAISED ÕUNTEGA

MIS ON VIIPEKEEL

Vahur Laiapea

Enamik inimesi suhtleb omavahel kõne abil, mis põhineb võimel kuulda ning tekitada teatud kindla kvaliteediga helisid ning nende kombinatsioone — kõnehäälikuid. Nimetatud toimingute eelduseks on kuulmismeele olemasolu. Kuulmine kontrollib nii kõneleja kui ka vestluspartneri kõnet ning jälgib, et see jääks keelele omase normi raamidesse. Tavamõtlemine samastabki enamasti mõiste *keel* foneetilis-auditiivsete keelte suuliste ja kirjalike vormidega. Kuid juba üle kolme aastakümne väldanud viipekeelte teaduslik uurimine näitab selgelt, et kuuldavus pole kõikide loomulike keelte kriteeriumiks. Kõigis ühiskondades elab inimesi, kellele helide maailm ja seega ka kõnehäälikud on täiesti või peaaegu kättesaamatud. See omakorda teeb võimatuks ümbritseva sootsiumi kõnekeele vahetu omandamise. Nende inimeste — kurtide¹ — omavahelises suhtlemises on tekkinud visuaal-motoorsed keeled — viipekeeled². Need ei toetu helilisusele ja kuulmisele, vaid nägemise abil tajutavale

Olgu siinkohal öeldud tänusõnad Karl Karlepile asjalike märkuste eest, mida ta tegi antud töö käsikirja lugedes ning Liidy Laud'ile, kes on illustratsioonide autor. Töö on valminud Eesti Viipekeele Fondi rahalisel toetusel.

¹Olgu siinkohal piiritletud ka mõiste *kurt*, nagu teda selles artiklis käsitatakse — s.o inimene, kes on sündinud kurdina või kurdistunud kõne-eelsel perioodil. Termin ei hõlma seega hiliskurdistunuid.

²Käesolevas töös on keskendutud nn loomuliku viipekeele vaatlemisele. Siin ei vaadelda viibeldud kõnekeelt — süsteemi, kus viipeid kasutatakse kõnekeele sõnade visualiseerimiseks.

käte, keha ning näo koostöös produtseeritavale viiplemisele. Kuuldavast ja nähtavast maailmast nähtavasse ja vaikivasse maailma — selline nihe tuleb mõttes teostada, et mõista viipekeele olemust. See on ju näide ka selle kohta, kuidas inimese kaasasündinud võime keelt omandada ning kasutada kuulmisest ning kõnest sõltumatult teistsuguses vormis esile tuleb.

Selle artikli eesmärgiks on tutvustada lugejale lühidalt mõningaid viipekeele struktuurile omaseid jooni.

Käsitlus toetub eelkõige rahvusvahelise viipelingvistika uurimistulemustele ja üldistustele, millele on projitseeritud näiteid ja analoogiaid eesti viipekeelest (s.o eesti kurtide omavaheline suhtluskeel). Näited on saadud videolinte analüüsides ning kurte keelejuhte küsitledes. Tegemist on seega pigem sissejuhatusega viipelingvistikasse kui eesti viipekeele kirjeldamise katsega.

Eestis on viipekeele küsimusi paaril viimasel aastal vaadeldud kurtide hariduse ning enesemääratluse kontekstis (Laiapea 1990; Paavel, Toom 1991). Ilmunud on kolm väikest temaatilist viipesõnastikku (Toom 1989, 1990; Kivisild, Toom 1990).³ Üldlevinud ettekujutus viipekeelest kui suulise kõne nähtavaks tegemise vahendist või millestki pantomiimilaadsest on aga visa kaduma. Loodetavasti aitab ka käesolev artikkel selliste eelarvamuste kadumisele mõnevõrra kaasa.

Lühidalt leiavad allpool käsitlemist järgmised alateemad:

o viibe, viipe struktuur,

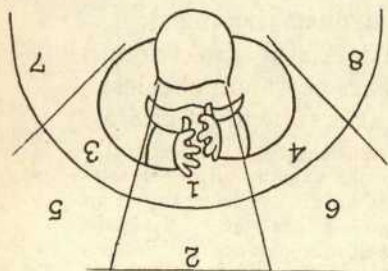
³Sõnastike puhul tuleb eriti hästi ilmsiks vajadus viipekeele olemust ka teoreetiliselt lahti mõtestada. Nende sõnastike koostamisel on lähtutud põhimõttest "igale eestikeelsele sõnale oma viibe". Kahjuks ei lase kaks iseseisvat keelt end selle mudeli alla painutada. Sõnade ja viibete tähendused ei ole identsed. Ühele viipele võib vastata üks sõna kuid võib vastata ka mitu. Paljud viiped on eesti keele seisukohalt idiomaaatilised. Selliste viibete puhul on õigem kõnelda tõlgendamisest kui tõlkimisest. Sõnastikes puudub viibete viipekeelest lähtuv klassifikatsioon.

Mis on viipekeel

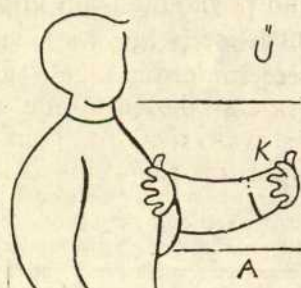
- o viipe ikoonilisus ja arbitraarsus (meevaldsus),
- o viibete klassifikatsioon,
- o viipefleksioon,
- o viiperuum; osutamine, viitamine ja paigastamine,
- o ajasuhete väljendamine viipekeeles,
- o viipekeele mittekäelised elemendid.

Et viipekeel on vahetult talletatav vaid videolindile, peab igaüks, kes tema struktuuri käsitleda püüab, lahendama transkriptsiooniküsimuse. Antud töö jaoks on püütud kohandada väga ebatäiuslikku, kuid oma suhtelises lihtsuses levinud transkriptsioonipõhimõtet, kus viibet tähistab tema tavalise eestikeelse tõlkevaste algvorm, kirjutatud suurte tähtedega. Sidekriipsuga seotud sõnad viitavad sellele, et tegemist on ühe viipega. Mõnele illustreeritud viipele on antud vaid eestikeelne tõlgendus ilma transkriptsioonita.

Järgnevad joonised esitavad viiperuumi pealt- ja külgvaate. Pealtvaade on liigendatud sektoriteks ning suurema kasutussagedusega sektoreid tähistavad väiksemad järjekorranumbrid. Külgvaade on jagatud üla-, kesk- ja alaosaks (*ü, k, a*) (vt ka Rissanen 1985). Töö viipenäidetes ette tulevad numbrid viitavad viipe moodustuskohale viiperuumis.

Pealtvaade viiperuumile

Külgvaade viiperuumile

Joonised 1-2.

On loodud ka palju täpsemaid transkriptsioonisüsteeme. Neist üks põhjalikumaid on *Hamburger Notationsystem*, kus igale käeasendile, liigutusele, lokalitatsioonile jne vastab kindel visuaalne sümbol (Prillwitz jt 1989). Kuid selliste süsteemide kohandamine ning kasutamine oleks tarbetu antud tööle seatud tutvustava eesmärgi seisukohast.

VIIBE JA TEMA STRUKTUUR

Viipekeeles ei ole sõnu. Viipekeele leksika koosneb viibetest — tähendust kandvatest keelesümbolitest, mis üheskoos moodustavad keele viipevara. Viibe nagu sõnagi ei ole jagamatu ühik. Ameerika lingvist William C. Stokoe oli esimene, kes üle kolmekümne aasta tagasi tegi kindlaks viibete moodustusühikud ameerika viipekeeles (ASL — *American Sign Language*). Ta nimetas neid kereemideks.⁴ Stokoe eristas kolme kereemitüüpi, mis tulevad viipes esile samaaegselt:

- o see, mis artikuleerib⁵, s.o teostab liikumist (labakäsi, rusikas käsi jne) — käevorm (*handshape*);
- o koht, kus artikulatsiooniliigutus toimub (keha ja näo erinevad piirkonnad, nn viiperuum viipleja ees);
- o liigutus ise (sirge, kaar, sulguv, avanev jne).

Kereemidel on sageli tähendust eristav funktsioon. Võrdleme siinkohal kolme viipepaari eesti viipekeelest, kus vastavalt käevorm, koht ja liigutus tähendust eristavad. Lähtume seejuures Stokoe klassikalisest viipekäsitlusest.

⁴Kreeka keeles *χείρ* — käsi. Kaasaegses teaduskirjanduses kasutatakse viipe koostisosade tähistamiseks ka termineid *phoneme* ja *prime*.

⁵Mõiste *artikulatsioon* leiab kasutamist üldmõistena. Antud juhul tähistab see keelilise signaali tekitamist (artikuleerimist) viipekeelele omaste vahendite — käevormi, liigutuste ning viiperuumi kasutuse abil.

EMA

NAINE

ISA

VENE

KAVAL

KASS

Joonised 3-8.

Kõigi viipepaaride juures on kaks kolmest kereemist analoogsed, tähendust eristab vaid üks neist. Viipeid EMA ja NAINÉ eristab käevorm, liigutus ja artikulatsioonikoht on sama. Viipeid ISA ja VENE eristab liigutus, samad on käevorm ja artikulatsioonikoht. Viipeid KAVAL ja KASS eristab artikulatsioonikoht, käekuju ja liigutus kattuvad. Kui tinglikult võrrelda kõnekeele foneeme ja viipekeele kereeme, näeme, et viimased realiseeruvad viipes osalt samaaegselt, foneemid aga ajalisel järjekorras. Ka kereemide distinktiivsus on ilmselt väiksem kui kõnekeele foneemidel, sest sageli on viibe arusaadav ka siis, kui kõik kolm kereemitüüpi selles ei realiseeru. Kohta on peetud kolmest tüübist kõige vähem arusaamist mõjutavaks (Rissanen 1985). See on ka loogiline, sest ruum, kus viibe teostub, on sageli samaaegselt ka süntaktiliselt ja semantiliselt koormatud (vt paigastamine viiperuumi käsitlevast peatükist). Olulisim osa viipe äratundmisel on ilmselt liigutusel. On leitud, et kurdid suudavad ainult liigutust tajudes kindlaks teha 86% viibete tähenduse. Katses, mis sellise tulemuse andis, kasutati kätele kinnitatud valguspunkte, mida filmiti pimeduses (Boyes-Braem 1987; Bellugi, Klima 1990). Seda, et viibe eksisteerib keelekasutaja teadvuses moodustuskomponentidena (kereemidena), mitte aga jagamatu tervikuna, kinnitavad ka lühiajalist mälu uurivates katsetes tuvastatud kõrvalekalded. Katseisikud, kes pidid mälu järgi reprodutseerima viipeid, ei eksinud kogu viipe, vaid selle ühe komponendi realiseerimisel. Sellised "hälbed" on leitud nii käevormi, liigutuse kui paiga kohta (Poizner, Klima, Bellugi 1990).

Kereemide arv on viipekeeliti erinev ning küllaltki piiratud. Siin väljendub kõigile loomulikele keelele omane mitmekihilisus — lõpliku arvu struktuurielementide abil on võimalik moodustada teoreetiliselt lõpmatu hulk viipeid. Loomulikult ei kasuta keel kõiki neid võimalusi.

Kuuljad lapsed omandavad kõne häälikusüsteemi

Mis on viipekeel

kujunemise algetapil esimeste silpidena nn lahtised silbid (*pa, ma*) (Hint 1978). Teatud lingvistilised universaalid on leitud ka seni uuritud viipekeeltest. Need on kuus käevormi, mille kurdid lapsed tavaliselt kõigepealt omandavad ning mis on olemas kõigis seni uuritud viipekeeltes. Samad käevormid kaovad kurtidel afaatikutel viipekeelest viimastena. (Boyes-Braem 1987.)

Joonised 9-14.

Stokoe kereemikontseptsioon on olnud aluseks mitme viipekeele viipeuringutele, kuid seda on ka oluliselt täiendatud ja arvustatud. Osa uurijaid peab omaette kereemitüübiks ka käte orientatsiooni viipe sooritamisel. Sama käevormi võib keha suhtes paigutada erinevalt (püsti, kaldu jne) ning eristada tähendust (Prillwitz 1985). Stokoe pidas orientatsiooni käeasendi juurde kuuluvaks. Uuritud on ka käte koostöövõimalusi viiplemisel. R. Battisoni väitel reguleerivad mõlema käe koostööd kaks põhireeglit, mida on peetud universaalseteks kõigile viipekeeltele. **Sümmeetriareegel** ütleb, et kui mõlemad käed samaaegselt liiguvad, on neil alati sama käeasend. **Dominantsireegel** väidab, et kui kummalgi käel on erinev asend, siis domineeriv käsi võib liikuda, kuid passiivne käsi on paigal. Seejuures piirub passiivse käe asendite hulk kuue universaalasendiga (vt joonised 9-14) (Boyes-Braem 1987). Ilmselt ei kehti reegel alati siis, kui käed on omavahel vahetus kontaktis ega liigu üksteise suhtes. Vastasel juhul tuleb eesti viibet RATSUTADA pidada ebareeglipäraseks:

RATSUTADA

Joonis 15.

William C. Stokoe on rõhutanud kereemide realiseerumise samaaegsust, aga Scott K. Liddelli käsitlese kohaselt teostub viibe eelkõige kompleksis *hoid—liigutus—hoid* (*hold—movement—hold*). Viibe võib alata hoiuga ning lõppeda liigutusega või vastupidi, samuti koosneda ainult hoiust. Olgu märgitud, et mõeldud on liigutuse ja hoiu suhet viipe sooritamisel, mitte üleminekufaase viibete vahel. Eksisteerivad ka mitme liigutuskomponendiga viiped, kus paralleelselt kogu käe liikumisega toimub käevormi muutumine, näiteks sõrmede avanemine viipes PÄIKE. Selliseid liigutusi nimetatakse vastavalt *makro-* ja *mikroliigutusteks*.

Scott K. Liddell toob esile viipekeele ja kõnekeele segmentide paralleele, võrreldes *hoid—liigutus*-kompleksi kõnekeelte silbistruktuuriga ning vokaalide ja konsonantide vaheldumisega neis (Liddell 1984).

Et liigutusel ning viiplemise rütmilisel liigendumisel tundub olevat oluline koht keele tajumises, näitab ka selle töö autori kogemus. Kurdil keelejuhil oli väga raske videolinti analüüsides viibeldud tekstist aru saada, kui videomagnetofon oli lülitatud aeglasele, viiplemise loomulikku rütmi rikkuvale käigule. Stokoe ja Liddelli viipekäsitleste näiline vastandlikkus kaob, kui tead-

vustame, et lingvistilise analüüsi ühikud (kereemid) ei pruugi kattuda keele produktsiooni- ning tajuuhikutega (viiplemise rütm, hoid—liigutus—hoid-kompleks).

Saksa keeles kirjutav kurt kreeka lingvist Chrisostomos Papaspyrou defineerib viibet matemaatiliselt (geomeetriliselt) aluselt kui käe liikumisfunktsiooni ja käevormi pideva muutumise seotust ja ühtsust ajas ja ruumis. Viipeid seovad üleminekuliigutused, millel ei ole otsest semiootilist funktsiooni (Papaspyrou 1990). Need on võrreldavad siiretega kõnekeeles ning on ilmselt olulised teksti liigendamise seisukohalt. Viiplemise rütmilise liigendatuse ning psühholoogiliselt relevantsete produktsiooni- ja tajuuhikute uurimine näibki üha enam tõusvat lingvistide huvifääri (vt nt Jouison 1986).

VIIBE IKOONILISUS JA ARBITRAARSUS

Viipekeele leksikast kõneldes ei saa jätta käsitlemata küsimust viipe vormi ikoonilisusest ja meelevaldsusest (arbitraarsusest). On ju alates Saussure'ist keelesümbooli meelevaldsust peetud tema obligatoorseks omaduseks. Ometi võib üksikviibet vaadeldes sageli leida teatavat vormisarnasust või -seotust viipe enda (tähistaja) ja temaga tähistatu (referendi) vahel. Näiteks viipe PALL teostamisel meenutab käte liikumistrajektor palli. On ilmselt oluline mõista, et viipekeel, olles loomult ruumiline ja nähtav, kasutab ära sellega talle avanevad võimalused. Pole ime, et nähtavaga nähtavat tähistades saab tähistaja (viibe) tähistatavaga teatud vormisarnasuse või -seotuse. Oma olemise viisi — häälikulisuse võimalused kasutab ju ära ka kõnekeel onomatopoeetilistes sõnades. Ikooniliste kõrval eksisteerib aga väga palju arbitraarseid (meelevaldseid) viipeid ning viipeid, mille vormilist seotust tähistatavaga ehk vaid keeleajaloolised uuringud mõnel juhul suudavad tõestada. Selles suhtes on eesti viipekeele uurijad seatud raskesse olukorda, sest viipekeelt (viipeid) puudutav kirjalik info varasematest

aegadest puudub. Võiksime tuua siiski ühe näite, kus kaks ikoonilist viibet ühte sulades on moodustanud uue lekseemi, mille piltlikkus on tunduvalt vähenenud:

Joonised 16-18.

Ameerika viipekeelt uurides on Nancy Frishberg jõudnud järeldusele, et ASLis toimib praegu tendents viibete ikoonilisuselt arbitraarsusele. R. Wescottile toetudes aga ei välista ta ikoonide ja sümbolite osakaalu muutumise võimalikkust kõigis loomulikes keeltes, sh ka kõnekeeltes (Frishberg 1975).

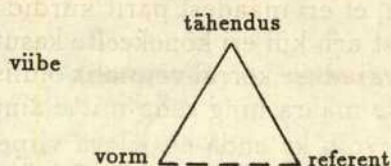
Ilmselt on mõttekas käsitleda viipe motiveeritust ja arbitraarsust ka suhtlusprotsessi ning keele omandaja/õppija vaatekohast. Normaalse kiirusega viiplemist jälgides pole ei keelt valdaval ega mittevaldaval inimesel lootust jõuda sõnumi tõlgitsemiseni ikoonilisuse kaudu. Nii võib paljusid viipeid iseloomustada ikoonilis-arbitraarsetena — määratlus, mis mõjub paradoksaalsena, kui me ei arvesta tajuprotsesse. Ka kurdid väikelapsed omandavad viipeid eelkõige keelekasutajate “kokkuleppe” alusel. Vaevalt et paariaastane laps, kes omandab viipe SAI, oskab näha viipe vormi seost ajaloolise jahvatamisliigutusega käsikivil. Küll aga võib sellise seose tuvastamisest kasu olla neil, kes viipekeelt võõrkeelena õppima asuvad.

On tõsiasi, et eri maadest pärit kurdid saavad kergemini üksteisest aru kui eri kõnekeelte kasutajad. Viiplejal on nimelt vajaduse korral võimalik oluliselt suurendada ikoonilisuse määra ning seda mitte ainult üksikviipe tasandil.⁶ Ta võib ka enda ees oleva viiperuumi kujundada välismaailma "mikromudeliks". Sellisel juhul on tegemist jäljendava keelekasutusega (vt ka viiperuumi peatükki). Teemaga liitub ka viipekeeltele omane ruumiliste metafooride vahetu loomise võimalus viiperuumis ning seda kõige abstraktsemate mõtete väljendamisel. Selline ruumikasutus on tinglik ning erineb kvalitatiivselt jäljendavast ruumikasutusest. Sama strateegiat, ehkki kaudsemas vormis, kasutavad ju ka kõnekeeled. Mõtet "näitleja *A* tase on hoopis *kõrgem* kui näitlejal *B*" aitab edukalt vahendada menetlus, mis viiperuumis asetab viipe *A* kõrgemale kui viipe *B*. Kahele erikeelsele viiplejale jääb seega vaid ülesanne ära tunda *A* ja *B*. Ka suhtluspartneri isik (laps, kurt, kuulja jne), taustteadmised kõneldavast⁷ ja kõneaine võivad muuta viiplemise kujundlikkuse määra.

Teema kokkuvõtteks esitame Brita Bergmani skeemid illustreerima viibete liigitumist motiveerituse alusel (Bergman 1978).

⁶Loomulikult ei ole selline "ikoniseeritud viiplemine" vaadeldav täisväärtusliku keelena. Selleks on tema väljendusvõimalused liiga piiratud. See pole aga takistanud tekkimast ja levimast müüdil viipekeelte rahvusvahelisusest.

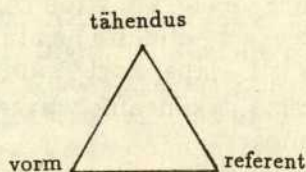
⁷Mõiste *kõne* esineb siin üldmõistena ja haarab ka viipekommunikatsiooni.

I Arbitraarne (meelevaldne) viibe

Joonis 19.

Punktiirjoon sümboliseerib siin sarnasuse või mõne muu motiveeritud seose puudumist⁸ viibe vormi ja referendi vahel. Siduvaks elemendiks on konventsionaalne tähendus. Eesti viipekeelest sobiks näitena NAINE (vt joonis 4).

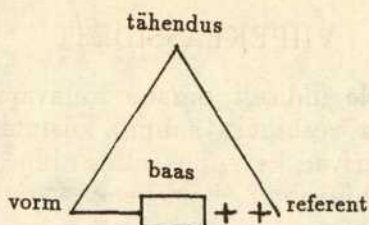

II Motiveeritud viibe

Joonis 20.

Pidev joon tähistab siin sarnasust viipe vormi ja referendi vahel. Eesti viipekeeles näiteks PALL. Motiveeritust võib väljendada ka osutamine. Sellised viiped on näiteks NINA, SUU jpt.

⁸Põhjalikum analüüs võib tuvastada motiveeritud seose viipe vormi ja referendi vahel, mida esmapilgul pole võimalik näha. "Puudumine" on sünnkohal niisugune suhteline ning tajukeskne mõiste.

III Kaudselt motiveeritud viibe

Joonis 21.

Kaudselt motiveeritud viibete puhul seob viipe vormi referendiga mingi baaselement, mis on välja kasvanud referendist. Viibe on siin ikooniline baasi suhtes, kuid pole seda referendi suhtes. Näiteks viipe ILVES puhul on baaselementiks ilvese kõrva kaju, mida viibe jälgendab ning mis põhimõttel "osa terviku asemel" sümboliseerib looma ennast. Viipe KOER puhul on selleks elementiks inimese spetsiifiline liigutus koera kutsumisel (käelaba liigub vastu jalga). Põnevaks baasiks kaudselt motiveeritud viibete tekkele eesti viipekeeles on olnud eesti keele artikulatsiooniõpetuses kasutatavad metoodilised võtted, mida rakendatakse teatud häälikut sisaldava sõna hääldamisel. Eriti palju viipeid on tekkinud *H* artikulatsiooni pinnalt (MAHL, KOHUPIIM, HING, KOHT jt). Kõigile neile viibetele on ühe joonena iseloomulik suu juurde tõstetud labakäsi. Sellise võtte abil õpetatakse kurte lapsi kontrollima *H* hääldamisel tekkitavat õhuvoolu. Viibetena eristab neid erinev suupilt (sellest edaspidi).

Kui II rühma viiped moodustatakse enamasti kahe käe koostöös, siis III rühmale on iseloomulikum ühe käe kasutamine (Bergman 1978).

Ikoonilisus ei ole viipekeeles üksnes leksikaalse tasandi nähtus. Ka viiperuumi struktureerimine võib olla ikooniline. Seda puudutame hiljem paigastamise ning jälgendava ruumikasutuse juures.

VIIPEKLASSIDEST

Kõnekeeltele üldiselt omane sõnavara jagunemine noomeniteks ja verbideks sunnib küsima, kas sellised klassid eksisteerivad ka viipekeeltes ning mis võiks olla neid eristav tunnusjoon. Kõnekeeltes eristavad noomeid ja verbe teatavasti kindlad vormitunnused. Viibete klassifitseerimine noomeniteks ja verbideks vormitunnuste alusel on küsitav, kuigi näiteks ASLis on Supalla ja Newport leidnud üle saja samatüvelise noomenite ja verbide paari, mida väidetavalt eristab liigutuskomponent. Näiteks võib tuua ISTUMA ja TOOL. Viimane moodustatavat kiirema ja pingutatuma (*restrained*) liigutuse abil kui esimene (Liddell 1984). Sellesse väitesse tuleb siiski suhtuda väga ettevaatlikult. Katse tulemust võis oluliselt mõjutada kurtidele lähtematerjalina esitatud ingliskeelsete sõnade jagunemine sõnaklassiti.

Probleem on põhimõtteline näiteks viipekeele sõnaraamatute koostajatele. Kuigi viipekeeli käsitlevas kirjanduses on juurdunud tava rääkida noomenitest ja verbidest, jäetakse seal enamasti selgitamata, mida nende all mõeldakse, s.t milline vormiline erinevus on neil keele pindstruktuuris. Enamasti tajutakse viipe kuulumist ühte või teise klassi vaid selle põhjal, mida ta tähistab — kas ta viitab mingitele välismaailma objektidele (noomenid) või väljendab olemist, tegevust, protsessi ja preditseerib (verbid). (Liigitusaluseks on sageli ka vaid orienteerumine võimalikele kõnekeelseile tõlkevasteile.) Sama viibe võib eri positsioonides täita erinevaid süntaktilisi funktsioone (objekt, subjekt, predikaat). Viipekeeles on ka palju eristamatu tüvega viipeid. Sellised on näiteks HARI/PÜHKIMA, LABIDAS/KAEVAMA jpt. Lausungi kontekst (teised viiped ja viiperuum) laseb küll alati määratleda viipe süntaktilise funktsiooni mingis positsioonis, kuid ei anna selget alust rääkida noomenitest ja verbidest. Soome lingvist Terhi Rissanen on

siiski püüdnud välja tuua mõningaid verbaalidele ja nominaalidele (Rissase terminid) iseloomulikke jooni.

Osade viibete sooritamise intensiivsus, kiirus, kestvus, korduste arv võib muutuda ning koos sellega toimub muudatus ka tähenduses (Sellisteks viibeteks eesti viipekeeles on teiste hulgas näiteks ÕMBLEMA/KIIRESTI-ÕMBLEMA, KOHTUMA/HARVA-KOHTUMA jt). Viiplemise laadi muutus on andnud põhjust nimetada selliseid viipeid *verbaalideks* (Rissanen 1985).⁹

Terve hulk aspektuaalselt modifitseeritavaid viipeid võib sisaldada infot tegevuse agendi ja objekti või lähtekoha kohta. Need nn suunaviiped moodustatakse üldjuhul viipleja — ruumis paigutatud objekti/agendi/lähtekoha/sihtkoha liinil kas viiplejast eemale või tema suunas. Mõlemal juhul võib viipleja ise olla lause agendi või objekti referendiks, kuid ta võib ka võtta endale lause agendi või objekti rolli (vt ka viiperuumi ptk).

Aspektuaalselt modifitseeritavateks suunaverbideks on eesti viipekeeles näiteks ANDMA, KÜSIMA, ÜTLEMA, PETMA, LÖÖMA, KÜLLA-MINEMA, KINKIMA.

Predikatiivsusel seisukohalt on verbideks peetud ka viipeid, mille tõlkevasteks kõnekeeles on tavaliselt omadussõna. Terhi Rissanen jagab need kahte rühma vastavalt sellele, kas tegemist on objekti juhusliku (ajutise) või püsiva omadusega. Esimesi tähistavate viibete laad võib muutuda (VIHANE/VÄGA-VIHANE, HAIGE/PIDEVALT-HAIGE), teiste puhul ei olevat see semantilistel põhjustel võimalik (VANA, KURT).

Sama autor on nominaalide põhitunnuseks pidanud paigastatavust¹⁰ viiperuumis vahetult viipena, osunda-

⁹Terhi Rissanen nimetab neid verbaale *aspektuaalselt modifitseeritavateks viibeteks*.

¹⁰Paigastamine on viipekeelele omane teksti ruumilise strukturee-

mise või positsiooniviipe (klassifikaatori ehk proformi) abil (Rissanen 1985). Osundamisel moodustatakse enne viibe ning näidatakse seejärel käe või pilguga tema kohale viiperuumis. Positsiooniviipe puhul kasutatakse sama strateegiat, kuid käeasend vahendab seejuures grammatilist informatsiooni ka viipe referendi üldkuju (piklik, lame jne) ning orientatsiooni kohta (püsti, kaldu jne). Predikatiivsuse seisukohast on paigastatud viibe aga vaadeldav lokaalpredikaadina, kuni ta pole saanud uut süntaktilist funktsiooni. Nii võib järgnevalt esitatud lokaalpredikaat muutuda lausungi objektiks kontekstis: "Ma vaatan kahte kõrvuti seisvat inimest." Sama konstruktsioon võib ka üle minna protsessipredikaadiks: "Kaks inimest liiguvad vastassuunda" jne. Paigastamine on seega eelkõige süntaktiline kategooria ega sobi ilmselt noomenviibete kriteeriumiks. Küsimus, kas viipekeeles eksisteerivad noomenid ja verbid, jääb siinkohal vastusetaks.

V: INIMENE (PROFORM) - 1
 P: INIMENE (PROFORM) - 1
 "Kaks inimest seisavad
 üksteise kõrval"

V: INIMENE (PROFORM) - 1-4
 P: INIMENE (PROFORM) - 1-3
 "Kaks inimest liiguvad
 vastassuunda"

Joonised 22-23.

rimise strateegia. Viipeleja ees olev ruum võib saada tähenduse viibete paigutamise ning liikumise kaudu.

Viipekeeles esinevaid **deiktilisi elemente** ei saa otteselt võrrelda asesõnadega kõnekeeltes. Tegemist on osutamisega, mitte iseseisvate lekseemidega. Lihtsaim asendusstrateegia on osutamine suhtlejate nägemisulatuses olevatele reaalsele objektidele. Sama strateegiat rakendatakse ka siis, kui objekt pole küll nähtav, kuid tema paiknemissuund on viipelejatele teada. Sel juhul ei ole alati oluline tegelike ruumisuhete täpne vastavus osutuse suunale. Nii kasutavad Porkuni Kurtide Kooli õpilased vahel raamatukogu tähistamiseks viibet RAA-MAT koos osutusega üles, sest raamatukogu paikneb pööningukorrusel. Viibe koos osutusega on aga õpilaste vahelises suhtlemises leksikaliseerunud ning leiab kasutamist ka väljaspool konkreetset piirkonda. Osutamist teada olevatele objektidele või nende arvatavale paiknemissuunale ongi huvitav võrrelda tingliku paigastamisega. Esimesel juhul on referentobjektid "füüsilisel kohal" või on teada nende tegelik paiknemine. Teisel juhul leitakse viibetele viiperuumis kokkuleppelised asenduspaigad, kuhu viidatakse hiljem korduvalt, ilma et oleks vaja tervet viibet uuesti moodustada. See ei tähenda muidugi seda, et neil kohtadel ei võiks olla midagi ühist võimalike referentobjektide tegeliku paiknemisega. Viiperuumi kasutamine on siin aga tinglikum. Esimesel juhul on tegemist viitamisega tekstist välja, teisel juhul tekstisisese viitamisega (vt ka Hennoste 1986).

Viipekeel kasutab osutusi ka kõneaktis osalejate tähistamisel (osutused SINA, MINA, TEIE, MEIE) ning kõneaktiivliselt (TEMA, NEMAD). Viimaste kasutamine seostub eespool kirjeldatud paigastamisküsimustega. Eristatakse kuuluvust väljendavat OMA-osutust ja enesekohast ISE-viibet.

Peale ainsuse ja mitmuse diferentseerib viipekeel teatud osutuste puhul ka duaali (kaksust) ja triaali (kolmsust). Arvestades ühe käe sõrmede arvu, võib osutus väljendada ka grammatilisi arve neli ja viis.

Positsiooniviiped¹¹ on morfeemid, mis täistähenduslike viibete kontekstis annavad edasi mõnda täistähendusliku viibe referendi visuaalselt tajutatavat omadust — üldkuju (kuju kui klassi), hulka, paigutust, käsitsetavust, liikumissuunda. Seotus ei pruugi tähendada vormilist artikulatsioonilähedust. Positsiooniviibe võib ilmned ka põhiviibest kaugemas kontekstis ning põhiviibe võib ka puududa, kui situatsioon toob tegevuse osalised (argumendid) esile näiteks viimaste vahetu füüsilise kohalolekuga. Konstruktsioon põhiviibe + positsiooniviibe või taustsituatsioon + positsiooniviibe võib väljendada referentobjektide üldkuju, hulka, paigutust ja liikumist.

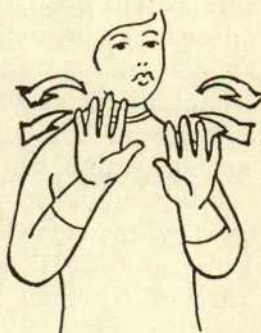
PILT ja AUTO järgnevates näidetes on täistähenduslikud viiped.

PILT

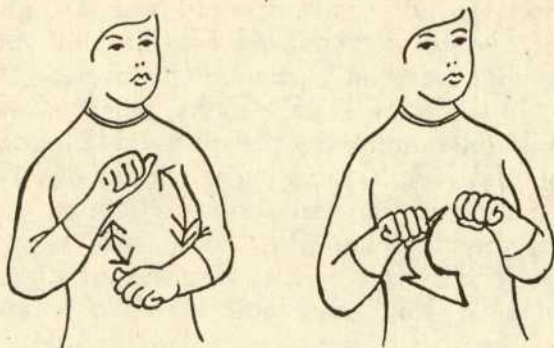
V: (PROFORM) 6ü
P: (PROFORM) 5ü
"Kaks pilti seinal
üksteise kõrval"

"Palju pilte seinal
erinevates kohtades"

Joonised 24-26.

¹¹Vastavate ingliskeelsete terminitena kasutatakse paralleelselt *classifier* (klassifikaator) ja *proform*. Viimast kasutame *positsiooniviipe* kõrval ka selles töös.

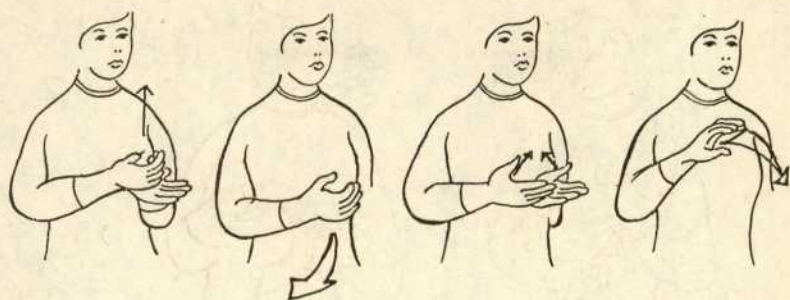

AUTO AUTO-MÖÖDUB-TEISEST-AUTOST

Joonised 27-28.

Näib, et proformide abil on võimalik väljendada objektide paiknemist, väljendamata tingimata nende hulka (joonis 26). Vastupidisel juhul — väljendades objektide hulka — väljendub kohustuslikult ka nende paigutus (joonised 25, 27-28) (vt ka Bergman 1987).

Mõned tegevust väljendavad suunaviiped (PANE-MA, SAAMA, SAATMA) ning inimtegevusest motiveeritud viiped (SÖÖMA, HARJAMA, PESEMA) võivad hõlmata proforme vastavalt tegevuse objekti või instrumendi füüsilistele parameetritele:

VAAS VAASI-PANEMA RAAMAT RAAMATUT-PANEMA

Joonised 29-32.

RIIDEHARI/RIIDEHARJAGA-ENNAST-HARJAMA

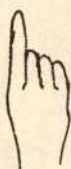
Joonis 33.

Vastavalt väljendatud situatsiooni tüübile võiks eespool näidetena toodud viipekonstruktsioone nimetada seisundipredikaatideks (joonised 24-26), protsessipredikaatideks (joonised 27-28) ning tegevuspredikaatideks (joonised 29-33).

Inimest või mõnda muud liikuvat ja pikliku kujuga olendit tähistava viipe proformid on eesti viipekeeles järgmised:

I

II

III

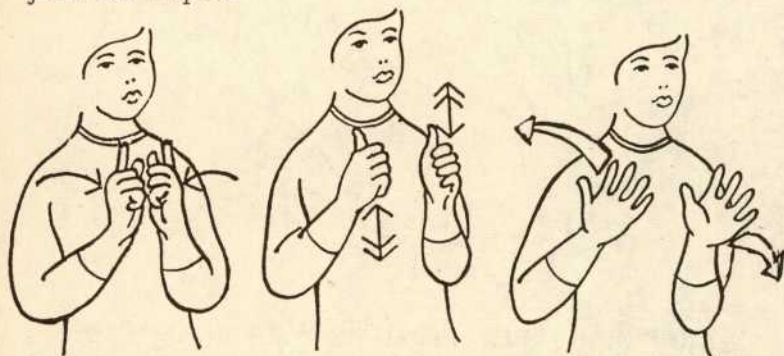

IV

Joonised 34-37.

Kolm esimest tähistavad üksikobjekti. Neljas tähistab objektide hulka, rühma.

On täheldatav nende positsiooniviibete suur produktiivsus uute viibete tuletamisel. Nii on eesti viipekeeles juba leksikaliseerunud järgmised nende põhjal kujunenud viiped:

KOHTUMA VÕISTLEMA JÄRJEKORD
KOHTUMINE VÕISTLUS JÄRJEKORRAS-SEISMA

Joonised 38-40.

Proformid on nähtus viipekeeles, mis jätab otsad lahti paljude keele olemust puudutavate küsimuste esitamiseks. Neid peetakse loomult ikoonilisteks (Schick 1990), kuigi ikoonilisus on sageli tuvastatav vaid põhiviipe kontekstis. Tähelepanuväärne on nende osa viiperuumi struktureerimisel ning viipetuletuses. Kõik

need teemad nõuavad aga omaette põhjalikku käsitlemist, millele antud töö ei pretendeeri.

Nagu proformide vaatlemine juba osutas, on viipekeeled rikka ning mitmekesise morfoloogiaga keeled. Loomulikult on mõttetu otsida sealt kõnekeelte morfeemide vormilisi analooge.¹² Viipekeele morfeemid realiseeruvad viiperuumis. Ruumilisus, liikuvus ja nähtavus on viipekeele morfeemide vormilised näitajad.

Järgnevad näited illustreerivad ANDMA-viipe põhivormi¹³ ning mõningaid võimalikke variante.

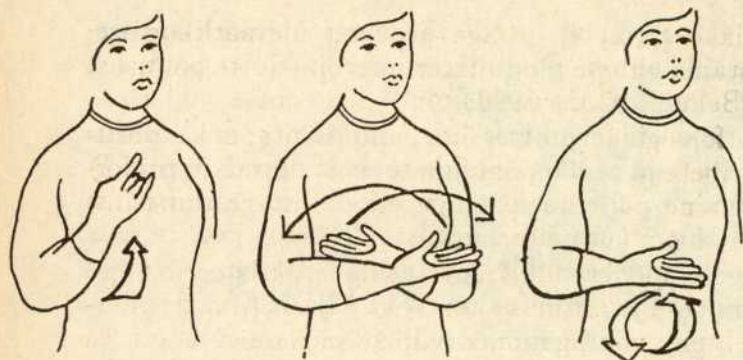

ANDMA

Joonis 41.

¹²Vrd nt Juta ja Kaarel Kotsar: "Viipekeeles ei ole sõnade morfoloogilist jaotust tüveks ja liideteks, puuduvad käändelõpud ja muuted. Viipekeele eripära ja vaesus avaldub ka lauseehituses" (Kotsar, Kotsar 1992: 33). Analoogne "eripära ja vaesus" esineb ka mitmetes isoleerivates keeltes, nt hiina, kus grammatilist tähendust kannab ka hääle kõrgus. Viipekeeled pole küll isoleerivad keeled, kuid sealgi ei tähenda käändelõppude puudumine grammatika puudumist. Morfoloogia on keeles tähenduste esitamise ja eristamise süsteem (mis lõppkokkuvõttes koos keele teiste allsüsteemidega teenib suhtlemist), mitte aga eesmärk omaette. Arvestagem, et tähenduse omandavad morfeemid just süntaksi kaudu.

¹³Põhivormi määratlemine on muidugi tinglik. Viipekeeltes saadakse see sageli kurdile keelejuhile antud kõnekeelse sõna viipevastana. Korreksem oleks ilmselt kasutada mõistet viipetüvi, mis oleks kõigi sama viipe modifikatsioonide ühisosa. Tegemist võib olla ka grammatilise viipega, millel kõnekeelne vaste puudub hoopis.

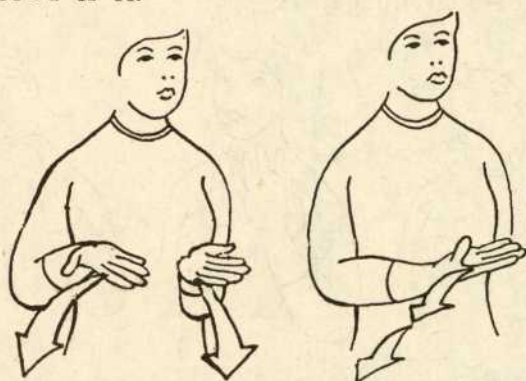

ANNAB-
MULLE

KAKS-ANNAVAD-
ÜKSTEISELE

ANNAN-KORDUVALT-
SAMALE-ISIKULE

Joonised 42-44.

ANNAN-KAHELE

ANNAN-PALJUDELE

Joonised 45-46.

- Viibet ANDMA võib muuta vastavalt sellele,
- o kuhu on paigastatud isikuviiped (joonised 42-46),
 - o kas väljendatakse ühekordset (joonised 42, 43, 45) või korduvat tegevust (joonised 44, 46),
 - o kas väljendatakse andmist ühele või kahele isikule või paljudele,
 - o kas tegevus on vastastikune (joonis 43).

Toodud näited ei ammenda kindlasti ANDMA-viipe

võimalikke variante, on aga piisavalt ülevaatlikud ise-loomustama viibete modifitseerimisvõimaluste paljusust (vt ka Bellugi, Klima 1990).

Morfoloogilise protsessina võib käsitada ka positsiooniviibete ja nende põhiviibete seost. Lisab ju proformi liitumine põhiviipele viimasele olulist grammatilist informatsiooni (vt näited joonistel 24–33).

Nagu eespool toodud näitest selgus, eksisteerib viipekeeles ainsuse ja mitmuse kõrval ka kaksus (duaal). Eesti viipekeeles võivad mõned viiped endasse sulatada ka grammatilised arvud kolm, neli, viis. Arvuliselt difereitseerimata mitmust väljendab kas viibete, osutuste või positsiooniviibete kordamine või PALJU-viipe esinemine koos põhiviipega.

KOLM-AASTAT

NELI-KUUD

PALJU

Joonised 47–49.

Eespool toodud dualinäidete puhul (KAKS-PILTI-SEINAL-ÜKSTEISE-KÕRVAL, KAKS-ANNAVAD-ÜKSTEISELE) kopeerivad mõlema käe asendid ja liigutused samaaegselt teineteist. Tegemist on duplikatsiooniga, mida tuleb vaadelda eraldi sama viipe (või viipejuure) teistkordsest moodustamisest (reduplikatsioon) (Rissanen *s. a.*).

Ühegi elava keele leksika ei ole lõplik suurus. Ka

viipevara täieneb ning areneb pidevalt. Seejuures võib olemasolev viibe omandada uusi tähendusi. Uusi lekseeme võib aga tekkida ka viibete liitumisel või ühtesulamisel (Brennan 1990). Sageli pole tuletise tähendus sealjuures tagasiviidav algkomponentide tähendustele. Eesti viipekeele viibe KÜLALINE on liitviibe, mille algkomponentidel on tuletisega vaid assotsiatiivne seos:

KÜLALINE

Joonis 50.

Viipe esimene komponent (labakäsi meelegoha juures) on ehk tagasi viidav TÄNAMA-viipele, teine MAJA/KODU-viipele. Mõlemad liitunud viiped on säilitanud oma algse vormi.

Viibete kokkusulamise korral on algviibete vorm rohkem muundunud kui liitumise korral. Eesti viibetest vt joonis 18: KOJU-SOITMA.

Morfoloogiliste protsessidega ning eriti viipetuletusega haakub ka nähtus, mida Mary Brennan on iseloomustanud kui viipekeele võimalust luua vahetuid ruumimetafoore, mis annavad edasi ka kõige abstraktsemaid mõtteid. Lakoffi ja Johnsoni käsitlese kohaselt toetub kogu meie mõtlemine paljuski ruumisuhetele ning nende loogikale. Seda peegeldavad ka kõnekeeled, ning käesolevastki tekstist leiame juba ammu stilistilise markeerituse

kaotanud ruumimetafoore nagu "nähtus haakub", "anavad edasi mõtteid", "mõtlemine toetub" jt. Viipekeel on samuti aldis ruumimetafoore looma ja kasutama, kuid erinevalt kõnekeelest saab ta seda teha vahetult, n-ö reaalse ruumikasutuse käigus. Mary Brennan on briti viipekeele (BSL) leksikat vaadelnud just sellest seisukohast ning leidnud sealt mitmeid semantiliselt seotud viibete gruppe, mis on avatud uute viibete moodustamisele teatud ruumilis-metafoorse ühistunnuse alusel. Ühe sellise rühmana kirjeldab ta BSL-i viipeid PAIKE, TULI, DUŠŠ, SAATMA jt, mida ühendab sama käasendi kindel muutumine — sõrmede avanemine kinnisest asendist (Brennan 1990). Analoogse rühma eesti viipekeeles moodustavad näiteks SELETAMA, PÄIKE, LAMP, VALGUS, KASVAMA, LILL jpt. Rühma ühishimetaajaks sobiksid märksõnad "levima", "tulenema", "väljuma", ning on selge, et rühm on avatud uute, vormilt sarnaste viibete tekkeks, millel on olemas ka tähenduslik ühisosa.

Omaette rühmana käsitleb Mary Brennan viipeid, mida sobiks iseloomustama märksõna "vastasseis". Sellistele viibetele on iseloomulik mõlema käe samaaegne (sageli vastassuunaline) liikumine. Eesti viipekeeles kinnitavad sellise grupi olemasolu viiped SÕDA/SÕDIMA, TÜLI/TÜLITSEMA, VAIDLUS/VAIDLEMA jpt. Eespool toodud viibetes sisalduv ruumikasutus on niisiis tinglik ning tagasi viidav abstraktsete vahekordade tõlgendamisele ruumiliste vahekordade kaudu, mida on peetud inimmõtlemisele iseloomulikuks jooneks (Õim 1974). Kuid ruumis ei realiseeru ainult üksikviiped. Nagu juba eespool nägime, on viiperuum oluline kogu viibeldud teksti liigendamisel, viibete sidumisel üksteisega. Sellest nüüd veidi lähemalt.

VIIPERUUM JA SELLE KASUTAMINE

Viipekeelte kirjeldamise kesksemaid teemasid on küsimus viibete järjestamise ning viiperuumi struktureerimise — viibete liikumise, paigastamise ning viitamise vahekorrast. Õigupoolest alustasime antud teemaga juba viipeklasse ning morfoloogiat käsitledes, kuivõrd kõik kolm on omavahel tihedalt seotud.

Suulise kõne ühikud järgnevad ajas üksteisele (kuigi ka siin esineb teatud simultaansust, näiteks intonatsioonina). Suhtlemisel desifreerib need vestluspartner. Reaalne artikulatsioonituum ja -elundid (suuõõs, keel, häälepaelad jne) on siin vaid füüsilise vahendi rollis. Nagu eespool juba selgus, on viipekeel erakordne seetõttu, et artikulatsiooniruum, mõni selle punkt viipeleja(te) ees, võib siin ise semantiseeruda. Viipekeelele on olemuslik toetuda kolmemõõtmelise ruumi struktureerimisele, aga ka elementide temporaalsele (lineaarsele) järjestusele ajas. Kõnekeel tugineb oma artikulatsioonilaadilt eelkõige vaid viimasele.¹⁴ See on oluline erinevus nende eri modaalsustes toimivate keelte pinnastruktuuris. Kuigi ruum võib viipekeeles olla semantiseeritud (vt näiteid joonistel 22–28), ei pruugi ta seda olla sugugi alati. Viipelejate ees olev ruum võib olla ka neutraalne artikulatsiooniruum. Hulk autoreid peab neutraalruumiks konkreetset osa viiperuumist, mis asub vahetult viipeleja ees — rinna kõrgusel, s.o võimaliku viiperuumi üht väikest osa. On viidatud tendentsile, et mida paremini viipelejad keelt valdavad, seda vähem vajavad nad reaalset füüsilist artikulatsiooniruumi nii kõneloomeks kui tajuks. Mõiste *neutraalruum* kasutamisel peab aga teadvustama, et ka iga selle punkt võib teatud tingimustel osutada semantiliselt markeerituks ning seega “mitte-neutraalseks”. Mingi ruumpunkti “neutraalsuse” üle

¹⁴Igasuguse teksti loome ning mõistmine eeldab alati ka simultaanset analüüsi, kuid antud juhul on kõne all just artikulatsioonierinevused.

võib otsustada vaid iga konkreetse lausungi kontekstis, mitte isoleeritud viibet vaadeldes.

Pöördume korraks tagasi inimest tähistavate viibete proformide juurde eesti viipekeeles. Joonisel 38 on näitena toodud juba leksikaliseerunud viibe KOHTUMA. See viibe moodustatakse tavaliselt nn neutraalruumis viipleja ees — käed liiguvad teineteisele vastu ning puudutavad teineteist. Liikumissuund ei ole seejuures markeeritud, s.t viipleja ei väida seda viibet kasutades, et kohtujad saabusid tingimata vastassuundadest. Vormiliselt täpselt sama artikulatsiooniliigutus võib aga teatud kontekstis olla vaadeldav ruumisuhete markeerimisenähtena. Viibe võib siis väljendada näiteks seda, et kahest vastamisi asetsevast toast väljusid inimesed, kes kohtusid tubade vahel olevas koridoris. Oluline võib olla ka see, et toad paiknesid viipleja perspektiivist vaadatuna vasakul ja paremal. Tekib aga küsimus, kuidas väljendatakse inimeste ja ruumide paiknemist. Siin on oluline koht paigastamisel (*localization*), mis on viipekeele süntaksi keskne strateegia. Eespool toodud näidet edasi analüüsides võime teoreetiliselt kirjeldada järgmist võimalikku protsessi: kõigepealt viibeldakse TUBA ning paigastatakse viibe proformide või osutuste abil kahel pool viiperuumis, tähistades nii viibete asendit ning arvu (kaks tuba üksteise kõrval). Seejärel paigastatakse viibe KORIDOR viiperuumis kahe TUBA-proformi vahele. Edasi on viipleja käsutuses võimalus paigastada kummassegi tuppa inimese proform ja seejärel esitada nende liikumistee ning kohtumine koridoris. Viimane osa kirjeldatavast võib vormiliselt olla adekvaatne KOHTUMA-viipega, kuid liikumissuund on markeeritud. Suhtluspartner, kellele sündmust kirjeldatakse, ehitab mõttes endale analoogse mudeli pöördpildi.

On viipeid, mille artikulatsioonitüüp võimaldab neid paigastada viiperuumis vahetult, s.o ilma proformi või osutusega. Enamasti on need ühehäälviiped (KÜÜNAL, KLAAS), kuid on ka kahehäälviipeid (MAJA, KORI-

DOR). Sageli on vahetu paigastamine siiski raskendatud või võimatu, sest viibe artikuleeritakse kokkupuutes mõne kehaosaga (EMA, NAINE). Sel juhul kasutataksegi paigastamiseks proformi või osutamist. Kord paigastatud viibet ei pruugi sama teema arendamisel korrata, piisab tekstisisesest viitamisest, s.o viitavast osutamisest või pilgust kokkuleppelisse ruumiossa või suunda (*anaphoric reference*). Oluline on seejuures järjepidevuspõhimõtte järgimine: kui konventsioon mingi ruumipunkti osas vahepeal katkeb (näiteks sama ruumipunkti või suunda kasutatakse mõne teise, jutu vahele kiilutud teema juures), siis vana teema juurde tagasipöördumisel on vaja konventsioon taastada — anda uuesti antud ruumipunktile endine tähendus, paigastades sinna endine viibe. Agrammatiliseks loetakse teise viipe paigastamist samasse ruumipunkti, kui punkt on juba "höivatud" ühe viipe poolt. Selline "eksimus" on teatud perioodil omane viipekeelt omandavatele väikelastele (Bellugi, Lillo-Martin jt 1990).

Rootsi lingvistid Inger Ahlgren ja Brita Bergman on uurinud jutustavatele tekstidele (narratiividele) iseloomulikke paigastamis- ning viitamisstrateegiaid rootsi viipekeeles. Jutustaja arendab teksti ühe "tegelase" perspektiivist ning vajadusel vahetab perspektiivi — asetub teise "tegelase" rolli, kes enamasti muutub teksti agendiks. Seejuures kaob ära vajadus ning võimalus viidata viiperuumis sellele "tegelasele", kelle "rollis" viipleja parajasti ise on. Viiperuumi organiseerimise aluseks on jutustavas tekstis niisiis ühe "tegelase" (agendi) perspektiiv, mis võib asendada teise omaga. Antud nähtust on nimetatud ka rollivahetuseks (*role shifting*). Pole vist tähtsusetu rõhutada, et tegemist on keelelise, mitte pantomiimilise nähtusega.

Kuivõrd jutustuse tegevusliini arendatakse rolli vahetava viipleja poolt, seletab see uurijate arvates, miks nn suunaverbid (*directionally modifiable verbs*) artikuleeritakse enamasti viiplejast lähtuvalt või tema suunas,

mitte kahe ruumis paigastatud argumendi liinil. Joonisel 42 esitatud lausung ANNAB-MULLE on tüüpiline suunaverb. Sõltuvalt kontekstist võib see tähendada ka näiteks, ANNAB-X-LE, kui viipleja on asetunud X-i rolli. Nimetatud autorid on tähelepanu juhtinud ka sellele, et viiperuum jaguneb jutustavas tekstis tinglikult kaheks pooleks, millest üks on nn süzeeliin (*story line*) ja teine kirjeldavate kommentaaride jaoks. Parem pool viiperuumist kannab rohkem süzeeliini. Kui viiplejal on vaja lisada kommentaare, siis ta katkestab jutustava liini ning loob suhtluspartneriga pilgukontakti. Kommentaari lõppu tähistab mitteviitav osutus vasakule, mis ilmselt rõhutab seda, et eelnev kommentaar ei kuulunud süzeeliini. Viiplejate käsutuses on muidugi kogu viiperuum enda ees, nn ruumikontrast on tinglik ning suunatud vaid kommentaari ja jutustava teksti eristamisele (Ahlgren, Bergman 1990).

Paigastamist ja viitamist käsitledes võib jääda mulje, et tegemist on pelgalt tegelikkusest otse üle võetud ruumisuhete vähendatud vahendamisega. Nii see siiski ei ole, kuigi välistatud pole loomulikult ka ruumisuhete vahetu jäljendamine, nagu me eespool ikoonilisust käsitledes juba nägime. Ameerika Ühendriikide neuroloogid-lingvistid Howard Poizner, Edward S. Klima ja Ursula Bellugi on oma töödes formuleerinud põhimõttelise tähtsusega seisukohti inimkeele olemuse ja selle neuroloogilise substraadi osas. Üks neist ongi selge vahetegevmine süntaktilise ning mittesüntaktilise ruumikasutuse vahel viipekeeles, mida ka viiplejate ajutegevus peegeldab. Enne kui seda lähemalt vaadelda, on aga ilmselt vaja tutvustada mõne sõnaga teed, mille abil autorid oma uurimistulemusteni on jõudnud.

Teatavasti on (paremakäeliste) inimeste vasak ajupoolkera seotud kõne tajumise ning produtseerimisega, parema poolkera funktsioonide hulka kuulub aga ruumisuhetes orienteerumine. Sellise järelduseni jõuti juba XIX sajandil (Broca, Jackson). Tekib aga küsimus, mil-

line on ruumilisusele toetava keele neuroloogiline taust. Seda küsimust on valgustanud eespool nimetatud Ameerika uurijad, toetudes erineva ajupoolkera kahjustusega kurtide viipekeele ja visuaal-ruumiliste võimete võrdlemisele — viipeafaasiale ja -apraksiale¹⁵ (Poizner, Klima, Bellugi 1990). Uuringud näitasid, et kuulmise ja suulise kõne olemasolu ei ole vältimatuks eelduseks ajupoolkerade funktsioonide eristumisele. Vasak ajupoolkera on otsustava tähtsusega ka viipekeele jaoks. Katsed osutasid, et vasaku ajupoolkera kahjustusega kurtide viipekeele produktsioon ja taju oli oluliselt kahjustunud, kuid nende mittekeeleline ruumitaju ning — manipulatsioonid kätega olid adekvaatsed. Seevastu parema ajupoolkera kahjustusega viipelejal esines täpselt vastupidine tendents. Järelikult fakt, et grammatilisi suhteid antakse viipekeeles edasi viiperuumi vahetu kasutamise abil, ei muuda ajupoolkerade funktsionaalset jaotust.

Viipekeele ruumikasutuse seisukohalt on aga väga huvitav järgmine järeldus. Nimelt selgus, et viipekeeles eksisteerib kaks neuroloogilises mõttes kvalitatiivselt erinevat ruumikasutuse tasandit, mida autorid nimetavad *süntaktiliseks* ning *topograafiliseks* (jäljendavaks). Esiimesel juhul on ruumikasutus tinglik ning paigastamist ja viitamist kasutatakse lausungi süntaktiliseks korrastamiseks. Teisel juhul kannab viipeleja tegelikkuse ruumisuhted vähendatult viiperuumi.

Vastavalt kas süntaktilist või jäljendavat ruumikasutust nõudvate katsete teostamisel saadi põnevaid tulemusi. Vasakpoolse ajupoolkera kahjustusega viipelejad olid edukad jäljendavas keelekasutuses (katse nõudis oma korteri kirjeldamist). Seevastu viipekeele ruumisüntaktiline aspekt (tinglik paigastamine, viitamine paigastatud tekstireferentidele, suunaviibete kasutamine) oli neil tugevasti kahjustatud. Parempoolse kahjustu-

¹⁵Ajukahjustused olid katseisikutel tekkinud hilisemas eas, pärast täieliku ASL-kompetentsi väljakujunemist.

sega katseisikud ei suutnud selgitada mööbli paiknemist oma korteris, kuid nende keele süntaktiline külg oli peaaegu laitmatu. Nad kasutasid seejuures kogu viiperuumi, ka selle vasakut poolt. Seejuures on tähelepanuväärne, et jäljendavat laadi ülesannete juures nad viiperuumi vasakut poolt ei kasutanud. Järelikult: kuigi viipekeele pinnastruktuur tuleb esile visuaalruumilises modaalsuses, et tähenda see, et ta neurooloogilisel tasandil kõnekeeltest põhimõtteliselt erinevalt toimiks. Kuid erinevalt kõnekeeltest avaldub siin keeleliste ja ruumilis-visuaalsete seoste läbipõimitus sama süsteemi sees (Poizner, Klima, Bellugi 1990).

Viiped ei organiseeru siiski mitte üksnes viiperuumi struktureerimise kaudu (vt paigastamine, viitamine, rollivahetus). Vastavas teaduskirjanduses on käsitletud ka viibete ajalist järgnevust ning mõlema strateegia vahetõrka viipekeeliti.

On esinenud seisukohti, et viipejärg allub *topic—comment* põhimõttele, s.t põhitendents on esitada enne "kõneaine" — see, mida viipeleja tõlgendab baasinfona ning millele toetub "uus" info. "Vana" info esitamisel on oluline koht ka mittekäelistel vahenditel. Näiteks taani viipekeeles markeerib kõneainet (*topic*) tavalisest erinev peaasend (Engberg-Pedersen 1990). Kuid selline info liigendatusele tuginev käsitus ei ütle iseenesest midagi viipejärje kohta, kuivõrd topikaliseeritud võib olla nii lausungi agent kui ka objekt:

I MEES PINTSLIGA-VÄRVIMA MAJA

II MAJA 2 MEES PINTSLIGA-VÄRVIMA 2

Esimesel juhul topikaliseeritakse agent ning lausungi ülesehitus sarnaneb oluliselt tavapärase *subjekt—predikaat—objekt* sõnajärgjega paljudes kõnekeeltes. Teisel juhul topikaliseeritakse objekt, lausungi ülesehitus aga allutatakse paigastamisstrateegiale. Kirjanduse andmetel on nende põhistrateegiate osakaal viipekeeliti erinev. Näiteks Šveitsi prantsuse ja itaalia viipekeele

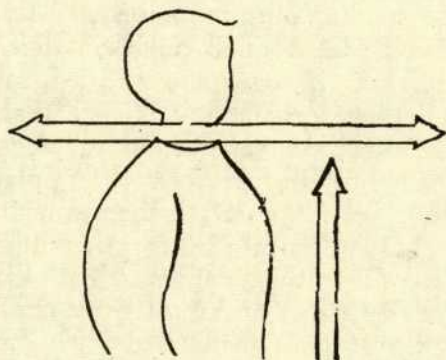
võrdlev uurimine on näidanud, et kuigi mõlemas keeles esines nii üht kui teist, olid selged eelistused keeliti olemas. Prantsuse viipelejad eelistasid analoogsete situatsioonide kirjeldamisel teist strateegiat (ruumilis-visuaalse konteksti loomist), itaalia viipelejad seevastu esimest, ruumi neutraalsemalt kasutatavat strateegiat (Boyes Braem, Fournier jt 1990). On raske praegu kindlalt öelda, kumba kahest võimalusest eelistab eesti viipekeel, kuid kasutamist leiavad ilmselt mõlemad. Keelejuhtidelt saadud andmed lubavad oletada, et visuaalruumiline kontekst tuleb käiku eelkõige siis, kui ei rõhutada mitte ainult tegevust, vaid kui midagi väidetakse ka ruumisuhete seisukohalt. Seega eespool toodud näidetest teine leiaks kasutamist juhul, kui viipe MAJA paigutusel (näiteks värvija rollis viipeleja perspektiivist vaadatuna) on tähtsust. Esimene variant tuleks kasutusele siis, kui ei rõhutada infot ruumisuhete osas, vaid kirjeldatakse ainult tegevust kui sellist. Kuid olgu veelkord öeldud, et tegemist on hüpoteesiga, mille paikapidavust peavad kinnitama edaspidised uuringud. On üldse küsitav, kuivõrd kaht eespool kirjeldatud strateegiat saab järjekindlalt lahus vaadelda. Tegelikus keelekasutuses tunduvad nad olevat tihedalt põimunud.

AJA VÄLJENDAMISEST VIIPEKEELES

Aega ei peeta viipekeeles grammatiseerunud kateooriaks. Vaid ameerika viipekeele puhul on väidetud, et osa verbiviipeid võib hõlmata täiendavaid liigutuskomponente, mida võib markeerimata oleviku suhtes käsitada tuleviku ja mineviku grammatilise tunnusena (Lynn-Jacobowitz, Stokoe 1988). Kuid ka nimetatud autorid ei eita, et põhiliselt toimub aja suhete väljendamine viipekeeles leksikaalsete vahenditega — s.o nn ajaviibete abil. Teatud ajaviibe määratleb järgneva tekstilõigu aja kuni järgmise viipeni, mis omakorda annab märku aja muutmisest. Briti viipekeeles on täheldatud ka aja tinglik-

ku paigastamist. See on menetlus, kus teatud ruumpunkt markeerib kindlat lingvistilist aega, ning viiplejal on kasutada võimalus viidata vajadusel uuesti samale ruumpunktile, kui ta tahab sama aja juurde tagasi pöörduda (Schermer, Koolhof 1990).

Mitme viipekeele puhul on täheldatud, et ajaviiped moodustatakse tinglikel "ajaliinidel", mis on suunatud viiplejast ette- ja tahapoole, aga ka üles ja alla:

Joonis 51.

Siingi kasutab keel ära vahetute ruumimetafooride loomise võimaluse, väljendades ajasuhteid ruumisuhete kaudu. Otse viipleja ees olevas ruumis moodustuvad olevikku väljendavad viiped. Ettepoole suunduvad aja-viiped väljendavad üldjuhul tulevikku, tahapoole suunatud viiped aga minevikku. Eesti viibetest võib nimetada TÄNA/PRAEGU, AMMU, VAREM, HILJEM jt. Vertikaalne liin väljendab ajasuhteid kaudsemalt. Sellel moodustuvad mitmed kasvamist ja arenemist väljendavad viiped.

Euroopalikus "progressi" ja edasipürgimist väärtustavas kultuurikontekstis, kuhu meiegi kuulume, on selline ruumikasutus igati ootuspärane ning pole omane mitte ainult eesti viipekeelele, vaid kaudsemalt ka eesti keelele. Kasutame ju pidevalt selliseid vahetu meta-

foorsuse minetanud väljendeid nagu "selja taga on aastatepikkune töö" või "eesoleval nädalal tuleb olla ettevaatlik". Jacobowitzi ja Stokoe andmetel on aga mõnedes mitte-euroopa viipekeeltes (sh jaapani) ajaliini väärtused vastupidised — suund ette markeerib minevikku ning taha — tulevikku. Ilmselt on siin oluline osa sellel, kuidas üks või teine kultuur käsitab aega ning väärtustab minevikku tuleviku taustana.

VIIPEKEELE MITTEKÄELISED ELEMENDID

Kes on vähegi näinud kurte viiplemas, on märganud, et seejuures kasutavad nad väga intensiivselt oma nägu. Ilme ning suuasend muutuvad pidevalt. Pole harvad juhud, kus kurtidele on soovitatud viibelda vähem väljendusrikkalt, "esteetilisemalt", ka kinnise suuga. Keelesüsteemi terviklikkuse seisukohalt võrdub see soovitussega vältida eesti keeles kaashäälikuühendeid, sest nad ei kõla sama kaunilt kui vokaalid. Nimelt on nn mittekäelised signaalid (erinevad suupildid, kulmude liikumine, pilgu suund, silmade ja pea liikumine jt) viipekeele struktuuri vältimatud koostisosad, mis erinevad kvalitatiivselt näo kasutamisest emotsioonide väljendamisel. Eriti reljeefselt on seda tõestanud erineva ajupoolkera kahjustusega kurtide miimika ning keeleliste mittekäeliste signaalide võrdlemine. Nii keeleliste kui mittekäeliste signaalide tekitamisel on hõivatud samad näolihased. Ometi näitasid Ameerika neuroloogide uurimused, et parema ajupoolkera kahjustusega katseisikute mittekäelised keelesignaalid polnud oluliselt kahjustatud, samal ajal oli aga takistatud emotsioonide väljendamine. Vasaku ajupoolkera kahjustusega isikute katsetulemused olid siingi vastupidised — normaalselt väljendatud emotsioonid, keeleliste näosignaalide kahjustumine (Bellogi, Klima 1990).

Kurtide suhtlemist jälgides võib näha, et teatud osal näosignaalidest on ühisjooni kõnekeele intonatsiooni-

mallidega. Nii väljendab nägu küsimust, käsku, keeldu, väidet:

? ----- ?

MAJA

OSUTUS 2

OMA

Joonis 52.

Kulmude (ka õlgade) kergitamine kogu küsimuse pikkuses markeerib lause küsilauseks. Joonisel tähistab seda küsimärkide vahel paiknev punktiirjoon. Oluline koht mittekäeliste elementide hulgas on suu erinevatel asenditel. Sageli on teatud suupilt kinnistunud konkreetse viipe külge. Viipeid, mis esinevad alati koos neile omase suupildiga, on nimetatud *mitmekanalilisteks* (*multichannel sign*) (Pimiä s. a.). Sellised viiped on sageli idiomaatilised ning vajavad tõlkimisel laiemat interpretatsiooni. Paljude mitmekanaliliste viibete suupilte ei saa tagasi viia kõnekeelse tõlkevaste häälduspildile. Mitmekanalilise viipe suupilt võib olla aga motiveeritud ka tema kõnekeelse vaste või kõnekeelse vastega tähenduslikult seotud sõna suupildist. Eesti viibete puhul näib sellise elemendina sageli esinevat mõni kõnekeelse vaste vokaalipilt. Nii kaasneb näiteks viipele KÜSIMA/KÜSIMUS ü-hääliku artikulatsiooni meenutav suupilt. Kurdid väikelapsed omandavad sellised viiped koos suupildiga enne, kui neil tekib arusaam võimaliku tõlkevaste olemasolust. Sama on täheldatud kurtide immigranptide puhul, kes omandavad uue asukohamaa viipekeelt (Vogt-Svendsen 1990).

Kõnekeelest motiveeritud suupilti võib vaadelda siirdena keelest keelde. On oluline rõhutada, et viipekeele seisukohalt on ka kõnekeele siire visuaalne signaal, mida keel kasutab viipe vormi kujundamisel.

Sotsiolingvistilistel faktoritel paistab olevat mõju

peale viipekeele leksika veel ka viipejärjele. Elamine vähemusrühmana kuuljate enamuse hulgas on toonud keelekasutusse hierarhia (diglossia). See tähendab, et teatud osa kurtidest väärtustab ametlikumas ja avalikumas situatsioonis ning kuuljate juuresolekul rohkem kõnekeelele toetuvat viipejärge. Omavahelises suhtlemises enamasti sellest loobutakse ning keelekasutus on vabam ja loomulikum.

Loomuliku viipekeele väärtustamine tema teadvustamise, tunnustamise, uurimise ning haridusse rakendamisega toob kindlasti kaasa muudatusi ka viipekeelekasutuse väärtusskaaladesse ning kogu kurtide kogukonna staatusesse. Nagu kõigis loomulikes keeltes, jäävad ka siin hierarhiliselt väärtustatuks erinevad stiiliregistrid (tarbe- ja pidulik stiil jne). See aga ei tähenda, et kõnekeel toimiks siis mõnes registris otsese etalonina. Sellisele tendentsile näivad osutavat Põhjamaade kogemused, kus loomulike viipekeelte staatus on kurtide kogukonnades kõrge ning kurtid ühiskonnas respektieritud oma keelelise ning kultuurilise identiteedi kaudu.

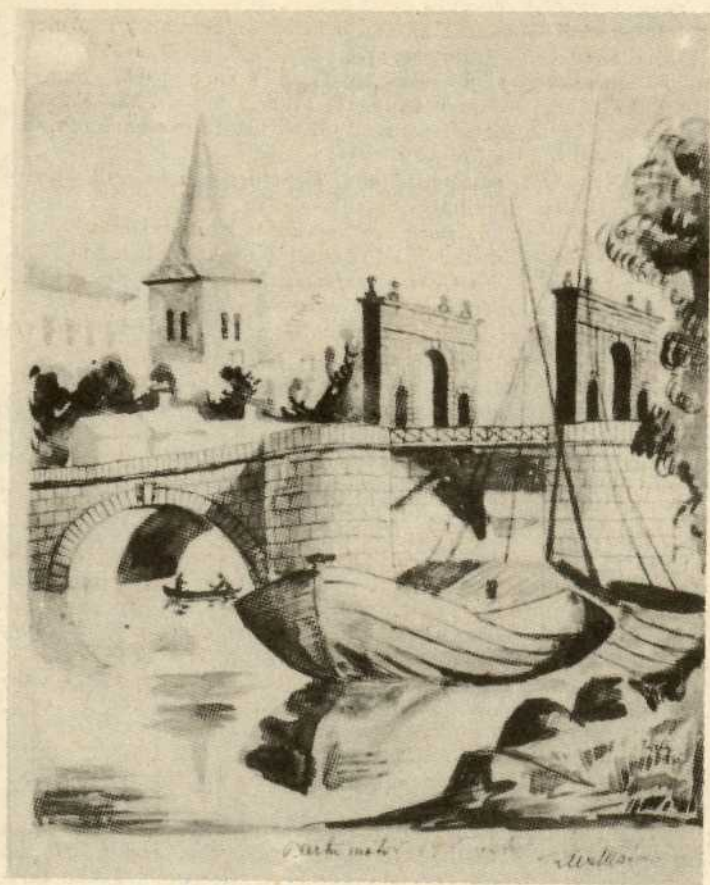
Tolerantsi ning eelarvamustevaba suhtumist viipekeelde ning kurtidesse vajame ka Eestis. Iga keel on väärtus, mille kvaliteet ei olene tema kõnelejate hulgast. Keele staatus ühiskonnas on oluliselt seotud tema kasutajatega (antud juhul kurtidega), nende hariduskorralduse ning kultuuriga. Selle tundmaõppimine avab uue vaatenurga kogu kurtide kogukonna enesemääratlusele. Need, keda rahvasuu on ristunud tummadeks, osutuvad täisväärtusliku keele kandjateks. Lingvistile võib aga kõne- ja viipekeele kõrvutamise anda perspektiivi, mida kummagi eraldi vaatlemine ei võimalda.

Kirjandus

- Ahlgren, Inger, Brita Bergman 1990. Preliminaries on Narrative Discourse in Swedish Sign Language. — *Current Trends in European Sign Language Research: Proceeding of the Third European Congress on Sign Language Research, Hamburg July 26-29, 1989*. Hamburg: Signum-Press, pp. 257-263

- Bellugi, Ursula, Edward Klima 1990. Properties of Visual Spatial Languages. — *Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress on Sign Language Research and Application, March 23-25, 1990 in Hamburg*. Hamburg: Signum-Press, pp. 115-143
- Bellugi, Ursula, Diane Lillo-Martin, Lucinda O'Grady, Karen Van Hoek 1990. The Development of Spatialized Syntactic Mechanisms in American Sign Language. — *SLR'87 Papers from The Fourth International Symposium on Sign Language Research*. Hamburg: Signum-Press, pp. 16-25
- Bergman, Brita 1978. On motivated signs in the Swedish Sign Language. — *Studia Linguistica*, XXXII, I-II, pp. 9-17
- Bergman, Brita 1987. Grammaticalization of Location. — *SLR'87: Papers from The Fourth International Symposium on Sign Language Research*. Hamburg: Signum-Press, pp. 37-56
- Boyes-Braem, Penny 1987. Eine Einführung in die Gebärdensprachforschung, 1: Einleitung und Phonologie der Gebärdensprache. — *Das Zeichen*. Hamburg: Zentrum für Deutsche Gebärdensprache, S. 54-69
- Boyes-Braem, Penny, Marie-Louise Fournier, Françoise Rickli, Serena Corazza, Maria-Luisa Franchi, Virginia Volterra 1990. A Comparison of Techniques for Expressing Semantic Roles and Locative Relations in Two Different Sign Languages. — *SLR'87: Papers from The Fourth International Symposium on Sign Language Research*. Hamburg: Signum-Press, pp. 114-120
- Brennan, Mary 1990. *Word formation in British Sign Language*. Stockholm: University of Stockholm
- Engberg-Pedersen, Elisabeth 1990. Pragmatics of Nonmanual Behaviour on Danish Sign Language. — *SLR'87 Papers from The Fourth International Symposium on Sign Language Research*. Hamburg: Signum-Press, pp. 121-128
- Friberg, Nancy 1975. Arbitrariness and iconicity: Historical change in American Sign Language. — *Language*, vol. 51, no. 3, pp. 697-719
- Hennoste, Tiit 1986. Üldsõnad ja kohesioon. — *Sõnasõel: Uurimusi ja materjale eesti keele sõnavara alalt*, nr 7, lk 46-58
- Hint, Mati 1978. *Häälikutest sõnadeni: Emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal*. Tallinn: Valgus
- Jouison, Paul 1986. The role of the body in the organization of signed expressive discourse. — *Signs of Life Proceedings of the Second European Congress on Sign Language Research*, pp. 95-110
- Kivisild, Kai, Regina Toom 1990. *Eesti kristlikud viiped*. Tartu—Stockholm
- Kotsar, Juta, Kaarel Kotsar 1992. *Inimene ei kuule kõnet*. Tallinn: Olion
- Laipea, Vahur 1990. Kurdid Eestis — invaliidid või keelevähemus? — *Haridus*, nr 11, lk 34-37

- Liddell, Scott K. 1984. Think and believe: sequentiality in American Sign Language. — *Language*, vol. 60, no. 2, pp. 373–399
- Lynn-Jacobowitz, E., William C. Stokoe 1988. Sign of tense in ASL verbs. — *Sign Language Studies*, 60, pp. 331–339
- Paavel, Valdeko, Regina Toom 1991. Kurtide enesemääramine. — *Akadeemia*, nr 3, lk 616–629
- Papasprou, Chrissostomos 1990. *Gebärdensprache und universelle Sprachtheorie*. Hamburg: Signum-Verlag
- Pimiä, Päivi s. a. Suomalaisen viittomakielen suunliikkeistä
- Poizner, Howard, Edward S. Klima, Ursula Bellugi 1990. *Was die Hände über das Gehirn verraten: Neuropsychologische Aspekte der Gebärdensprachforschung*. Hamburg: Signum-Verlag
- Prillwitz, Siegmund 1985. *Skizzen zu einer Grammatik der Deutschen Gebärdensprache*. Hamburg
- Prillwitz, Siegmund, Regina Level, Heiko Zienert et al. 1989. *Hamburg Notation System for Sign Languages*. Hamburg: Signum-Press
- Rissanen, Terhi 1985. Viittomakielen perusrakenne. — *Publications of University of Helsinki. Department of General Linguistics*, no. 12
- Rissanen, Terhi s. a. Toistoprosessit kuurojen viittomakielessä
- Schermer, Trude, Corline Koolhof 1990. The Reality of Time-Lines: Aspects of Tense in Sign Language of the Netherlands. — *Current Trends in European Sign Language Research. Proceedings of the Third European Congress on Sign Language Research, Hamburg July 26–29, 1989*. Hamburg: Signum-Press, pp. 295–305
- Schick, Brenda S. 1990. Classifier predicates in American Sign Language. — *International Journal of Sign Linguistics*, vol. 1, no. 1, pp. 15–40
- Toom, Regina 1989. *Kõnelevad käed*. Tartu
- Toom, Regina 1990. *Abimaterjale eesti viipekeele omandamiseks*. Tartu
- Vogt-Svendsen, Marit 1990. Eye Gaze in Norwegian Sign Language Interrogatives. — *SLR'87 Papers from The Fourth International Symposium on Sign Language Research*. Hamburg: Signum-Press, pp. 153–162
- Õim, Haldur 1974. *Semantika*. Tallinn: Valgus

Ella Mätik. TARTU MOTIIV 1935. AASTAST
(1935)

JÄRELPÕIMIK

Karl Ristikivi

ÜHE ROMAANI SÜNNILUGU

Mäletan ja ei mäleta. Mõnd asja muidugi ei mäleta enam, pole vahest kunagi mäletanud, ja teist mäletan valesti. Aga üldiselt oli see küll nii.

See oli Uppsalas, vana-aasta õhtul, aga ei mäleta enam, kas see oli 1946 või 1947. Igatahes olin jäänud üksi koju, sest pererahvas oli ära söitnud. Kui ma siis õhtul läbi peaaegu tühjade tänavate kodu poole läksin, tuli mulle ühe novelli idee, õigemini selle algus. Üks noormees, kes vana-aasta õhtul läheb täiesti võõrasse majja, kus uut aastat vastu võetakse. Puánt on selles, et mitte seltskond ei ole hämmastunud, vaid noormees ise, sest kuigi ta seal kedagi ei tunne, näib ta ise olevat mitte ainult tuntud, vaid isegi oodatud.

Novell jäi kirjutamata ja isegi edasi mõtlemata. Ja vajus kuhugi, mida mõned nimetavad alateadvuseks, nagu nii mõnigi teine eost kaugemale jõudmata idee.

Mõni aasta hiljem, 1949, jällegi vana-aasta õhtul, kui ma olin juba Stockholmis, läksin välja, et veeta õhtut Kontsertmajas korraldatud "nyårsvakal". Kui ma jõudsin Kungsgatani alguseni, võttis mind vastu tõeline pandemoonium. Tänav oli tungil täis rahvast, peamiselt noori, kisa ja kära, paberist pasunate tuututamine ja paukherned igal sammul. Aga sel puudus karnevalimeeleolu kergus ja täitis mind hoopis hirmu ja õuduse-tundega. Kogu kontserdi aja mõtlesin ainult sellele, et

mul pärast selle lõppu jälle tuleb sinna põrgusse tagasi minna. Aga kui ma Kontsertmajast välja tulin, oli olukord jälle peaaegu normaalne. Nn. uue-aasta kravallid ei olnud veel alanud. Selle õhtu tunne jäi aga kauaks ajaks kummitama.

Ja lõpuks üks ilus suve-õhtu Skansenis 1951. aastal. Vabaõhukontsert, mille kavas olid Mozarti klaverikontsert nr. 26 ja Beethoveni 7. sümfoonia. Olin just neil aastail avastanud klassilise muusika ja ma nautisin seda õhtut väga intensiivselt. Ainult kahju oli, et see kõik nii kiiresti möödus. Kahjutunne, mis selle õhtu rõõmu väikse kurbusega vürtsitas.

Need kolm motiivi moodustasid niiöelda ava-akordi, kui ma — jällegi vana-aasta õhtul — 1951 hakkasin kirjutama uut romaani. Erinevalt eelmistest töödest polnud mul sel puhul mingit kava, ei olnud õigupoolest ainetki, rääkimata teose nimest. Olin otsustanud kirjutada täiesti vabalt improviseerides, nii kaua kui võimalik. Ma polnud ka kuigi kindel, et ma kaugele jõuan, veel vähem, et ma tõepoolest mingi raamatu valmis saan. Aga juba mõnda aega oli — eriti "Sõna" ümber koondunud grupi poolt — nõutud moodsamat kirjandust. Hea küll, teeme siis midagi moodsat!

Üks tõukejõud oli veel — Valev Uibopuu "Neli tuld", mis just oli ilmunud ja mis oli mind haaranud rohkem kui ükski teine paguluses ilmunud romaan. Pean tunnistama, et mul siamaani on eriline nõrkus selle romaani suhtes. Eriti olin võlutud selle meisterlikust tihedast kompositsioonist. See romaan oli samal ajal ka väljakutse, nagu kuulsas valmis härjast ja konnast. "Kas mina siis ei saa..." Aga ma ei mõelnud muidugi seda järele aimata, vaid kirjutada midagi täiesti vastupidist. Kui Uibopuu romaan oli suletud nagu ellips, pidi minu oma olema lahtine nagu hüperbool. Kui Uibopuu kogu aeg vahetas kaamerat, siis tahtsin kogu aeg hoida kaamera kindlalt jutustaja enda käes. See jutustaja ise pidi kogu aeg olema jutustusest väljaspool — kui see nüüd üldse

on võimalik. Nagu teada, ei õnnestunud mul see täiesti, kriitikute arvates veelgi vähem kui enda arvates.

Oli muidugi ka teisi eeskujusid, eeskätt André Gide'i "Valerahategijad" oma alalise illusiooni rikkumisega. "Alice imedemaal" oma absurdsete dialoogidega. Ja muidugi ka Cocteau film "Orphée". Mõningatest mõjutustest sain alles hiljem ise teadlikuks, nagu näiteks Hesse "Stepihunt", mis tuli mulle meele tõepoolest alles siis, kui ma seda romaanis mainisin. Ja veel üks teos, mille juure veidi hiljem tulen.

Kirjutasin algul tõepoolest nii, et mul laua taha istudes polnud aimugi, millest ma kirjutan. Lasksin lihtsalt juhuse, õigemini vabad assotsiatsioonid otsustada. Üks episood oli laenatud tegelikust elust, nimelt invaliid Olle, kes oma voodist pikksilmaga merele vaatab. 1951. aasta suvel olin külastanud oma töökaaslast "Moppe" Lindströmi ja ta abikaasat nende suvemajas Smådalaröl. Teel sinna viis "Moppe" mind endaga kaasa, kui ta külastas kohalikku talumeest, kelle poeg oli ajutiselt haiglast kodus. Noormees põdes raskekujulist reumatismi, mis ta abitult voodi külge köitis. Ta lamas seal ja hoidis pikksilma haigusest abitute käte vahel. Muidugi ei ole romaanis esinevat kõnelust kunagi olnud — ma ei vahetanud noormehega ühtki lauset peale teretamise ja jumalagajätu. Aga üldiselt on üksikud faktid mu isiklikust elust sinna ainult niiöelda "soolaks" sisse poetatud, ilma et ma oleksin neile mingit olulist tähendust tahtnud anda.

See täiesti vaba ja sidumatu fabuleerimine ei saanud muidugi kesta lõpmatuseni. Ja lugeja märkab vahest, et juba romaani esimeses osas toimub teatav pööre pärast sinna põimitud "näidendi" stseeni. Sealt peale läheb kõik niiöelda tagurpidi, samad tegelased esinevad jälle, ainult vastupidises järjekorras. Kuni esimese jao lõpul minajutustaja jälle on üksi ja samasuguses ängistuses nagu selle alguses, ainult nüüd juba hoopis kõrgemal

pinnal. Sihitust ekslemisest on saanud spiraal, mis on viinud ta "surnud mehe maja" südamesse.

Siin on koht nimetada veel üht kirjanduslikku eeskuju, mis seekord puudutab küll peamiselt üht tege- last. Romaanis esineb veidi müstiline Stanley, jutustaja kaitseingel, kes samal ajal on ka surmaingel (paadi- mees). Üks mu meelejäävamaid teatrielamusi sel ajal oli T. S. Elioti "Cocktail Party", kus sellised "kaitseinglid" näidendi esimeses vaatuses esinevad võrdlemisi koomiliste kujudena. Sellele vastavalt esineb ka Stanley alguses võrdlemisi banaalsetes situatsioonides. See oli mõeldud teatava šokeeriva efektina — kui keegi ta tõelist olemust oleks läbi näinud. (Mida vist keegi ei teinud.) Sellepärast reageerisin eriti ägedalt, kui korrektor tahtis Stanley robustset sõnastust viisakamaks klanida. Minu poolt mõeldud šokk oleks sellega olematuks tehtud.

Mida ma jälle ei mäleta, on see, millal romaan sai oma nime. Igatahes toimus see kunagi esimese jao kirjutamise ajal. Niisamuti ei saa ma öelda, millal see alguses täiesti amorfne episoodide rida siiski mingi mustri omandas. (Kui tal, s.t. romaani esimesel osal see üldse on. Arvan ise siiski, et on, kuigi vahest ilma autori tahtmata.)

Teine osa on tekkinud muidugi kindla plaani jär- gi, nagu igaüks ise võib märgata. See tekkis esimese osa kirjutamise ajal. Ka siin oli oma väline tõukejõud. Ma usun, see oli samal suvel 1951, kui raadios oli seeria seitsmest surmapatust. Raamat "Südame pildid", mida mõned kriitikud on maininud, oli mul küll lapsepõlves nähtud, aga sellele ma ei mõelnud kirjutamise ajal üld- se. Idee on siiski pärit nimetatud raadioseeriast.

Romaan oli algul kavatsetud kolmeosaline, nagu iga õige romaan peab olema. Teine osa oleks koosnenud ka- vakohaselt reast absurdseist esseedest või "loengutest", mida jutustaja samas majas satub kuulama. Mõni neist oli isegi kavandatud. Aga kogu lugu kasvas liiga pikaks

ja ma ei tahtnud lugejate kannatust veelgi suuremale proovile panna — ja kirjastust meeletele viia. Kuidagi pidi siiski selle väljajäänud teise osa ära märkima. Ka siin tuli mulle hiljuti ärganud muusikahuvi appi. Bach'i Brandenburgi kontsert nr. 3 on kaheosaline ja muusikateadlased on kaua aega selle keskmise osa jahil olnud, ilma seda leidmata. Teist osa markeerib Bachil ainult kolm akordi. Leidsin, et võib kasutada ka seda moodust, ja nii asetasin romaani esimese ja teise osa vahele need kolm akordi — kirja proua Agnes Rohumaale. Keege pole juhtinud tähelepanu sellele, et selle kirja asend õigupoolest on ju absurdne. Kuidas saab lugeja kirjutada ja autor vastata, kui teos pole üldse veel valmis? Muide — kirjutasin selle tõepoolest samas järjekorras, nagu see romaanis esineb. Kavatsus oli küll see kiri raamatusse kõita väljaspool lehekülgede numeratsiooni, aga see pörkas tehniliste takistuste vastu. Millest mul praegugi on kahju.

Olen siin saanud ainult üldjoontes visandada, kuidas tekkis romaan "Hingede öö". Sest nagu öeldud, palju on seda, mida enam ei mäleta, eriti mis puutub üksikasjadesse. Nagu märkate, ei ole ma kordagi nimetanud Kafkat. Ja faktiks jääb, et ma sel ajal polnud Kafkat üldse lugenud ja mul oli temast pealegi hoopis vale ettekujutus. Kujutlesin millegipärast, et ta on ülepaisutatult romantiline, midagi Przybyszewski "Saatana laste" taolist. Kohtuprotsess "Hingede öös" ei ole ka tegelikult mingi kohus, vaid pigemini midagi "skriinimise" taolist. On nimetatud, et minajutustaja selles majas ringi eksleb ja sealt teed välja ei leia. Aga seda väljapääsu ta ju ei otsigi, enne kui romaani lõpus. Ta ei taha ju mitte "välja", vaid "sisse" pääseda, ja just see küsimus on, mida kohus otsustab.

Olen valinud just selle teose tekkeloo meie "sümpoosioni" jaoks, kuna see tunduvalt erineb kõikide teiste omast, millega olen aastate jooksul maha saanud. On ju alati nii, et valmis töö vaevalt vastab esialgsele ka-

vale, aga erinevus nende vahel võib vaevalt kunagi olla suurem. Olgu lõpuks ainult nimetatud, mis õigupoolest kuulub ettepoole — et ma ümberkirjutamisel kogu lugu väga vähe muutsin, tehes ainult väikseid korrekture stiilis ja sõnastuses.

TEINE KIRI PROUA AGNES ROHUMAALE

Armas proua Rohumaa!

Jah, see on õige, et aeg kaob kiiresti ja et sellest on varsti kakskümmend aastat, kui ka minul oli rõõm Teilt kirja saada. Ja et vahepeal on paljugi juhtunud, aga ka juhtumata jäänud. On kurb tõsiasi, et sidemed meie inimeste vahel ajajooksul lõdveneivad, kaasa arvatud ka sidemed lugejate ja kirjanike vahel. Olen nii selles kui ka paljus muus Teiega nõus.

Aga muidugi olen kurb, et Te, nagu ütlete, mu viimastel aastatel peaaegu olete silmist kaotanud, kuna ma nii kaugele hämarasse ajalukku olen tagasi läinud. Võin ainult kinnitada, et kui see tõesti nii on, ei ole see olnud mu tahtmine Teie ja teiste lugejate eest ajaloo hämarusse põgeneda. Küsitav on, kas oleksingi saanud seda teha, isegi kui see oleks olnud mu kuri kavatsus. Sest kui see on lugeja tõeline soov, läheb ta autoriga igale poole kaasa. Valestimõistmise vältimiseks tahaksin aga kohe lisada, et see ei tarvitse olla Teie viga, vaid palju tõenäolisemalt mu enda saamatus — et ma pole suutnud Teid endaga kaasa tõmmata. Ehk teiste ja selgemate sõnadega öeldult: et ma pole suutnud seda kauget hämarat aega küllalt elavaks ja huvitavaks teha, selle hämarust selgitada.

Küsite minult, miks olen hakanud kirjutama ajaloolisi romaane. Kui ma sellele oskaksin vastata! Niisama hästi võiksite küsida, miks ma üldse kirjutan. Sest küsimus, *kas* kirjutada, on lahutamatult seotud küsimusega,

millest kirjutada. Võiks isegi öelda, et see viimane küsimus tuleb enne esimest. Muidugi on võimalik ka kirjutada antud teemale, täita tellimust. Niisamuti võib aga ka lugejale esitada nõude, et ta mingit teost tingimata loeks, kas ta seda tahab või mitte. Sellele viimasele nõudele aga vaidlete kindlasti vastu, lugeja vabaduse nimel, ja ma olen Teiega täiesti samal arvamisel. Kui me aga leiame, et ei saa nõuda, et keegi kulutaks kolm öhtut raamatu lugemiseks, mis teda ei huvita, kas saame siis nõuda, et keegi teine rakendaks ennast terveks aastaks, et kirjutada midagi, mis teda ei huvita.

Aga mul polnud mingit kavatsust hakata Teile moraali lugema. (Selle lause olen Teie enda kirjast laenanud.) Vabandage, kui see kogemata nii välja kukkus. Mis ma öieti tahtsin esmajoones öelda, on see, et ma enda arvates üldse pole kirjutanud ajaloolisi romaane. Mitte selles tavalises mõttes — et vanu aegu, sündmusi ja miljööd uuesti elustada. Iga romaani tegevus toimub ju mingisuguses ajas, ning enamasti möödunud ajas. Targad mehed on palju pead murdnud selle üle, kus on nn. ajaloolise romaani piir. Endamisi arvan, et küsimus pole üldse selles, kui palju aega on vahepeal möödunud. Roman möödunud maailmasõja päevilt võib olla ajalooline romaan, kui pearõhk on asetatud teatud ajaloolise sündmuse kujutamisele. Aga Romeo ja Julia tragöödia või don Quijote'i seiklused on vaevalt ajaloolised selles mõttes.

Nii olin minagi mõelnud — küsimus on ainult, kuidas see on õnnestunud. Olen valinud probleemid, mis õigupoolest vaevalt on seotud mingi erilise ajaga. Mõnigi lugeja on neist välja lugenud või vähemalt otsinud paralleele kaasajaga. Need on kahtlemata olemas, aga just selletõttu, et probleemid ise on alati korduvad. Võiksimet neist ainult nimetada ühe, kõige üldisema ja kõige vanema: võitlus hea ja kurja vahel.

Nüüd Te muidugi ütlete, et ma ainult keerutan, sest on ju selge, et mu viimase aja romaanid alates "Põle-

vast lipust" jälgivad teatud joont, mis langeb ühte ajaloo arenguga, ja et see ei saa olla juhuslik. Paraku on Teil jällegi õigus, ma ei saa ennast välja vabandada. On koguni õigus neil, kes leiavad, et ma kogu aeg jutustan üht ja sedasama lugu, kuigi iga kord eri viisil. Sel peab ju olema mingi mõte ja eesmärk. Ma ei saa sellele vastata paremini, kui ma seda juba kord olen teinud raamatus "Lohe hambad", kuigi ma seal lasksin seda öelda kellelgi teisel.

"Kui ma olen läinud tagasi kaugemale minevikku, siis ainult selleks, et otsida. Et ma vahest õnnekombel leiaksin sealt tee alguse ja seda teed käies võiksin paremini mõista, kus me praegu oleme."

Aga ma kordan jonnakalt, et sellele vaatamata, või just selle tõttu, ei ole ma kirjutanud ajaloolisi romaane tavalises mõttes.

Teie teine etteheide puudutab küsimust, miks ma pole jäänud vähemalt meie oma rahva ajaloo juurde. Ja ma vastaksin: just sellepärast, et me neid küsimusi ei saa lahendada ainult meie endi jaoks. Nii nagu me ei saa teha oma enda ajalugu, vaid kogu aeg oleme sõltuvad kõigi teiste ajaloost, mis kuni kõige viimase ajani oli eeskätt Euroopa ajalugu. Teate niisama hästi kui minagi, kui vähe oleme saanud ise otsustada, ise oma saatust valida. Mis meile on tulnud, olgu head või halba, on tulnud mujalt. Oleme ainult üks osa Õhtumaast (oleme seda praegusele sundolukorrale vaatamata), ja meil pole mingit põhjust selle pärast häbeneda. Ja sellepärast julgen väita, et see, millest olen kirjutanud, on olnud ka meie ajalugu. Niisama nagu see, mis praegu maailmas sünnib, sünnib ka meiega, kas me seda tahame või mitte.

Nii see on. Ka Teie oletus, et ma veel pole lõpule jõudnud, on õige. Võib-olla jõuan kord ka meile lähemale, nii ajas kui ruumis. Võib-olla jõuan kord isegi meie kodumaale. Kas see õnnestub — Jumal seda teab. See oleneb nii paljust — mu enda jõust ja elupäevadest. Aga ka sellest, kui kauaks mul on Teie ja teiste lugejate

toetus. Sellepärast on ka minu südamest tulev soov, et me üksteist silmist ei kaotaks.

Selle viimase sooviga Teid tänades ja tervitades
Teie Karl Ristikivi.

NÄITLEJANNA MONOLOOG

Lugupeetud publik, mu daamid ja härrad! Või tohin öelda lihtsalt: armsad teatrisõbrad!? Ma ei tea, kuidas teie poole pöörduda, sest ma pole seda kunagi teinud. Ja veel enam — ma tean, et see pole üldse kombekohane. Kuigi ma igal õhtul pean mõtlema sellele, et iga mu sõna oleks teile kuulda, pean samal ajal kujutlema, nagu poleks teid üldse olemas. Ma ei tohi isegi teie poole vaadata, või kui ma seda teen, siis ainult nii, nagu ei näeks ma teid. Te teate ju, mis tähendab, kui keegi arvustaja kirjutab, et see või teine näitleja tegi publikule silmi. Juba see, kui öeldakse, et ta mängis publikule... Jumal teab, kellele ta oleks pidanud mängima, kui mitte publikule!

Ma tean, et ma eksin püha konventsiooni vastu, ja ma teen seda meelega. Paljude aastate jooksul olen tahtnud seda teha. See kiusatus on kasvanud, nii nagu iga keelatud vili on magus. Olen tahtnud rebida augu sellesse nähtamatusse eesriidesse, mis meid kogu aeg lahutab ka siis, kui päris eesriie on tõusnud. Olen tahtnud rääkida teiega kord nagu inimene inimesega.

Aga millal oleksin saanud seda teha? Pärast eten-
duse lõppu — see oleks kõige loomulikum. Siis, kui ma olen heitnud endalt oma osa nagu maski, pöörata teie poole oma isikliku näo. Aga siis on eesriie juba langedud. Ja kui ma siis uuesti lavale tuleksin, olete teie juba läinud. Parimal juhul näeksin ainult üht või teist selga. Oh jaa, ma saan aru, et teil on kiire. See võtab nii kaua aega üleriideid garderoobist kätte saada. Ja teil on ees pikk tee, te peate arvestama bussidega ja rongide-

ga, tunnelbanaga. Vabandage, et ma kasutan seda sõna — aga ma räägin ju eraviisil. Eraelus sõidan ka mina tunnelbanaga. Ja matarbussiga...

Ja mis huvitavat ongi mul öelda, mis võiks sundida teid veel kümneks minutiks istuma jääma? Kui Antigone on surnud, kui Ophelia on enda ära uputanud, kui Piibeleht ja Laura on saanud vana Vestmanni õnnistuse, kui Marguse kuul on tabanud Tiinat... Mis oleks mul veel sellele lisada, kui te vaevalt veel mõtlete Antigone surmale, Ophelia hullumeelsusele. Teil on igapäev oma probleemid, mis teile vaevalt rahu andsid kogu viimase vaatuse kestel.

Mida pakkuda homme külalistele, kui Ants jäi Systemeteisse hiljaks, nii et nüüd on kodus ainult pool pudelit viskit ja odavat punast veini? Kas Hildur ja Yngve üldse peavad lugu eesti leivast ja hapukapsastest? Või vaene noorik eelviimases reas, kes väriseva südamega ootab ämma külaskäiku, kes jääb terveks nädalaks. Peab hakkama homme hommikul vara tolmu imema, sest ämmal on silmad nagu kompanii veltveebliil. Ophelia läks jökke, ilma et tal oleks vaja olnud nädal aega valitsemishimulise ämmaga koos elada. Kui rumal!

Ma saan aru, et teie probleemid on tõsisemad kui mõni vana muinasjutt libahundist. Et teid vihastab rohkem see, et proua Lilleleht oli nii ülbe ja ei teretanud, kuigi ta mees on ainult aktuarie, kuna teie mees on büroodirektor. Et proua Ehastel on täpselt samasugune kleit ja ta istub pealegi samas reas. Edaspidist ostan ainult NK-st — aga see on tagantjärele tarkus... Kas on midagi tõsist Mihkli ja selle blondiini vahel, või... Ei või kunagi teada — see olevat meeste juures hädaohtlik vanus... Oh jumal küll — kui ma nüüd unustasin triikraua... Parem juba kohe minna — ega seal laval enam midagi erilist ei juhtu...

Ei midagi erilist. Ei midagi muud, kui see, mis peab olema mu suur stseen. See, millele olen nii kaua ette valmistunud, kannatanud uneta ööde all. Mis mulle on

valmistanud nii pisaraid kui ka suurt rõõmu, kui ma lõpuks leidsin, et nüüd saan sellega hakkama, nüüd annan oma elu parima. Kahju ainult, et see tuleb alles näidendi lõpus, kui teie mõtted on juba homse päeva juures või vähemalt garderoobis... Ja mulle tuleb meele mu kõige esimene etteaste. Väike osa, mida valmistasin ette niisama naeruväärse hoolega. See oli mu ainus osa näidendis. Ja siis polnud te kõik veel oma kohtadele jõudnud. Ja need, kes küll juba istusid, ei olnud veel jõudnud lõpetada juttu naabriga.

Ma saan aru, et teil on oma mõtted ja oma mured. Uskuge mind, seda juhtub ka minul. Ka minul võivad olla mõnikord oma mured, mis on kaugel Antigone ja Ophelia, Matilde ja Tiina muredest. Nagu seekord, kui keegi, kes oli mulle väga lähedane, lamas haiglas, ja ma ei teadnud, kuidas operatsioon on õnnestunud. Aga ma pidin mängima selle totaka naise osa, et teid naerma panna... Ei, ma ei taha sellele mõelda! Parem mõtlen millelegi rõõmustavale. Ka rõõm võib tulla mõnikord nagu kutsumata külaline. Nagu seekord, kui sain kirja inimeselt, keda olin kakskümmend aastat surnuks pidanud. Keegi ei osanud arvata, et mu meelegeitepisarad laval olid seekord tegelikult rõõmupisarad.

Nüüd ma räägin asjadest, millest ma õigupoolest ei tohiks rääkida. Kinnitan teie arvamist, et teater, see on ju ainult mäng. Ja kui mäng on läbi, läheb elu edasi. Kui mäng on läbi, tõusevad nii Antigone, Ophelia kui ka Tiina jälle üles, võtavad maha kostüümi, paruka ja mingi, ning sõidavad koju. Võib-olla ainult pool tundi hilisema trammiga või bussiga, kui teie. Miks siis üldse sellele mõelda, mis laval on juhtunud?

Aga ei, see pole siiski nii. Nüüd ma tulen lõpuks selle juure, mida ma nii ammu olen tahtnud teile öelda. Et see polnud ainult kostüüm, parukas ja mink, mis jäi teatrisse maha. Sinna jäi veel midagi muud, olulisemat. Sinna jäi maha midagi minust endast — igal õhtul jätsin sinna osa iseendast. Kõik ei olnud ainult mäng.

Lõppude lõpuks me mängime ka elus — kui mitte surma ja hullumeelsust, siis vähemalt rõõmu, tänutunnet ja viisakust. Me mängime tegelikus elus ja elame laval. Vahe lava ja saali vahel ei olegi nii suur. See nähtamatu eesriie meie vahel, millest rääkisid, seda pole tõepoolest olemas. Kui te ei usu, katsuge ise!

Sellepärast, kui ma olen nii nagu praegu, kui olen oma lavamaski kõrvale pannud — ja kui ma olen koju jõudnud, tundub mulle, et sinna jäi kõige olulisem ja kõige parem osa minust. See osa, mis oli Antigone, Ophelia, Mari või Tiina. Sinna jäid mu kõige tugevamad tunded — ja kõige puhtamad. Ja mul on hirmus kahju, et need sinna jäid nagu rämps, millest keegi ei hooli. Jäid hõljuma lavale ja saali — kuni koristaja järgmisel päeval need välja tuulutab.

Ma sooviksin siis nii südamest, et vähemalt osa neist oleks teie külge kinni hakanud. Kui mitte nagu tülivad takjad, siis vähemalt nagu võililleseemned, nii et te seda ise vahest ei märkagi. Aga et te oleksite sealt midagi endaga kaasa viinud. Olgu peale, et see on tükike minust endast, mis niimoodi läheb vastu tundmatule saatusele. Aga uskuge mind, mu sõbrad, ma ei ole kade. Ma ei taha isegi mingit vastutasu, isegi mitte käteplaksutamist, mis ainult tolmu üles keerutab. Pigemini vaikust, sügavat vaikust, mis näitab, et seeme on mulda langenud ja vaikuses idanema hakanud.

Oh Jumal küll — ma kardan, et olen need sõnad kuskilt laenanud. Mul ei ole ju palju oma sõnu, sest ma räägin alati teiste sõnadega. Mõnikord tundub mulle, et kõik, mis me räägime, ka igapäevases elus, on kunagi varem kellegi poolt välja mõeldud. Kõik on juba ammu surnud kirjanike sõnad. Mis jääb, on vaikus...

Ma ei osanud oma juttu õieti alustada, ma ei oska seda ka lõpetada. Ma tean, mis tähendab, kui näitleja äkki oma osa unustab. Veel hullem, kui ta leiab ennast lavalt, ja tal ei olegi osa, mida mängida. Kui ta seisab

seal ise ja peab rääkima iseenda eest ja iseenda nimel. Siis jääb talle üle ainult oodata eesriiet kui päästjat.

Ärge olge mulle kurjad, kui ma ütlesin teile ühe või teise kibeda sõna. Üht tean, mille poolest meil, näitlejail, on kergem. Tegelikus elus ei ole päästvat eesriiet. Seal peame edasi mängima isegi siis, kui osa on lõppenud.

Ma tean seda, sest lõppude lõpuks olen ka mina ainult harilik inimene.

Vana elumaja asemel,
vanade õunapuude all
mängisin lõviga.
Unes — muidugi unes.
Lõvi lõi mind sabaga näkku.
(Ütlesin: sa ei julge!)
Võtsin lõvi laka
ja peitsin keldrimäe takjate alla.
Selle eest sain riielda.

Ma ei julgenud kunagi rääkida,
et see oli lõvi enda süü.

Nii istuda madalal madalal
ja vaadata üles:
paistab uus maailm:
Šveits, Itaalia, Montenegro.
Missugune neist on Eesti tulevik?

Kui teie seal üleval teaksite,
mis paistab madalal madalal,
küll teil oleks häbi!

Täiesti põhjuseta.

Siis ühel päeval ma nägin
punaseid pilvi ja rohelist merd
kaseokste kiikumist tuules
ja sammalde kirja kivil,
nägin taeva peadpöörivat kõrgust
ja enda nägu kaevus,
tuuliku tiibu metsa taga,
tütarlust kollase jakiga,
kivitäksi pesa,
lehma ja kibuvitsa õit.

Ja ma tundsin, kuidas lõhnasid
toomingad, lepad ja angervaksad,
hobune ja vanker,
meri, võrgud ja kadakapõõsad,
adru, tarnad ja liivatee.

Ühel päeval, kui ma käisin palja jalu
paemurru põhjas lillal vaibal,
mis oli nii pehme ja soe,
nõelas mesilane mu jalga.

Miski ei lõhna nii hästi kui mesi.
Miski ei ole nii ilus kui kibuvitsa õis.

KARL RISTIKIVI (16. X 1912 – 197. VII 1977) käsikirjalist ja epistolaarset pärandit leidub Eestis peamiselt Tartus Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, vähemal määral — peamiselt biograafilist materjali — ka teistes arhiivides ja eravalduses (kodumaale saadetud kirjad) (lähemalt vt Rutt Hinrikus, "Mõnda Karl Ristikivi fondist Kirjandusmuuseumis." — *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed XI* (Tallinn: Eesti Raamat, 1986), lk 100–116). Ristikivi maapao-aastate järelejäänud ja hoolikalt korrastatud arhiiv asub Stockholmis Balti Arhiivis, mis tervikuna on säilitamiseks deponeeritud Rootsi Riigiarhiivi. Karl Ristikivi arhiiv on sealsetest üks mahukamaid, selle nimistuga saab tutvuda Kirjandusmuuseumis või Karl Ristikivi muuseumis Tartus. Siin avaldatavad käsikirjad ilmuvad Balti Arhiivi juhataja Kalju Lepiku loal.

"Ühe romaani sünnilo" (K. Ristikivi arhiiv, kartong 17, mapp 1, säilik 37) pealkiri on tinglik, masinakirjas algupärand on tiitlita. Kirjutamise aja kohta viited puuduvad. Võimalik, et tegemist on ettekan-

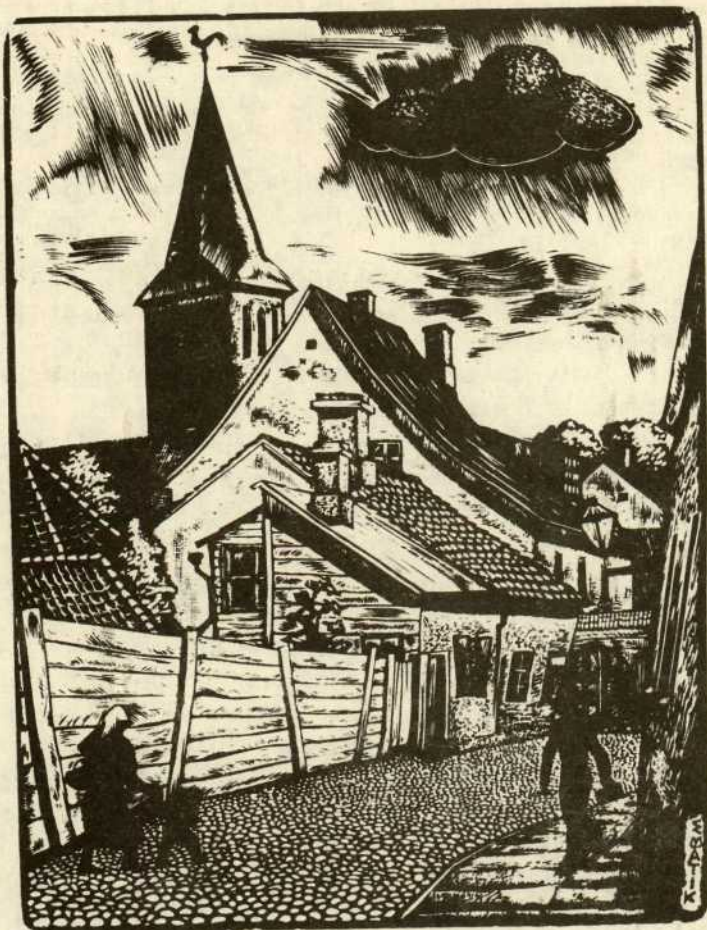
dega näiteks õpetajate kursustel, kuhu Karl Ristikivi nii mõnelgi korral esinema kutsuti, või mõnel väiksemal sõpruskondlikul koosviibimisel — kasutan meelega sõna “sõpruskond”, et polemiseerida katsetega Ristikivi ümber vägisi erakuoreooli luua.

“Teine kiri proua Agnes Rohumaale” (k 16, m 1, s 8) on säilinud käsitsi kirjutatuna. Dateerida võib seda 1970. aastate algusega, aega pärast romaani *Lohe hambad* (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970) ilmumist — sellele viitab tsitaat tekstis.

“Näitlejanna monoloog” (k 17, m 1, s 9) masinakirjas tiitlita algupärand on valminud tõenäoliselt 1960. aastate lõpul ja sellise pealkirjaga kandis Signe Pinna ta ette Stockholmi Eesti Teatri revüükavas pärast Arvo Mägi näidendi *Neli õuna* esietendust (vt Helmi Eller, “Revüü + teater”. — *Teataja*, 1. II 1969, lk 4).

Paljude Karl Ristikivi luuletuste visandite ja katkendite kõrval on siin ilmutavad erandlikult viimistletud ning masinakirjas (k 16, m 2, s 2).

Janika Kronberg

Ella Mätik. TARTU MOTIIV
(1939)

ÕIGUSLOOME BALTI RIIKIDES

Dietrich André Loeber

Tõlkinud Marju Luts

Viimase viiekümne aasta jooksul on Eestis, Lätis ja Leedus kehtinud õiguskord mitu korda täielikult välja vahetatud:

— 1940. a asendati rahvuslik seadusandlus ühe Moskva dekreedid alusel nõukogude õigusega.

— 1941. a tegid Saksa okupatsioonivõimud korralduse nõukogude õiguse tühistamiseks ja rahvusliku õiguse taastamiseks; see aga kaeti saksa okupatsiooniõigusega.

— 1944–1945 jäid Balti riigid sõja käigus uuesti Nõukogude võimufääri, mille tagajärjel hakati jälle rakendada 1940. a kehtestatud nõukogude õigust.

Praegu elame kolmanda murrangu ajal, mis töötab tulla oma õiguslike, poliitiliste, majanduslike ja sotsiaalsete tagajärgede poolest niisama põhjanev.

Seda seadusandluse ajalugu arvestades pakuvad Balti riigid kujuka näite praegu Ida-Euroopa maades toimivatest legislatiivsetest süvamuudatustest. Siinkohal tuleb korraks tagasi minna aega pärast 1940. aastat.

Balti riikide tänast situatsiooni õigusloome vallas iseloomustab senise süsteemi halastamatu kriitika, mis

Rechtsetzung in den Baltischen Staaten. — *Gesetzgebung in Ost- und Südosteuropa: Legislative Technik im Wandel.* Hrsg. von Ilona Slawinski und Michael Geistlinger. Wien/München: Verlag für Geschichte und Politik/R. Oldenbourg Verlag, 1991, S. 73–80. Autori poolt *Akadeemia* palvel 1992. a tehtud täiendused on paigutatud nurksulgudesse.

vahel sarnaneb arveteõiendusega joontele. Selline vahetõrgete selgitamine toimub kogu Nõukogude Liidus, kuid eriti terav on ta Balti riikides. Võib koguni väita, et siit on ta saanud alguse ja otsustavad arengutõrked. Seda tuleb seletada ajalooliselt.

Arvukate poliitiliste, publitsistlike ja teaduslike väidete analüüs sel teemal on ahvatlev ülesanne võrdlevale õigusteadlasele. Siin on üks põhjusi, miks muutusid Läänes kriitilised häälid Nõukogude õigusloome ja seadusandliku praktika osas tugevaks juba aastaid tagasi. Nõukogude Liidus neid ignoreeriti või põlati kui pahatahtlikku laimu. Nüüd on kätte jõudnud aeg võrrelda Nõukogude kriitikat Lääne autorite varasemate väidete-ga.

I. SENINE ÕIGUSLIKU REGULEERIMISE SÜSTEEM

Senisel õigusliku reguleerimise süsteemil on mitmeid "kitsaskohti", mille kõigi põhjuseks on küll autoritaarselt korraldatud ja unitaarselt orienteeritud riigi- ja ühiskonnakord, mis kõigub juba keskelt. Eriti silmatorkavad on neli valdkonda:

1. Kommunistlik partei ja legislatiiv

Põhiseaduse järgi kuulus juhtiv roll riigis kommunistlikule parteile. See avaldas mõju ka õigusloomele ja selle tulemusena jäid riiklikud seadusandlikud organid oma funktsioonidest kestvalt eraldatuks. Kõigi tasandite esindusorganid olid vähem või rohkem degradeeritud partei täidesaatvateks tööriistadeks. Nõukogude Liidus hakati sellest alles hiljuti avalikult rääkima. Läänes kuulub selle seadusandlusmehhanismi sisutühjusega arvestamine juba aastaid kindlalt nõukogude õiguse uurimise juurde. Sõjajärgsest kirjandusest olgu viidatud

näiteks Meissneri (1983) töödele. Valitsevate kommunistlike parteide õiguslik seisund oli ka ühe konverentsi teemaks Kielis 1985. a (Loeber 1986).

2. Liit ja liiduvabariigid

Liidule kuulus sedavõrd ulatuslik seadusandluskompetents, et liiduvabariikidele jäid üle pelgalt teisejärgulise tähendusega valdkonnad. Vabariikide legislatiivne pädevus ei olnud sealjuures mitte ainult õiguslikult piiratud, vaid ka faktiliselt tühine. Sobivaks näiteks on eelarveõigus ja kogu sõjanduskompleks. Vabariikide õigus anda välja oma koodekseid oli olemas üksnes paberil, sest vabariigi ettekirjutused olulisematel õigusaladel pidid vastama "Alustele", mis Liit ühepoolselt kindlaks määras. Sellele vabariikide suveräniteedikaotusele viitasid oma lugemist väärivais ettekannetes konverentsist osavõtja Eestist Ilmar Rebane ja konverentsi korraldaja Henn-Jüri Uibopuu (Rebane 1989; Uibopuu 1990; vt ka *Bundesstaat...* 1974).

Vabariikide huvide kahjustamisel olid kaugelulatuivad ja rasked tagajärjed, eriti Balti riikides. Seda näitab kasvõi demograafiline areng: tööjõu juurdevoolu teistest vabariikidest vallandasid tsentraalsete riigiorganite majanduse juhtimise otsused.

3. Õigusallikate hierarhia

Tuleb arvestada õigusallikate hierarhiat. See põhimõte kehtib ka Nõukogude Liidus. Praktikas igatahes juhtus tihti, et kõrgema astme õigusnorme alama astme aktidega (seadusest alamal seisvad aktid, подзаконные акты) vahel koguni muudeti või võeti neilt nende toime.¹

¹Teaduste Akadeemia Riigi ja Õiguse Instituudi "ümarlauavestlus". — *Pravda*, 2. VIII 1988, lk 11; intervjuu V. Prozoroviga. — *Izvestija*, 9. XII 1988, lk 3.

Illustratsiooniks võib viidata 1987. a ettevõtteseadusele, mis on ministrite nõukogu obstruktsiooni tagajärjel osutunud toimetuks.

Sel moel kaotab oma mõju üks õigusriigi olemuslikke tähiseid, seaduse ülimumlikkus. Tulemuseks on "valitsusriik". Sellele Nõukogude Liidu jaoks tüüpilisele nähtusele viitas Walter Meder juba 1956. a (Meder 1956).

4. Juurdepääs õigusnormidele

Veel üheks probleemiks Nõukogude Liidu senises seadusandlikus tegevuses on õigusnormide ligipääsetavus. Formaalselt tuleb avaldada kõik "üldise tähendusega" ja "normatiivse iseloomuga" korraldused (Ukaz... 1958; Postanovlenie... 1959). Ent need mõisted on seaduslikult defineerimata. Tuleb välja, et mõningad õigusaktid jäävad avaldamata, isegi kui nad puudutavad kodanike õigusi ja kohustusi. Üheks näiteks Stalini ajast on üks NSVL Ministrite Nõukogu avaldamata korraldus 1949. aastast Balti vabariikide elanikkonna teatud gruppide deportatsiooni kohta (*Padomju Jaunatne*, 19. VIII 1988; vt ka Loeber 1970). On olemas koguni üks mitmekõiteline üksnes "ametlikuks kasutamiseks" määratud seaduste kogu. See seaduste kogu oli 1989. a Berkeleys California ülikoolis toimunud rahvusvahelise konverentsi objektiks (*The Soviet...* 1991).

Nende Nõukogude õigusloomepraktika "kitsaskohtade" tagajärgede all kannatas 280 miljonit Nõukogude kodanikku.

II. SENISE SÜSTEEMI ÜLETAMINE

Nõukogude juhtkond avas oma *perestroika*-poliitikaga väravad senise "käsu-valitsemissüsteemi" kriitikale ning juhatas samas sisse ka praktilised sammud, et ületada olemasolevad vead senises õigusloomepraktikas. Taotlused ei piirdu ainult liidutasandiga, vaid hõlmavad lisaks

ka vabariike. Vahepeal on asi niikaugele jõudnud, et vabariigid kiirustavad oma reformipüüdlustes liidust ette. Siinjuures on Balti riigid võtnud selgesti üle juhirolli.

Püüdlused luua uut õigussüsteemi ei kulge iseseisvalt, vaid orienteeruvad teiste õiguskordade ning teiste aegade kindlatele mudelitele ja traditsioonidele.

1. Revolutsioonieelne Venemaa

Üheks võimaluseks on revolutsioonielse Venemaa seadusandlussüsteem. Ikka ja jälle võib küll kohata seisukohta, et keiserlikul Venemaal puudus demokraatlik traditsioon. Kuigi parlamentaarne periood oli Venemaa ajaloos lühike (1905–1917), olid saavutused siin huvipakkavas seadusandluse vallas tunnustamisväärsed. Sajandi alguses töötati välja tsiviilkoodeksi ja kriminaalkoodeksi kõrgetasemelised projektid. Tollal arvestasid need kodifikatsioonid Euroopa õigusteaduse ja -praktika uusimaid saavutusi. Seepärast ei ole juhus, et Balti riigid kehtestasid pärast iseseisvuse saavutamist 1918. a oma tollasel territooriumil kehtiva õigusena Venemaa 1903. a *Nuhtlusseadustiku* projekti (*Legal...* 1963: 22, 60, 87). Eestis (1935) ja Lätis (1933) asendati see kodifikatsioon hiljem oma kriminaalkoodeksitega.

Ka Venemaa Ajutiselt Valitsuselt (vebruarist oktoobrini 1917) on pärit rida seadusandlikke akte, mille iga jäi küll poliitilise arengu tõttu lühikeseks. 1917. a märtsi kooperatsiooniseadust peavad majandusteadlased Ajutise Valitsuse suurimaks saavutuseks (P. Bergise artikli kohta vt Londoni ajakirjas *Review of International Co-operation* (1928, nr 9) lk 327; Aizsilnieks 1960–1961). 1919. a võeti see peaaegu sõna-sõnalt üle Läti kooperatsiooniseadusesse. Ühesõnaga, revolutsioonielse seadusandluse juurde pöördumine ei olekski nii läbinisti väär või reaktsiooniline, nagu võiks paista *pe-restroika*-aegsete autorite väidete põhjal.

2. *Parlamentaarne demokraatia*

Järgmise võimaliku eeskujuna tuleb vaatluse alla demokraatlik-parlamentaaarselt juhitud maade õigusliku reguleerimise süsteem. See eeldab õigusriiklike põhimõtete arvestamist ja õigusriiklike institutsioonide funktsioneerimist. Nõukogude riigi tuumiku alade jaoks igitahes oleks üleminek sellisele süsteemile seotud märkimisväärsete raskustega. Barjääradena annavad end tunda erinev ajalooline traditsioon ja õigusriikliku "infrastruktuuri" puudumine. Sellepärast takistab alustamist juba psüühiline vastuseis. On ju mitmeid põlvkondi nõukogude kodanikke kasvatatud klassivõitlusliku antikapitalismi vaimus. Kõik need faktorid koos on lasknud Nõukogude Liidus tekkida teistlaadi poliitilisel ja õiguslikul kultuuril, mis homseks ei saa teiseks muutuda. Seda näitavad selgesti vaidlused demokratsiseerimise üle Nõukogude Liidu esindusorganeis.

3. *Balti variant*

Balti riikidel on senisest süsteemist lahtiütlemine lihtsam. Nad võivad toetuda oma iseseisvusaegsele traditsioonile. (Eesti kohta vaata nt Maim 1927; Maim 1929; Uibopuu 1991; Läti kohta Düsterloh 1926–1927: 141–151; Mucinieks 1934–1935; Mucinieks 1939: 52–119; Blaese 1963: 2–8.) Ajaline distants Nõukogude-eelse perioodiga on väiksem. Lisaks veel see — mis on tähtsamgi —, et 1940. a inkorporatsioon toimus Nõukogude-poolse vägivallaahvarduse tulemusena. Selles suhtes valitseb täielik üksmeel, seda enam et 1940. a Nõukogude vägivallaahvardus ultimaatumis vormis on avalikest alikaist dokumentaalselt tõestatav. Järgnev sovetiseerimine tõi elanikkonna laiadele hulkadele kannatusi ning maale endale jätkuvat kahju. Seepärast on Baltikumi rahvad tundnud traditsioonide katkemist võõrastest tingituna ja nõuavad nüüdsest endise olukorra taastamist.

Kuid on ka pidurdavaid faktoreid. Tagasipöördumist Nõukogude-eelse traditsiooni juurde raskendab see, et kõigis kolmes Balti riigis oli enne nende liitmist Nõukogude Liiduga 1940. a võimul autoritaarne valitsus: Leedus alates 1926. a-st, Eestis ja Lätis 1934. a-st. Kuigi "tasalülitamise" ja demokraatlike vabaduste kärpimise aste ei viinud üheski kolmest riigist totalitaarse režiimi (Eesti puhul oli tegu leebeima variandiga), osutub tagasipöördumine Baltikumi iseseisvusaja autoritaarsesse etappi kõlbmatuks. Küllap on see nende jõudude üksmeelne arvamus, kes praegu taotlevad iseseisvuse taastamist Balti riikides. Rahvusliku mudelina jätkamiseks tuleb seega arvesse (üksnes) parlamentaristlik-demokraatlik riigikord Eestis, Lätis ja Leedus ning selle toonane õigusloomepraktika.

De lege ferenda on Balti riikide jaoks oluline küsimus õiguse ühtlustamisest. Õiguse sarnastamise poolt ei räägi mitte ainult Eesti ja Läti ühine ajalugu ning leedulaste ja lätlaste etniline sugulus, vaid eelkõige kolme maa tihe geograafiline ja majanduslik kokkukuuluvus. Balti riike seob ühine poliitiline saatus. Seepärast on valitud õigusliku aine unifikseerimine või vähemalt õiguslik lähenemine majandusliku sihipärasuse ning ühtlasi kauglevaatava õiguspoliitika nõudeks.

Sellesuunaliste taotlustega võib edukalt pöörduda tagasi iseseisvuse aega. [Esimene tõuge Baltikumi õiguste ühtlustamiseks tuli balti juristide konverentsilt Tartus 1928. a. 1929. a ilmusid konverentsi referaadid raamatuna (*Baltische...* 1929). Eesti Riigikohtu tsiviilosakonna esimees Timotheus Grünthal on neid põhjalikult retsenseerinud (*Õigus*, XI aastakäik (1930), lk 226–234). Koostöö jätkus balti juristide konverentsil Kaunas (Materjale Balti riikide juristide koostöö kohta enne 1940. aastat vt Lēbers 1990).]

Balti *Entente*'i lepingu põhjal asutati riikidevahe-

line ühine juriidiline büroo², mille ülesandeks oli ühtsete seaduste kavandamine (Balti riikide juriidilise büroo reglementi vt *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937, nr 18, lk 1007–1008, selle venekeelset tõlget Riia ajakirjas *Законъ и судъ*, 1937, nr 8, lk 3833–3834; [büroost on veel kirjutatud ajakirjas *Revue Baltique*, 1940, nr 1, lk 151–152 (reprint 1990); Balti *Entente*'i kongresside kohta vt Edgar Andersoni artiklit väljaande *Studia Baltica Stockholmiensia* 3. köites, 1988, lk 79–99, 82–85]). Pärast ulatuslikke eeltöid sõlmisid Balti riigid 1938. a konventsiooni ühise veksl- ja tšekiõiguse kohta. Selle järgi jõustusid Eestis, Lätis ja Leedus ühel ajal samasugused veksl- ja tšekiseadused (Konvencija... 1938). See oli tähendusrikas ja paljulubav samm — sellise õiguse ühtlustamise eelkäija, mille kallale on nüüd (50 aastat hiljem) asunud Euroopa Ühenduse riikides. Balti õiguste võrdsustamine pidi laienema ka teistele valdkondadele. Toimusid eeltööd ühtse kirjastus- ja konkursiseaduse, samuti ühtsete kollisiooninormide jaoks abielulahutus- asjades. Teostuseni ei jõutud. Nõukogude ultimaatumiga 1940. a pealesunnitud valitsusevahetused katkestasid kõik Balti riikide õiguste ühtlustamise püüded. Nõukogude emissaride abiga 1940. a ametisse seatud valitsused kiirustasid “annulleerima” 1934. a Balti *Entente*'i (Lätis valitsuse otsusega 3. juulist 1940, vt *Valdības Vēstnesis*, 1940, nr 147). Balti õiguste ühtlustamise asemele tuli NSVLs ja VNFSVs kehtiva õiguse peaaegu totaalne retseptioon. See kehtestati Balti riikide jaoks ühe 1940. a liidudekreediga.

Ulatuslikumat tööd balti õiguste ühtlustamiseks pole [pärast Balti riikide iseseisvuse taastamist] veel alustatud. Ent sellest on lootustandvaid märke. [1990. a kevadel sõlmisid kolm Balti riiki kaks majanduslikult ja poliitiliselt tähtsat kokkulepet, mis annavad samas ka eeldused õiguste ühtlustamiseks:

²Rahvasteliidu juures registreeritud nr 3540 all.

(1) 12. aprillil 1990. a leppisid kolm peaministrit kokku majandusliku koostöö osas.³ Koordinaatoriks on Balti Riikide Koostöönõukogu. Eksekutiivorganina on ette nähtud komisjon asukohaga Riias.⁴ Siin on tegemist kokkuleppega valitsuste tasemel.

(2) Kuu aega hiljem, 12. mail 1990. a otsustasid kolme Balti riigi presidendid oma deklaratsiooniga taastada 1934. a Balti *Entente*'i lepingu.⁵ Selleks asutasid nad Balti Nõukogu asukohaga Vilniuses.⁶ See otsus võeti vastu parlamentide tasemel.

Avalikkuses aetakse need kaks kokkulepet tihti segi.

Balti Riikide Koostöönõukogu

Tema ülesannete hulka kuulub "seadusandlike ja normatiivsete aktide koostamise" koordineerimine. Seda kinnitab nõukogu sisekord 1990. aastast.⁷ Sealjuures "püüavad lepingupartnerid jõuda vastastikku kooskõlastatud seadusteni". Nagu väidab kokkulepe, hakavad nad "töötama välja normatiivakte, mis reguleerivad nende ühist tegevust esmajoones omandi, ettevõtluse,

³[Kokkuleppe tõlget inglise keelde vt *Revue Baltique*, 1991, Vol. 2, Nr. 1, pp. 116–118, vene keelde *Эхо Литвы*, 17. IV 1990, *Советская Эстония*, 15. V 1990. Ratifitseeritud Lätis 5. juunil 1990. a (*Latvijas Republikas... Zinotajs*, 1990, nr 24, lk 437) ja Leedus 5. juunil 1990. a (*Lietuvos Respublikos... Žinios*, 1990, nr 16, lk 446, 451, vrld lk 430).]

⁴[Nõukogu sisekorra ja 1990. a 12. aprilli komisjoni sisekorra teksti vt *Eesti Vabariigi... Teataja*, 1990, nr 18, lk 287; venekeelset tõlget *Ведомости... Эстонской Республики*, 1990, nr 18, lk 287.]

⁵[12. V 1990 deklaratsiooni teksti vt *Riigi Teataja*, 1990, nr 13, lk 135, selle tõlget inglise keelde *Legation of Latvia: Latvian Information Bulletin* (Washington, D. C.), 1990, nr 4, lk 3, tõlget vene keelde *Ведомости Эстонской Республики*, 1990, nr 13, lk 135, samuti *Советская Эстония*, 13. V 1990 ning *Сборник документов Верховного Совета Литовской Республики...*, 1. köide, Vilnius, 1991, lk 421–422.]

⁶[Balti Riikide Nõukogu otsus 6. juunist 1990. a, venekeelset teksti vt *Советская Эстония*, 8. VI 1990; *Сборник документов Верховного Совета Литовской Республики...*, 1. köide, Vilnius, 1991, lk 435.]

⁷[Nõukogu sisekorda vt viide 4, *op. cit.*, art. I 1. 1.]

maksude, tollide vallas ja mujal”⁸ Seda tööd organiseerib Riias asuv komisjon, mis tuleb kokku vähemalt neli korda aastas. Komisjoni kodukord määratleb ülesanded täpsemalt.⁹

Komisjoni tegevusest on ajakirjanduses seni vähe räägitud. Siiski on teada, et Eesti valitsus moodustas “Balti riikide seadusandluse ühtlustamise komisjoni”. Selle ülesandeks on nimetatud valdkondades kolmepoolsete ettepanekute väljatöötamine ja nende esitamine Balti Nõukogule. Eesti valitsus on ühtlustamiseks rakendanud ka muid abinõusid.¹⁰

On hoolitsetud koostöö eest ministrite tasandil. Näiteks kohtusid 1990. a juulis Riias kolme Balti riigi rahandusministrid.¹¹ Samal kuul arutasid Vilniuses koostööküsimusi justiitsministrid.¹² Mais 1991 kinnitasid kolm justiitsministrit Riia nõupidamisel, et “õigusreformide läbiviimiseks” on vaja “koordineeritud meetmeid”.¹³ Sotsiaal- ja tööministrid kirjutasid 1991. a oktoobris alla kokkuleppele töölevõtmise kohta. See näeb ette Baltikumi ühist tööturgu. Ministrid leppisid kokku töölevõtmise eeskirjade vastastikusel koostööl.¹⁴

On märkimisväärne, et seadusandluse-alane koostöö ulatub 1990. a valitsuste kokkuleppe eelsesse aega.] Praktikast võib tuua näiteks pangaseadused.¹⁵ Leedu

⁸[12. IV 1990. a kokkulepet vt viide 4, *op. cit.*, art. 2. 2.]

⁹[Nõukogu kodukorda vt viide 5, *op. cit.*, art. I 1. 1.]

¹⁰[7. VI 1990. a korraldust vt märkus 5, *op. cit.*]

¹¹[*Советская Эстония*, 7. VII 1990, lk 3.]

¹²[*Эхо Литвы*, 5. VII 1990.]

¹³[*Eesti Jurist*, 1991, nr 4, lk 340.]

¹⁴[*The Baltic Independent*, November 8–14, 1991, p. 3.]

¹⁵*Eesti pangaseadus* 28. detsembrist 1989; *Läti pangaseadus* 2. märtsist 1990; *Leedu pangaseadus* 13. veebruarist 1990.

pangaseadust tehti kooskõlas Eesti omaga ja Läti asjatundjate osavõtul.¹⁶

[*Balti Riikide Nõukogu*

1934. a Balti *Entente*'i taastamine viis tähelepanuväärse initsiatiivini. Kolme Balti riigi parlamendi esindajad asutasid ühise foorumi Balti kongressi nime all, mis tuli esimest korda kokku Tallinnas 1991. a novembris.¹⁷ Kongressi kuulub 20 saadikut igast kolmest parlamendist ja tema istungid toimuvad kaks korda aastas. Jooksva tööga tegeleb sekretariaat, mis on ühendatud Balti Riikide Nõukogu sekretariaadiga.¹⁸

1992. a istungil Riias soovitas Balti kongress kolmel parlamendil ja valitsusel oma "majanduslikke, sotsiaalseid ja finantsilisi seadusandlikke akte vastastikku kooskõlastada". Eraldi toodi selles seoses välja vaimse omandi kaitse eeskirjad. Edasi soovitas kongress Juriidilise Büroo taastamist, mis pidi oma tegevuse 1940. a lõpetama.¹⁹ Balti kongress pöördus teadlikult tagasi selle Baltikumi riikidevahelise organi juurde, mis — nagu ülal mainitud — kiirendas tunduvalt õiguste ühtlustamist Balti riikides enne Teist maailmasõda ja pakkus selle kohta edukaid näiteid.]

Tuleb soovida, et Balti riigid jätkaksid seda teed. Igatahes on nende käsutuses tõhus alus, et luua iseseisev, õigusriigi põhimõtetel rajanev õigusloomesüsteem.

¹⁶Советская Литва, 18. I 1990, lk 2.

¹⁷[Kolme parlamendi saadikute kongressi 8. novembri 1991. a otsuse läti keelset teksti vt *Latvijas Republikas AP un MP oficiāls izdevums*, 15. XI 1991; lühiteateid vt *The Baltic Independent*, November 15–21, 1991 ning *Diena*, 9. XI 1991.]

¹⁸[Balti kongressi kodukorra läti- ja ingliskeelne tekst masinakirjas 8. novembrist 1991. a jagati välja Riia istungil 26. jaanuaril 1992. a.]

¹⁹[Lõppdokumendi 26. jaanuarist 1992. a läti keelset teksti vt *Izglītība*, 30. I 1992, lk 3; lühiteateid selle kohta vt *The Baltic Independent*, January 31–February 6, 1992, p. 1; *RFE/RL Research Report*, Vol. 1, Nr. 6 (7 February 1992), p. 64.]

Kirjandus

- Aizsilnieks, Arnolds 1960-1961. The Co-operative Movement in Latvia. — *Commentationes Balticae*, 8-9, S. 5
- Baltische Rechtsangleichung: 10 Jahre Gesetzgebung Estlands und Lettlands: Referate auf der 1. baltischen Juristenkonferenz zu Dorpat (1928). 1929. Reval
- Blaese, H. 1963. Erinnerungen an die lettländische Kodifikationsbehörde. — *Baltisches Recht*, Nr. 1, S. 2-8
- Bundesstaat und Nationalitätenrecht in der Sowjetunion. 1974. Hrsg. F. Ch. Schroeder, B. Meissner. Berlin
- Düsterloh, B. v. 1926-1927. Einige Worte über das Wesen der Kodifikation und deren Geschichte. — *Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, Nr. 1, S. 141-151
- Konvencija starp Latviju, Igauniju un Lietuvu par vienādu tratu un vekselu likumu. 1938. — *Likumu un Ministru Kabineta noteikumu krājums*, Pos. 150-151
- Legal Sources and Bibliography of the Baltic States. 1963. Ed. V. Gsovski. New York, pp. 22, 60, 87
- Lēbers [Loeber], D. A. 1990. Baltijas valstu sadarbība tiesību laukā neatkarības laikā. (Zusammenarbeit der baltischen Staaten auf dem Gebiet des Rechts in der Zeit der Unabhängigkeit.), VI. Hamburg, (Maschinenschrift)
- Loeber, Dietrich André 1970. Legal Rules "for internal use only". — *International and Comparative Law Quarterly*, 19, pp. 70-98
- Loeber, Dietrich André 1986. *Ruling Communist Parties and Their Status Under Law*. Doordrecht—Boston
- Maim, Nikolai 1927. *Парламентаризм и суверенное государство*. Tartu
- Maim, Nikolai 1929. Gesetzgebung im Parlamentarismus. — *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused*. B. Humaniora. XIV. Tartu, lk 37-60
- Meder, Walter 1956. Die Hierarchie der Rechtsquellen in der Sowjetunion. — *Osteuropa-Recht*, 2, S. 167-176
- Meissner, Boris 1983. Führende Rolle der Partei. — *Handbuch der Sowjetverfassung*. Bd. I. Hrsg. G. Hedtkamp. Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe: Wirtschaft und Gesellschaft, H. 19/I. Berlin 1983. S. 159-178
- Mucinieks, P. 1934-1935. Likumdošana. — *Latviešu konverzācijas vārdnīca*, Rīga, sp. 21053-21134
- Mucinieks, P. 1939. Likumu kodifešana. — *Tieslietu Ministrijas un tiesu vesture 1918-1938*, Rīga, sp. 52-119
- Постановление 1959 = Постановление Совета Министров СССР "О порядке опубликования и вступления в силу постановлений и распоряжений Правительства СССР". — *Собрание Постановлений Правительства СССР*, 1959/6/37

Õigusloome Balti riikides

- Rebane, Pinar 1989. О выработке и введении в действие нормативных актов в правовом государстве. — *Õigusriik I: Õigusloomingu probleemid*. Tartu: Tartu Ülikool, lk 18–27
- The Soviet Sobranie of Laws: Problems of Codification and Non-Publication*. 1991. Eds. R. M. Buxbaum, K. Hendley. (Research series, Nr. 78). Berkeley
- Uibopuu, Henn-Jüri 1990. The USSR's Basic Legislation: Legislative Authority of the Baltic Republics. — *Regional Identity Under Soviet Rule: The Case of the Baltic States*. Eds. D. A. Loeber, V. S. Vardys, L. P. Kitching. Hackettstown, N. J., pp. 315–326
- Uibopuu, Henn-Jüri 1991. Eesti Vabariigi Seaduste Kogu — unustatud kodifikatsioon. — *Akadeemia*, nr 5, lk 986–1011, 1099–1100, 1104
- Ukaz 1958 = Указ Президиума Верховного Совета СССР “О порядке опубликования и вступления в силу законов СССР, постановлений Верховного Совета СССР, указов и постановлений Президиума Верховного Совета СССР”. — *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1958/14/275

USA *DE JURE* TUNNUSTUSEST BALTI RIIKIDELE

Eero Medijainen

28. juulil 1922. a teatas Tallinnas resideeriv USA konsul Charles H. Albrecht välisminister Ants Piibule Eesti *de jure* tunnustamisest USA poolt. Samal päeval tegid samasuguse avalduse ka USA esindajad Riias ja Kaunases. Eesti diplomaatide põhitöö riigile tunnustuse võitmiseks oli selleks hetkeks juba ammugi tehtud. Murranguliseks sai 1921. aasta, mil Eestit tunnustasid kümned riigid. Kauem tõrkusid slaavlased — Bulgaaria ja SHS kuningriik (Jugoslaavia). Viimane nõustus *de jure* andmisega alles 1926. a sügisel ja sedagi vastukaubana Eesti ja Läti häälte eest Jugoslaavia pääsemiseks Rahvasteliidu Nõukogusse. USAst hiljem andsid oma tunnustuse veel näiteks Hiina (august 1923) ja Türgi (jaanuar 1924).

Reini Vabariigi¹ *de jure*'st 5. märtsil 1921. a Eesti tõenäoliselt vaimustuses polnud ja hiljem ongi see maha vaikitud, USA tunnustust aga ihaldati iseseisva vabariigi esimestest päevadest peale ja seepärast täitus 28. juulil 1922. a juba rohkem kui neli aastat tagasi püstitatud eesmärk.

¹Reini vabariiki üritasid aastatel 1919–1924 luua peamiselt Prantsusmaale ja Belgiale orienteeruvad separatistid. Prantsusmaa toetas neid eesmärgiga võimalikult nõrgendada Saksamaad ja luua enda ning Saksamaa vahele puhverriik. Eriti aktuaalne oli see küsimus oktoobris ja novembris 1923.

Põhjalikult on USA *de jure* hankimise teemal Balti riikidele kirjutanud Leedu päritolu ajaloolane Albert N. Tarulis (1965). Tema ligikaudu 400-leheküljeline monograafia käsitleb Balti riikide võitlust oma tunnustamise eest alates 1917. a ja toetub peamiselt Ühendriikide arhiividele ning tollaegsele ajakirjandusele. On arusaadav, et Eesti materjale oli tal kasutada vähe ja seoses Eestiga võib leida tema uurimusest ka mõningaid ebatäpsusi. Lisaks sellele on teatud aspektid, mis Eesti esindajatele tol ajal olulised tundusid, Tarulisele vähem huvi pakkunud jne. Balti riikide tunnustamise küsimustega üldisemalt on tegelnud eriti Malbone H. Graham (1933, 1939, 1965). Eesti esimeste ametlike esindajate USAsse saatmise katseid on oma tugevas ülikooli lõputöös kirjeldanud Piia Jullinen (1988). Tema töö valmis ajal, mil välisministeeriumi arhiivi kasutamisel esines veel probleeme ja seepärast ootab põhjalikum ülevaade Eesti—USA suhetest alles kirjutamist.

Käesoleva artikli eesmärk on tuua lühidalt esile need aspektid, mis USA administratsiooni mõjutasid otsuse langetamisel 1922. a juulis. Kõigepealt aga olgu refereeritud paari dokumenti, mis iseloomustavad ühelt poolt USA tollaegset suhtumist Balti riikidesse veel aprillismais 1922. a, ja teisalt olukorda, milles Balti riikide esindajad pidid tegutsema, ning raskusi, mida seejuures tuli ületada.

3. aprillil 1922. a kirjutas Soome saadik Tokios Gustaf John Ramstedt kirja Eesti saadikule Londonis Oskar Kallasele. Ta andis edasi oma jutuajamise USA saadikuga Jaapanis Charles B. Warreniga. Tõlke sellest kirjast läkitas Kallas omakorda Eesti esindajale USAs Nikolai Köstnerile. Warren oli arvanud, et "seesuguseid päkapuriigikesi ei või tunnustada, ei ajutiseltki, Venemaa tõuseb jälle ja Venemaal on oma Läänemere sadamaid tarvis". Warren rõhutas, et Venemaad ei tohi jagada ega tükeldada. G. J. Ramstedt tuletas meelde, et eestlased, lätlased ja leedulased on kõik eri rahvused ja neil

on õigus enesemääramisele, nagu Wilson oli 1918. a lubanud. Vastuseks arvas Warren, et natsionalismi ajad on juba möödas. Ja pealegi — “kui igaüks Venest oma keele peale põhjendades lahkub, kes siis Venemaa võlad maksab?”

N. Köstnerile polnud neis Warreni vaadetes midagi uut. Ta oli USAs tegutsenud juba peaaegu aasta ning ameeriklasi tundma õppinud. 17. mail 1922. a (s.o 2 kuud enne tunnustust) tänas ta O. Kallast informatsiooni eest, kuid erinevalt Kallasest arvas ta, et Warreni jutt pole algaja diplomaadi ettevaatamatu mõlgutus, vaid hoopis “Washingtoni poliitika-tarkuse kvintessents”. N. Köstner rõhutas, et ameeriklastele pole mõtet rääkida rahvuslikust iseolemisest või rahvusriigist. Ametlik USA ei tunnista rahvuse mõistet, sellest ei saada aru ega tahtagi saada — arvas Eesti esindaja.²

Tundub, et kui Venemaaga tuli Balti riikidel maha pidada lahingud Vabadussõjas, siis USAga toimus midagi analoogilist diplomaatias. Ja siingi saavutati võit. Eestil ei olnud Panamád anda ja ikkagi saadi kahe kuu pärast USA *de jure*. Siiski polnud meelemuutus nii järsk, nagu võiks järeldada N. Köstneri kirjast. Ka A. Tarulis eitab M. Grahami seisukohta, et tunnustus saabus ootamatult ja oli seotud eeskätt Jaapani vägede väljaviimisega Kaug-Idast. Vastav käsk anti Jaapani valitsuse poolt 23. juunil 1922. a (Graham 1939: 297–298; Tarulis 1965: 345). Üks arvestatavamaid põhjusi oli see aga kindlasti. USA ei muretsenud mitte niivõrd Venemaa lagunemise kui Jaapani võimaliku tugevnemise pärast Vene arvel. Ühtlasi puudus huvi selle moraalse vastutuse vastu, mida kardeti kaasnevat väikeste riikide tunnustamisega. Samuti ei tahtud liiga kergelt järele anda Inglismaale, keda arvati pooldavat Venemaa nõrgendamist.

²Vt N. Köstneri kirja O. Kallasele käesoleva artikli lisas.

Teisalt võis aga tugev iirlaste kogukond olla huvitatud Balti riikide tunnustamisest, sest see andnuks tuge lիրile. Muidugi võis olla teisigi mõjureid. Järgnevalt olgu pakutud loetelu neist, mis otseselt olid seotud Balti riikide endiga. Järjestus ei tähenda seejuures pingerida nende mõjurite tähtsuse või tugevuse alusel. Arvata-vasti toimisid mõnedele USA poliitikutele ühed, teistele teised faktorid.

Esiteks loobus Balti riikide vastu tegutsemisest endine Vene esindaja USAs Georgi Bahmetjev (Tarulisel Bakhmetov, ladina tähtedega on tema nime ka Bakhmeteff kirjutatud). Sel mehel olid väga head sidemed Riigidepartemangus (USA välisministeeriumis). Ta tegutses tänu krediidile, mille tsaarivalitsus oli USAlt hankinud, kuid mida ära kasutada ei jõutud (ERA, f 957, n 11, s 721, l 14). Pärast uue presidendi Warren G. Hardingi ametisseastumist ja uue riigisekretäri Charles E. Hughesi nimetamist pandi see krediit Bahmetjevi jaoks kinni. Kuid tema käsutusse jäid veel suured laod Venemaa jaoks ostetud kaupadega. Neid müües olid N. Köstneri andmetel Bahmetjevil kasutada miljonitesse ulatuvaid summasid. Sellest tulenes ka Bahmetjevi suur mõju. Köstner kurtis, et just sellepärast on Balti riikide jaoks "lehed kinni". Alates 1922. a kevadest polnud Bahmetjev aga enam nii jäigalt Balti riikide tunnustamise vastu. Meelemuutus toimus teatud klausliga. Tema arvates võis neid uusi riike tunnustada ajutiselt, kuni seadusliku korra taastamiseni Venemaal. Tulevase tugeva Venemaa jaoks võis olla isegi kasulik, et Balti riigid ei pea kannatama bolševike laostavat majanduspoliitikat ja võivad oma majandust ning eriti transporti edasi arendada. See kulus tulevasele Venemaalegi ära.

Teise aspektina tuleb arvesse Balti riikide esindajate alaline surve. A. Tarulis tõstab esile terve rea fakte eriti USAs elavate leedulaste tegevusest *de jure* tunnustuse saamise heaks. Paljuskki just tänu neile koguti vastavale petitsioonile umbes miljon allkirja. Teiste seas nõus-

tus allkirja andma ka välisasjade komitee liider senaator Henry Cabot Lodge, kellest on teada tema opositsioon Versailles' rahulepingule. "Versailles' süsteemile" toetuv jõudude vahekord Euroopas oli aga ka Balti riikide püsimise eeldus (Lodge muidugi arvestas, et tema valimispiirkonnas elas palju välisleedulasi).

14. aprillil saadeti USAsse uus Läti esindaja Kārlis Seja, kelle ülesandeks oli *de jure* saavutamine. Võimuvahetust USAs märtsis-aprillis 1921. a püüdis ära kasutada ka Eesti välisminister A. Piip. Ta saatis väliseestlasele insener Otto Lellepile ettepaneku ja volitused konsuli kohusetäitjaks hakkamiseks New Yorgis. Sellega taheti C. E. Hughes asetada sundseisu — *fait accompli* — ette. Veelgi varem, juba 1918. a detsembris, pärast Ferdinand Kulli edutut katset,³ üritati sama teha teise väliseestlase Peeter Speeki abil ja 1920. a septembris taotles Eesti konsuli nimetust veel pikka aega USAs elanud eestlane Peeter Pabstel. Oli teisigi üritajaid nii Kodu-Eestist (Eduard Virgo, Jaan Tõnisson, Konstantin Päts, Max Rabinoff) kui ka USAs (Julius Sarei, Jaan Sibul jt), kuid ühestki ei saanud ametlikku esindajat. Diplomaatiliselt viisat keelduti andmast ka Nikolai Kõstnerile, kes nimetati Eesti konsulaaragendiks USAs 1. mail 1921. a. Tavalise viisaga 13. juulil 1921 USAs maabudes pidi ta — nagu iga teinegi reisija — oma kohvrid tollis avama, kuigi Londoni USA saatkonnas saavutati teistsugune kokkulepe. Formaalselt jäigi ta Londoni Eesti saatkonna poolt USAsse komandeeritud ametnikuks, mitte diplomaadiks, ja USA silmis ei saanudki selleks kunagi. Konsulaadi silti keelati tal samuti kasutada, kuid faktiliselt hakkas Eesti konsulaat tegutsema alates juulist 1921. Ja ka sildid panid Eesti ning Läti konsul (asusid ühes majas) hiljem protestidest hoolimata siiski üles.

³F. Kulli kohta liikus muude keeldumispõhjuste kõrval ka kuuldu-
si, et ta on Saksamaa agent.

Võrreldes Köstneriga olid K. Seja rahalised võimalused pisut paremad, kuid Köstneri teadmisel ei saavutanud Seja oma "seebita ronimise poliitikaga" midagi muud kui au Bahmetjeviga koos ratsutamas käia. Enda kohta ütles ta, et "ei tee Washingtoni härradest mitte rohkem välja kui nemad minust". Ühe konkreetse kava Washingtoni mõjutamiseks Köstner 1921. a lõpul ja 1922. a alguses siiski välja pakkus. Nimelt tahtis ta Eesti esinduse üle viia hoopis Kanadasse. Eriti mõjuv olnuks seda teha koos Läti ja Leeduga. Nii lootis Eesti konsul USA kaubandusringkondade kaudu "kära teha". Baltikumi sõitjatel oleks tulnud siis viisa saamiseks enne Kanadas ära käia. Sellest plaanist siiski loobuti: vastu oli Tallinn, aga eriti Kaunas, kes Köstneri sõnul ei tahtnud loobuda "oma lüpsilehmast" — välisleedulastest.

Kolmandaks oluliseks survevahendiks olid Balti riikide võlad USAle. Eestil oli neid 1924. a lõpuseisuga kokku 17,8 miljonit dollarit (*Eesti Majandus*, 1925, nr 33/34). Kolme Balti riigi peale kokku tuli summaks üle 30 miljoni dollari. Võlgade suurus, tagasimaksimise tingimused, protsendid jms tekitasid ärevust Eestis ja huvitasid ka USA-d. 1922. a tõusis USA-s päevakorda kõigi võlgade tagasisaamine; neid taheti loomulikult ka Balti riikidelt, kuigi nende summa oli teiste riikide võlgade taustal väike. Balti riikide mittetunnustamine oleks aga loonud pretsedendi, et võlgu võib ka maksmata jätta. N. Köstneri põhiargumendiks esinduse likvideerimiskavas oligi väide, et Washingtonil "tuleks siis võlgade küsimuses Moskva poole pöörduda". (N. Vene keeldus Tsaari-Venemaa ja Ajutise Valitsuse võlgade maksimisest.) Konsul rõhutas kirjades välisministeeriumile, et enne tunnustamist ei maksa "oma rahu Am. võlgade pärast rikkuda".

Samal ajal tunti Inglismaal ja Prantsusmaal 1922. a aprillis-mais pisut kadedust Vene—Saksa Rapallo lepingu pärast. Kui selline leping oleks sõlmitud ka teiste riikide ja N. Vene vahel, oleks see ehk Euroopas likvi-

deerinud vastuolud võlgade küsimuses (Rapallo lepingu üheks osaks oli loobumine vastastikustest pretensioonidest). Kas poleks USA sel juhul üksi jäänud? Ja Balti riikide tunnustamisega välditi võimalikku ühisrinnet Balti riikide ja N. Vene vahel, mis 1922. a näis kujunevat. Eriti võlgade ja muidugi tunnustamise küsimuses, millest mõlemad pooled huvitatud olid. Balti riigid ja N. Venemaa valmistusid ka ühiseks desarmeerimiskonverentsiks (lükkus lõpuks detsembrisse 1922. a).

Desarmeerimisküsimus võiski olla neljandaks mõju-riks. 1922. a veebruaris lõppes Washingtonis desarmeerimiskonverents. USA, Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Jaapan arutasid peamiselt sõjalaevastiku vähendamise võimalusi. Tegelikult nähti toimunut ka teise pilguga. Kõstner leidis sellest konverentsist Tallinna ette kandes, et "võib-olla ma tõesti mitte väga kaugele ei lähe, kui ketserlikku arvamust avaldan, et konverentsi peamõte on moraalset tuge leida Jaapani vastu sihitud sõjalistele ettevalmistustele". Samal ajal ähvardasid Balti riigid tõstatada Balti mere neutraliseerimise küsimuse. See näitas, et nendega peab arvestama. Balti mere neutraliseerimine oluaks eeskujuks ja moraalseks surveks ka suurtele mereriikidele. Peale selle olevat USA! olnud sel ajal kavatsus kinkida Poolale 6 sõjalaeva (Vallaste 1972: 125).

Viienda aspektina võib arvata, et tõenäoliselt hakkasid mõjuma need summad, mida Balti riigid ohverdasid USA poliitikute mõjutamiseks. 3. veebruaril 1922. a kirjutas Kõstner Tallinna, et talle antakse märku, et tunnustuse saamiseks oleks pidanud maksma ja seepärast tuleb nüüd oodata. Sedasama oli ta märganud juba varemgi. Juba vahetult USAsse saabumise järel kandis ta ette, et kui tunnustamisega on väga kiire, siis tuleks koos Lätiga ühiselt ohverdada umbes 50 000 dollarit. Kõstner leidis, et ainult nii on võimalik vajalikku aparati käima saada. Tema nelja silma all peetud vestlustel USA poliitikutega küsiti sageli — mis kasu oleks asja kiiren-

damisest neil endil ja partei kassal (ERA, f 957, n 11, s 721, l 20).

Aga kulutusi tehtigi. Näiteks maksid Eesti—Läti—Leedu esindajad kokku 600 dollarit *Washington Post*'ile, et selles ilmuks nende intervjuu. Ja seejärel osteti sama lehte ning saadeti kingitusena reale mõjukatele isikutele. Sellest oli vähemalt niipalju kasu, et nüüd jättis leht Balti riikide "nõelumise". 1921. a lõpul kulutas N. Köstner 290 dollarit pudelite peale, mis tema sõnul nii Washingtonis kui New Yorgis oli "kõige parem abinõu inimeste südame juurde pääsemiseks..." Ka Walter Marion Chandleri Balti riikide tunnustamist toetavaid kõnesid Esindajatekojas trükiti ja levitati Balti riikide kulul.

Eraldi tuleb vaadelda New Yorgi advokaadi ja Kongressi 63., 64., 65. ja 67. koosseisu saadiku W. M. Chandleri (8. 12. 1867 – 16. 03. 1935) tegevust. Ta oli õpinud ajalugu ja õigusteadust Berliinis ning Heidelbergis. Balti riikide iseseisvumise järel tutvus ta siinsete juhtpoliitikutega ja külastas kõiki pealinnu. 20 aastat tagasi ajakirjas *Meie Tee* ilmunud juubelihõngulises artiklis hinnatakse Chandlerit eestlaste eriliseks sõbraks, kelle kaudu üritati justkui teist "liini" pidi Washingtoni mõjutada (Vallaste 1972: 124). Pealiiniks loeti seejuures Ameerika Eesti—Läti—Leedu ja Ukraina Liidu tegevust.⁴

Chandleri sõprus polnud siiski päris platooniline. See maksti Balti riikide poolt kinni. Nii otseses mõttes — materiaalsed kulutused ja lisaks honorar vastavalt lepingule. Kuid ka kaudsemas — ta võis arvestada tuhandete lätlaste ja leedulaste häältega valimistel. New Yorgis elas 1922. a ka umbes 2500–3000 eestlast.

Mõnigi Eesti poliitik pidas Chandleri võimeid ning sidemeid tagasihoidlikuks. Kaarel Robert Pusta leidis juba 1919. a septembris, et "nii suurte rahadega võiks

⁴ *League of Esthonians, Letts, Lithuanians and Ukrainians of America* asutati 1919. a.

endise Venemaa rahvad hoopis paremate meeste poole pöörduda". Talle oli Chandleri asemel näiteks ekspre-
sidenti ja USA Ülemkohtu esimeest William H. Tafti
soovitatud. Chandlerist arvas Pusta, et kuigi too on
palju Balti riikide heaks teinud, on ta "siiski liig vä-
he diplomaat ja sünnitab oma ägedusega omale ruttu
vaenlasi". Ka N. Köstner polnud Chandlerist vaimustu-
ses. Tema teadatel irvitati Chandleri üle avalikult, sest
"terve Washington ja pool New Yorki teab", kui palju
too peaks tunnustamise hankimise eest saama. Tema
tuttavate esimene küsimus juhuslikul kohtumisel olevat:
"Kuidas käib lätlaste käsi?" või veelgi otsesemalt: "Kas
olete oma 50 000 lätlastelt juba kätte saanud?" Kuid te-
ma teeneid ei tohiks ka alahinnata. Chandler käitus liht-
salt ameerikalikult, mis nii Pustale kui Köstnerile tun-
dus võõrastav. Tänu temale leiti tee nii mõnegi ajalehe
ja poliitiku juurde ning seega tee USA avalikkuse mõju-
tamiseks.

Ühe mõjutustegurina tuleb arvesse ka naabrite abi.
Aprillis sai Soome saatkond Washingtonis oma välis-
ministeeriumilt soovitusena kaasa mõjuda "veereriikide"
de jure toetamisele USAs. Mida ja kui palju saadik Leo-
nard Åström suutis ja tahtis korda saata, vajaks veel
selgitamist. 20. juulil 1922. a sai ta aga teada, et kü-
simus on jõudnud uude järku... Läti esindajale olevat
omapoolset "interventsiooni" lubanud ka poolakad, kui-
gi viimaste suhtes oli N. Köstner küll väga skeptiline.
Poola ja Soome surve Washingtonile ebameeldivates kü-
simustes oli tõesti väheusutav, kuid teatavaid koostöö-
püüdeid Balti riikide vahel 1922. a kevadel võib tõesti
täheledada.

Täieliku, s.o tingimusteta USA *de jure* taga Balti rii-
kidele on nähtud ka teatud opositsiooni rõhutamist liit-
laste ehk *Entente*'i riikide suhtes. Euroopas lubati Lee-
dule *de jure*'t samal ajal, aga vaid tingimisi. Seda seos-
tati vabalt laevatatava Neemeniga. USA olevat tahtnud
täieliku tunnustusega näidata oma iseseisvat poliitikat.

Nii seletas asja Leedu saadik Londonis, kelle arvates Eesti ja Läti olid tunnustuse saamise eest tänu võlgu just Leedule.

Vastukaaluks seletas Eesti sõjaväeline atašee Londonis, hiljutine USA kodanik Sergius Riis (Eesti kodakondsusse astus aprillis 1922), et vaid tänu tema tutvustele ja oskustele "ameerikalikult" asju ajada õnnestus lõpuks vastuseis murda. Riis oli välja töötanud kava, milles põhirõhk pandi poliitilisele survele Balti riikide, USA jt maade ajalehtede ja avaliku arvamuse kaudu. Juuli alguseks oli tal valminud projekt, mille avaldamine oleks tema sõnul olnud "Ameerikale kompromiteeriv" ja selle eest hoiatati ka USA Londoni saatkonda. S. Riisi arvates olevat tahtnud USA selle avaldamist vältida ja kiirustas seepärast *de jure*'ga. Kaks viimast põhjust kannavad muidugi tugevaid eneseupitamise ja väiklase võistluse tunnuseid, kuid arvestada võime nendegagi. Paradoksaalne on see, et Eesti Londoni saadiku abikaasa Aino Kallas nimetab S. Riisi "ühe suure riigi agendiks" ehk salakuulajaks (Kallas 1945: 51). Jääb ebaselgeks, kas A. Kallas peab silmas N. Venet või hoopis USA-d.

Pisut kummaline on ka see, miks N. Köstner oma ametist just vahetult tunnustuse saamise eel loobus, nagu ka Läti senine esindaja. Mõlemad vahetati välja ühel päeval. Alates 22. juunist 1922. a juhtis Eesti konsulaadi tööd Hans Leoke. On kaudseid andmeid, et Washingtonis poldud N. Köstneriga eriti rahul. Kas tema väljavahetamisega taheti likvideerida viimane tõke tunnustamise eel?

Olgu USA *de jure* saavutamise meetoditega nagu oli, kuid 28. juulil 1922. a teatavaks tehtud otsus oli tunduvalt olulisem ja ajas ning ruumis kaugemale ulatuv, kui seda osati 70 aastat tagasi Eestis arvata või õigemini karta. Tänu sellele oli hiljem võimalik rakedada nn Stimsoni doktriini, mis innustas ka teisi riike Baltikumi okupeerimist tunnustamata jätma.

Kirjandus

- Graham, Malbone W. 1933. *The League of Nations and the Recognition of States*. California
- Graham, Malbone W. 1939. *The Diplomatic Recognition of the Border States*. Part II. Estonia. Berkeley, California
- Graham, Malbone W. 1965. *The Recognition of Baltic States in the Configuration of American Diplomacy*. Pro Baltica. Stockholm
- Jullinen, Piia 1988. Eesti Vabariigi ja Ameerika Ühendriikide suhted 1918–1934 a. (Diplomitöö.) Tartu
- Kallas, Aino 1945. *Leiuretkedel Londonis*. Vadstena
- Tarulis, Albert N. 1965. *American—Baltic Relations 1918–1922: The Struggle over Recognition*. Washington
- Vallaste, Eduard 1972. Kuidas de jure tunnustus Eestile saadi. — *Meie Tee*, nr 7/8

EESTI KONSULAAT

ESTHONIAN CONSULATE

Telephone Cortlandt 2439

Cablegrams: Saatkond

New York City, 17. mail, 1922.

38 PARK ROW, ROOM 417

Eesti Saatkond Londonis,
167, Queen's Gate,
London, Sth Kensington

Väga austatud herra Kallas:

Suur tänu Teile informatsiooni eest. See, mis Warren Tokios on kõnelenud, ei ole sugugi nii halja diplomaadi ettevaatamata mõtte-
mõlgutused, nagu Teie korrespondent lootma näib, vaid see on otse
Washingtoni poliitika-tarkuse kvintessents. Ameeriklastele midagi se-
letama minna "rahvuslisest isolemisest" või rahvuslise riigi printsüübist
on asjata vaev, sest et ametlik Ameerika üleüldse rahvuse mõistet ei
tunne, sellest aru ei saa ega saada tahagi. Nendel on olemas ainult
kaks mõistet: race — valge, must, punane — ja nationality, mille all
nemad mõistavad kodakondsust. Rahvus on nende jaoks vastik asi ja
sellep ei anta sellele sõnalegi tema otsekohesest tähenduses eluõigust.
Selle juures on nemad aga ise kõige suuremad marurahvuslased, keda
ma senini olen näinud. Ümberrahvustamise ehk, nagu siin öeldakse,
amerikaniseerimise hüüdsõna on siin praegu ees ja taga ja selle tähe
all sünnib siin mõndagi, millel meile väga tuntud Vene maik juures on.
Praegu on New Yorkis võitlus käimas, et Saksa seltsidele ära keela-
ta oma keeles asju ajada. Sõja ajal keelas üks kuberner Saksa keele
rääkimise ära. Sakslasi on siin sadasid tuhandeid, siin ilmub suur sak-
sakeelne leht, aga saksakeeli rääkimist kuuleb uulitsal õige haruldaset.
Loen juba pool aastat iga päev teenistusesse sõites saksakeelset lehte,
näen tihti ka teisi teda vargsi ostma, aga avalikus kohas lugema ei ole
veel kedagi näinud. See asi hakkas mind huvitama ja sain järelepärimi-

sel kuulda, et avalikku Saksa lehe lugemist demonstratsiooniks võidavat pidada ja sellest võida lugejatele asjata pahandusi ja haavamisi tulla... Minuga ei ole seda küll veel juhtunud.

Teie korrespondendil ei ole õigus, kui ta ameeriklasele seletas, et väikeste Ameerika riikide iseseisvust siin tunnistatakse või sellest mingisugust lugu peetakse. Seda sallitakse ainult nii kaua, kui seda Wall Street'i huvid lubavad. Sada aastat iseseisvad riigid San Domingo ja Haiti okupeeriti Ameerika poolt sõja kära katte all ainult sellepärast, et nad nõus ei olnud ennast Wall Str. ära müüma. Pandi uued "valimised" püssitikkude all toime, mis sakslaste enesemääramise mahinatsioonid Baltimail kaugele varju jätaavad, toimetati referendum, kus juures valima ainult neid lasti, kes lubasivad anneksiooni poolt hääletada, valimisedelid laoti pärast healetamist Ameerika madruste poolt veoautole ning viidi Ameerika staapi "lugemiseks". Tagajärjed olid muidugi, nagu nõutud. Üks uuesti valitud presidentidest ei olnud nõus ka püssitikkude all "lepingut" alla kirjutama, mis vabariigi iseseisvusele pidi lõpu tegema. See peksti lihtsalt minema ja paari nädala eest alles tegi San Domingo vabariigi nimel Wall Streetil suurema laenu — Ameerika sõja-kuberner. San Domingole maksta see laen 16% aastas, aga raha tarvitavad okupatsiooni võimud. Kesk-Ameerika Vabariigid on niisama vaikselt faktiliselt okupeeritud. Kõigi nende okupatsioonide lõpetamist ei pea Washington võimalikuks, sest et sealsed rahvad nii vähe tsiviliseeritud olla, et nad iseseisvalt omi asju ei osata ajada... Kõik vanad tuttavad viisid. Põhjused on aga igatahes hoopis teised. Niipea, kui keegi nendest "iseseisvatest" riikidest ennast vähegi katsub Wall Streeti koormast vabastada, tuleb kohe revolutsioon ja uus valitsus. Kolm Kesk-Ameerika Vabariiki otsustasid hiljuti ühineda. See ühinemine ei olnud Wall Streeti huvides ja varstigi oli ühes nendest revolutsioon ning uue rahvuskogu delegaadid pidid katsuma, et heaga minema saavad. Teadmata on, kui kaua Mexico'gi Wall Streeti survele suudab vastu panna. Onu Sam on Ameerikas just niisamasugune sandarm, nagu omal ajal oli Euroopas Suur-Vene. Ei ole imeks panna, et ta Ameerikas nii palju poolehoidu leiab.

Meie iseseisvusest ei taheta siin just sellepärast midagi teada, et Ameerika suurt Venemaad tarvilikuks vastukaaluks peab Jaapanile ja oma teistele võistlejatele. Euroopa "balkaniseerimine" ei ole Ameerika huvides, sest et Ameerika kapitalism laiemat ja ühtlast operatsioonivälja tarvitab, kui seda balkaniseeritud Euroopa pakkuda võib. "Mine pea seal iga ühega üksikult iga väiksema asja pärast pikki läbirääkimisi..." Wilsoni 14 punkti oli variseerlikkus planetaarses masstaabis, minu arvates küll kõige suurem, mis ilm senini näinud. Kui ta neid sepsites, suri kahe vabariigi iseseisvus Ameerika madruste toore jõu kägistusse. Kui meil oleks Ameerikale uus Panaama anda, siis saaks meie varsti niisamasuguse "iseseisvuse", nagu Panaama sai — kui Colombiaga kaupa ei saadud. Siis räägiti iseseisvusest ja enesemääramisest, nüüd maksetakse Colombiale operatsiooni eest valuraha, mida see aastakümneid vastu võtta ei tahtnud. Ja sellega on asi korras, ning onu Sam aumees pealegi.

Ameerikal puudub selge joon tema Vene poliitikas, ja muu seas just sellepärast, et enamlased Ameerika arvates Venemaa on ära lõhkunud. Kui seda ei oleks olnud, siis oleks Nõukogude Vene vist juba ammu tunnistanud olnud, sest need interessid, mis näit., Prantsusmaad Sovettisid tunnistada ei luba, ei olnud Ameerikas kuigi suured, ja on Ameerika Venemaal, näit. "heategevuse" peale rohkem kulutanud, kui Ameerika kapitalistidel Vene vastu nõudmisi oli.

Panin just need mõtted paberile, mis mul Teie kirja lugedes meelde tulivad. Kui tarviliku leiata olevat, informeerige nendest ka oma korrespondenti ja saatke ligiolev koopia Tallinnasse. Kõige suurema lugupidamisega ja paremate tervitustega Teie N. Köstner.

AVALIK VASTUPANULIIKUMINE EESTIS AASTAIL 1977–1984

Viktor Niitsoo

ÜHEMEHEAVALDUSTEST KOLLEKTIIVSETE AVALIKE KIRJADENI

Helsingi-grupi moodustamise nurjumise ja Eesti—Läti—Leedu Rahvusliikumiste Peakomitee purustamise järel loobuti organisatsiooni loomise katsetest. Tegeldi inim- ja rahvusõiguste rikkumise juhtude selgitamise, dokumenteerimise ja avalikustamisega. Avalikustamiseks kasutati Nõukogude Liitu akrediteeritud välisajakirjanike abi. Nende vahendusel saadeti pagulasorganisatsioonidele teavet vastupanuliikumise aktsioonidest ja Eesti poliitilisest olukorrast.

1978. a asutati Stockholmis Ants Kippari eestvedamisel Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus (EVVA). EVVA võttis endale ülesandeks nõuda Nõukogude Liidu vangilaagrites ja vaimuhaiglates vaevlevate eesti poliitvangide vabastamist, organiseerida majanduslikku toetust nende perekondadele ja vabadusvõitlejaile ning juhtida maailma tähelepanu inimõiguste

Algus eelmises numbris.

rikkumisele okupeeritud kodumaal. Koostati poliitvange nimekirju, peeti kontakte vabadusvõitlejatega Eestis, informeeriti maailma infoagentuure olukorrast okupeeritud Eestis (*Lisandusi...* 1986: 616). EVVA oli esimene pagulasorganisatsioon, kes otsis ja leidis kontakti Eesti vastupanuliikumisega. Seni oli enamik pagulasorganisatsioone hoidunud kontaktidest okupeeritud kodumaaga. Nad vältisid Eesti külastamist, pidades seda okupatsioonivõimu tunnustamiseks. Toomas Hendrik Ilves on seda olukorda almanahhis *Põrp!* iseloomustanud järgmiselt: "Eesti külastamine, mis oli eesti kultuurile väga kasulik nähtus, tekitas lõhet pagulaste seas. Vastuolud tõukasid mõningaid tolleaegseid noori pahempoolsusse, tekitasid teatud irdumust paguluses elavaist kultuurikujudest ning ka teatud naiivsust, vahest koguni pimedust eesti olude suhtes, eriti KGBle alluva VEKSA suhtes." (Ilves 1988: 11.) Loomulikult hoidusid VEKSA ühingu kaudu Eestit külastavad pagulased igasugustest kontaktidest vabadusvõitlejatega. EVVA oli esimene pagulasorganisatsioon, mis suutis ehitada silla paguluses ja okupeeritud kodumaal tegutsevate vabadusvõitlejate vahel.

1978. a lõpus hakkas vastupanuliikumine välja andma põrandaalust kroonikat *Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis* (edaspidi *Lisandused*). Kogud trükiti kirjutusmasinal õhukesele paberile ja köideti kiirköitja kaante vahele. Paljundati fotomeetodil. Kogudes trükiti ära kõik tähtsamad avaldused, memorandumid ja apellatsioonid, kirjeldati poliitilisi kohtuprotsesse, anti teavet inim- ja rahvusõiguste rikkumisest Eestis jne. Sisult sarnanesid *Lisandused* dissidentide poolt Moskvast väljaantavale *Jooksvate sündmuste kroonikale* (*Хроника текущих событий*), ent erinesid selle poolest, et faktide ja sündmuste kommentaarideta kirjelduste kõrval avaldati *Lisandustes* mitmesuguseid artikleid Eesti ajaloost, samuti olukorrast naaberriikides Lätis ja Leedus ning Ida-Euroopas, esmajoones Poolas.

Konspiratiivsetel kaalutlustel ja tehniliste vahendite nappuse tõttu oli *Lisanduste* väljaandmine seotud suurte raskustega. Samal põhjusel oli ka nende levik Eestis võrdlemisi piiratud. Ometi suudeti tagada regulaarne ilmumine ja iga nelja kuu tagant ilmuv uus väljaanne oli oodatud sündmuseks nii vastupanuliikujate kui ka rahvuskeskse haritlaskonna seas.

Kõik kogud püüti toimetada välismaale lootuses, et need Läänes taskuformaati ümbertrükituna salakaubana Eestisse tagasi toimetatakse ja nii siin suurema leviku osaliseks saavad. Paraku tuli selles osas pettuda. *Lisandused* jõudsid EVVA vahendusel trükki alles 1984. a. Aastail 1984–1988 trükiti Stockholmis ära kõik Eestis välja antud 25 kogu. Kahjuks trükiti need suureformaadiliste köidetena, mis olid sobimatud kasutamiseks tolleaegsetes Eesti oludes. Ka oli varasemate kogude materjal Läänes trükki andmise ajaks juba vananeda jõudnud. Kas oli siin tegemist rahaliste või korraldamisraskustega, jääb käesolevas kirjutises vastamata. Siiski seisneb *Lisanduste* väärtus selles, et need kogud on tänapäevani jäänud laiemale üldsusele kättesaadavaks allikmaterjaliks vastupanuliikumise ajaloo kohta.

Lisanduste väljaandmine toimus ühistööna, millega tegeles pidevalt peaaegu kogu tolleaegse vastupanuliikumise tuumik. I kogu toimetas Jüri Adams, kogud II–IX Viktor Niitsoo, kelle arreteerimise järel toimetas kogud X–XVII Arvo Pesti. Pärast Lagle Pareki, Heiki Ahoneni ja Arvo Pesti arreteerimist tekkis pikem vaheaeg *Lisanduste* väljaandmisel. Kogud XVIII–XXV, mida toimetas Mati Kiirend, trükiti ainult ühes eksemplaris ja saadeti kohe Läände, ilma et neid oleks Eestis levitatud.

Vastupanuliikumise üheks tähtsamaks tegevusvaldkonnaks oli okupatsioonivõimude poolt keelatud kirjan-duse paljundamine ja levitamine. Tallinnas, Tartus ja mujal Eestis tegutses mitmeid põrandaaluseid lugemisringsid, kus ringles iseseisvuse ajal või paguluses välja an-

tud kirjandust, vene *samizdat*'i või *tamizdat*'i* väljaandeid, masinakirjas või fotokoopias paljundatud omakirjastuslikke materjale. Jaan Isotamme, Jüri Adamsi ja Enn Tarto ühistööna koostati "Omakirjastuse kasutaja meelespea", milles anti juhtnööre, kuidas vältida kirjanduse sattumist KGB kätte. Selleks et õpetada inimesi säilitama oma väärikust kokkupuudetes KGBga, koostasid Jüri Adams ja Enn Tarto instruksiooni "Kuidas käituda ülekuulamisel". Selle järgijal oli seadust rikkumata võimalik jätta vastamata KGBlaste küsimustele nii ametlikul kui ka mitteametlikul ülekuulamisel. Viimast ülekuulamise vormi, mis on rohkem tuntud "vestluse" nime all, kasutas KGB eriti meelsasti vajalike andmete väljapressimiseks ja inimeste terroriseerimiseks.

1977. aastal oli Eestis vaid kaks meest, kes söandasid inimõiguste küsimuses avalikult välja astuda.

Tartu Võõrkeelte Kursuste õpetaja Mart Niklus (sünd. 1934) oli lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli bioloogia erialal. 21. augustil 1958. a vangistati M. Niklus KGB poolt. 1959. a jaanuaris mõistis ENSV Ülemkohus M. Niklusele Vene NFSV KrK § 58-4 järgi (rahvusvahelise kodanluse abistamine nõukogudevastases tegevuses) 10 aastat vangilaagrit koos sellele järgneva asumiseleasaatmisega 3 aastaks. Kuritegu seisnes selles, et M. Niklus avaldas 1956. a detsembris ja 1957. a esimesel poolel mitmes pagulasväljaandes fotosid Tartu linna valgustkartvate paikade kohta (*Mart Niklus...* 1983: 11-14). 1961. a hakkas Eesti NSVs kehtima uus kriminaalkoodeks. Selle järgi oli M. Nikluse sooritatud süüteo maksimaalne karistus 7 aastat vangistust. Pikaajalise võitluse tulemusena saavutas M. Niklus oma kohtuasja uuesti läbivaatamise. Tema karistust vähendati 7 aasta-

* *Samizdat*'iks (vene keeles 'omaväljaanne') nimetati dissidentide üllitatavaid omakirjastuslikke, *tamizdat*'iks (vene keeles 'sealne väljaanne') Nõukogude Liidus toimetatud ja seejärel Läänes välja antud materjale.

ni. Mart Niklus vabanes, olles viibinud vangilaagris ligi 8 aastat (*Mart Niklus...* 1983: 54).

M. Niklus säilitas sidemed vangistuskaaslastega. Need külastasid teda Tartus ja ta ise sõitis neid suviti vaatama Riiga, Vilniusse ja Kiievisse (*Mart Niklus...* 1983: 56). 1976. a lõppes kümme aastat kestnud suhteliselt rahulik periood M. Nikluse elus. 30. septembril 1976. a arreteeriti ta süüdistatuna Tartu prokuratuuri uurijale Leida Vavrenjukile vastuhakkamises. Tegelikult seisnes vastuhakk selles, et M. Niklus protesteeris tema kodus läbi viidud ebaseadusliku läbiotsimise vastu (Niklus 1979). Patarei vangla eeluurimiskambris alustas M. Niklus näljastreiki ja kaks kuud hiljem olid võimud sunnitud ta vabastama (*Mart Niklus...* 1983: 76).

Arvukate pöördumiste hulgas, mida M. Niklus mitmesugustele ametiisikutele ja -asutustele saatis, väärrib erilist märkimist avalik kiri professor Jüri Saarmale. 1977. a toimus Honolulu rahvusvaheline psühhiaatriaalane kongress, kus mõisteti resoluutselt hukka Nõukogude Liidus praktiseeritav psühhiaatria kuritarvitamine repressiivse vahendina poliitiliste erimeelsete vastu. Kongressist võttis Nõukogude delegatsiooni koosseisus osa TRÜ psühhiaatriaprofessor Jüri Saarma. Honolulust tagasi jõudnuna asus J. Saarma ajalehtedes ja raadioesinemistes õigustama nõukogude psühhiaatriat. Selle peale saatis M. Niklus professor Saarmale avaliku kirja, milles tõestas isiklikele kogemustele toetudes veenvalt, kuidas toimub režiimikriitikute represseerimine psühhiaatria abil. Hiljem inkrimineeriti seda kirja M. Niklusele kui Nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra laimamist (*Lisandusi...* 1984b: 293-295).

Teine avalike kirjade kirjutaja oli samuti endine poliitvang. Elektriinsener Erik Udam (1938-1990) oli esimest korda vangistatud väidetava nõukogudevastase tegevuse eest 1955. a. Pärast NLKP XX kongressil toimunud stalinismi hukkamõistu järgnes poliitvangide süüasjade läbivaatamine, mille käigus vabastati hulgaliselt

poliitvange. Ka Erik Udam vabastati Patarei vanglast aprillis 1956. a koos karistuse kustutamiseks. Sama aasta sügisest jätkas ta õpinguid TPIs, mille lõpetas elektriinsenerina 1961. a. 14. juulil 1962. a arreteeriti E. Udam KGB poolt süüdistatuna kuulmises põrandaalusesse organisatsiooni "Eesti Rahvuslaste Liit". 1. detsembril 1962. a mõisteti Erik Udam ENSV Ülemkohtu poolt süüdi ning teda karistati viie ja poole aastase vangistusega. Koos temaga mõisteti vangilaagrisse Taivo Uibo, Enn Tarto, Jarmo Kiik, Priit Sila ja Valdo Reinart. E. Udam vabanes ennetähtaegselt 16. novembril 1966. a. Pärast vabanemist tehti talle mitmes asutuses takistusi töölevõtmisel. Lõpuks leidis ta tööd "EKE Projektis" elektriprojekterijana, hiljem töötas samal ametikohal Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses (*Lisandusi...* 1984b: 273–275).

1978. a algul publitseeriti Nõukogude Liidus USA Kommunistliku Partei publikatsioon, mis kandis pealkirja *Положение в области прав человека в США* ("Olukord inimõiguste alal USAs"), autoriteks USA KP peasekretär Gus Hall ja Henry Winston. Selles väideti, et 1940. a olevat Eesti, Läti ja Leedu elanikkonna enamus valinud demokraatlikul teel oma valitsused, kes esinesid palvega võtta nimetatud riigid vastu Nõukogude Liidu koosseisu võrdsete vabariikidena. (*Lisandusi...* 1984a: 49–50). Protestiks saatis Erik Udam avaliku kirja USA KP peasekretärile Gus Hallile, milles kirjeldas Eesti jt Balti riikide Nõukogude Liiduga liitmise tegelike asjaolusid (*Lisandusi...* 1984a: 49–55). Mingit vastust oma avalikule kirjale E. Udam ei saanud.

Kollektiivse avaliku kirjani jõudis Eesti vastupanuliikumine alles 23. augustil 1979. a, kui 45 eestlast, lätlast ja leedulast saatsid avaliku kirja NSV Liidu, Saksamaa LV ja Saksa DV valitsustele, Atlandi Hartale allakirjutanud riikide valitsustele ja ÜRO peasekretärile Kurt Waldheimile. Kirja saatmine oli ajastatud Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahelise mittekallaletungile-

pingu 40. aastapäevaks (lepingut tuntakse ka talle allakirjutanud välisministrite Molotovi ja Ribbentropi paktina). Kirjas kutsuti asjaosaliste riikide õigusjärglasi (Nõukogude Liitu ja kaht Saksamaad) üles avalikustama selle pakti salajast lisaprotokoll mõjusfääride kohta Ida-Euroopas, tunnistama seda kehtetetuks pakti allakirjutamise hetkest alates ja likvideerima pakti tagajärgi (*Lisandusi...* 1984a: 129–132). Eestlastest andsid sellele läkitusele allkirja endised poliitvangid Mart Niklus, Endel Ratas, Enn Tarto ja Erik Udam.

45 baltlase kiri, mis laiemale avalikkusele sai tuntuks Balti apelli nime all, osutas Eestis, Lätis ja Leedus kehtiva režiimi kõige tundlikumale kohale — selle ebaseaduslikkusele. Asjaolu, et tegemist oli avaliku kirjaga, mille taga seisid konkreetset inimesed, avaldas mõju ka maailma avalikkusele. Balti apellist lähtudes võttis Euroopa Parlament 13. jaanuaril 1983. a 98 poolthääle, 6 vastuhääle ja 8 erapooletuga vastu resolutsiooni, milles mõisteti hukka Balti riikide okupeerimine Nõukogude Liidu poolt ja nõuti Balti riikide iseseisvuse taastamist (Hough 1985: 482). Balti apellil oli suur mõju ka okupeeritud Eestis. Selle tulemusena liitusid vastupanuliikumisega mitmed rahvuslikult mõtlevad isikud, nagu Jüri Kukk, Veljo Kalep, Tiit Madisson jt. Viimane organiseeris Saaremaal Balti apelli levitamiseks organisatsiooni Balti Apelli Levitamise Komitee (BALK). BALKi liikmed paljundasid ja levitasid raadiojaama "Ameerika Hääle" saatet mahalingdistatud Balti apelli teksti (Madisson s. a.: 85–94).

Balti apellile järgnesid mitmed avalikud kirjad. Oluisemad neist koostati ja kirjutati alla koos lätlaste ja leedulastega.

17. jaanuaril 1980. a saadeti kolme Balti riigi vastupanuliikumiste liikmete poolt avalik kiri NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele, ÜRO peasekretärile ja Afganistani rahvale. Kirjas protesteeriti Nõukogude vägede Afganistani sissetungimise vastu ja nõuti

kogu Nõukogude väekontingendi viivitamatut ja tingimusteta väljaviimist Afganistani pinnalt. Samas rõhutati Afganistani sündmuste analoogiat 1940. aasta sündmustega Balti riikides (*Lisandusi...* 1984a: 150–151). Neljale Balti apellile alla kirjutanud eestlasele oli lisandunud Tartu teadlane Jüri Kukk.

1980. a Moskva olümpiamängude purjeregati läbiviimise kavandamine okupeeritud Eesti pealinna Tallinna tõi Eesti maailma spordihuviliste tähelepanu keskpunkti. 28. jaanuaril 1980. a saadeti Rahvusvahelisele Olümpiakomiteele (ROK) ning USA, Kanada, Suurbritannia ja teiste Balti riikide NSV Liitu inkorporeerimist mitte-tunnustavate riikide olümpiakomiteedele eestlaste, lätlaste ja leedulaste kollektiivne avaldus, mis juhtis tähelepanu Nõukogude süsteemi inimvaenulikkusele ja anneksioonipoliitikale, mida NSV Liit on teostanud Baltimaades. Avalduses kutsuti ROKi ja rahvuslikke olümpiakomiteesid boikoteerima Moskva olümpiamänge, mis teenivad diktatuurirežiimi propagandistlikke eesmärke (*Lisandusi...* 1984a: 151).

11. septembril 1980. a saadeti Poola sõltumatu ametiühingukoondise "Solidarsus" liidrile Lech Wałęsale 20 allkirjaga eestlaste ja leedulaste avalik kiri, milles õnnitleti teda ja kogu poola rahvast, kes on alustanud demokraatlikke reforme (*Lisandusi...* 1984b: 284).

10. oktoobril 1981. a saadeti NSV Liidu, Islandi, Norra, Taani, Rootsi ja Soome valitsusjuhtidele eestlaste, lätlaste ja leedulaste avalik kiri Põhja-Euroopa tuumavaba tsooni rajamise küsimuses. Selles avalduses juhiti tähelepanu vajadusele täiendada Põhja-Euroopa tuumavaba tsooni Läänemere ja Balti riikidega (*Lisandusi...* 1986: 419–420).

1. oktoobril 1982. a saadeti 13 eestlase allkirjaga avalik kiri Soome Vabariigi kodanikele. Kirjas käsitleti Tallinna Uussadama ehitusega kaasnevaid muutusi Tallinna demograafilises situatsioonis. Prognoositi võõrtööjõu massilist sissetoomist Nõukogude Liidust, mille tulemu-

sena eestlased jääksid oma pealinnas tuntavasse vähe-
musse. Avaldati lootust, et Soome ei abista Nõukogu-
de Liitu Eesti rahvuslikke huvisid ohustava suursadama
ehitusel (*Lisandusi...* 1986: 502–503).

Kollektiivsetest avalikest kirjadest sai käsitletaval
perioodil Eesti rahvusliku vastupanuliikumise peamine
võitlusvahend. Järk-järgult suurenes kirjadele allakirju-
tanute hulk, ulatudes maksimaalselt 19 eestlaseni (*Li-
sandusi...* 1984b: 334–335). Siinkohal peab autor tarvi-
likuks korrigeerida *40 kirja loo* autorite seisukohta, nagu
oleks 40 haritlase avalik kiri ajalehtedele *Pravda*, *Rahva
Hääl* ja *Sovetskaja Estonija* loonud taas avaliku kollek-
tiivse protestikirja pretsedendi. Samas raamatus väide-
ti, et allakirjutanute terroriseerimine võimaldas edaspi-
di hästi seletada, miks teistele teravatele pöördumistele
enam nimesid alla ei pandud (Kiin, Ruutsoo, Tarand
1990: 152). Jääb vaid mõistatada, kas *40 kirja loo* auto-
rid on sihilikult ignoreerinud vastupanuliikumise poolt
koostatud avalikke kollektiivseid protestikirju või on te-
gemist lihtsalt Eesti lähiajaloo puuduliku tundmisega.
“40 kiri” on dateeritud 28. oktoobriga 1980. a. Nähta-
vasti ei olnud raamatu autorid isegi veel 1990. a alguses,
kui raamat trükkis anti, midagi kuulnud Balti apellist ega
neist avalikest kirjadest, mis läkitati vastupanuliikumise
poolt aastail 1981–1982. Eestlaste kõrval oli avalikele
kirjadele allakirjutanute seas ka Eestis elavaid muulasi,
nagu Boris Gasparov, Irina Paperno jt. Kollektiivse-
te avalike kirjade saatmine katkes seoses Lagle Pareki,
Heiki Ahoneni, Arvo Pesti ja Enn Tarto arreteerimisega
1983. a.

POLIITILISED KOHTUPROTSESSID

California ülikooli professor Rein Taagepera on
Jüri Kuke saatust käsitlevas monograafias võrrelnud dis-
sidente vene ruleti mängijatega. Selles mängus asetatak-
se revolvri trumliisse ainult üks padrun. Lastakse trumlil

keerelda juhuslikku asendisse. Pannakse toruots vastu pead ja vajutatakse päästikule. Tõenäosus on suur, et midagi ei juhtu. Siis võib uuesti proovida. Kuni enam eluga ei pääse (Taagepera 1984: 109).

Selline kirjeldus annab dissidentidele surmapõlglike, märtrikrooni ihaldavate isikute maine. Kaugelt vaadates võib see ehk nii näidagi. Eriti kui arvesse võtta asjaolu, et vastupanuliikumise tuumiku moodustasid poliitilise tegevuse eest varem karistatud Mart Niklus, Erik Udam, Enn Tarto ja Endel Ratas. Ometi pidasid nad oma rahva saatust olulisemaks isiklikust heaolust ja turvalisusest. Samas jälgiti tähelepanelikult repressiivorganite aktsioone režiimikriitikute vastu mujal Nõukogude Liidus ja püüti naabrite kogemusi arvesse võttes korigeerida oma tegevust. Balansseeriti pidevalt lubatu-keelatu nähtamatul piiril ja püüti pideva survega võimuorganitele neid piire avardada.

Loomulikult tuli arvestada repressioonidega. Igaüh-te võidi igal ajal arreteerida. Selleks oldi valmis, ehkki kellelgi ei olnud poliitvangiks saamine eesmärgiks omaette. Anti enesele aru, mille peale oli välja mindud ja millised võivad olla tagajärjed. Ette rutates olgu märgitud, et mitte ühelgi käsitleval perioodil toimunud kohutupsessil ei õnnestunud KGBl panna vangistatud vabadusvõitlejaid välja andma oma kaaslasti, lahti ütleva oma vaadetest ja kahetsema kordasaadetut.

Nõukogude vägivallaaparaat oli Stalini ajaga võrreldes tunduvalt rafineeritumaks muutunud. KGB taktikat teisitimõtlejate suhtes iseloomustasid suhteliselt väikesed repressioonid ja ulatuslik ennetustegevus. Profülaktika seisnes kogu ühiskondliku elu totaalses allutamises KGB kontrollile, kõikjaleulatuvas tsensuuris, režiimi silmis ebalojoalsete isikute väljaselgitamises jne. Mustadesse nimekirjadesse sattunud isikud suruti ühiskondlike paariate seisundisse. Nende pärisosaks jäeti kõige vähemtasuvamad ja ebaprestiižikamad ametid, nagu katlakütja, öövaht, kojamees või metsavaht. Võimude silmis

ebasoosingusse sattunud isik ei võinud unistadagi vähestest nõukogulikest privileegidest nagu välismaasõit, sõiduauto ostuluba, korteritingimuste parandamine, rääkimata ametikõrgendusest või oma loomingu avaldamisest. Niisugused KGB meetodid avaldasid eriti tõhusat toimet eesti haritlaskonnale, kes parimal juhul looritas ühiskonnakriitika peitesõnade abil oma loomingu või jäi poliitiliselt täiesti passiivseks. 40 haritlase kiri oli pigem erand, mis jäi ka eesti haritlaste ainsaks kollektiivseks avalikuks etteasteks poliitilistes küsimustes.

Võib täiel määral nõustuda Tiit Madissoni iseloomustusega Nõukogude repressioonipoliitika kohta: "Ainult kõige kangekaelsemate ja murdumatute jaoks, kelle puhul tavalised mõjutusvahendid ei toimunud, olid Gulagi laagrid oma kartsakongide ja "stolõpinitega" (Madisson *s. a.*: 85–94). Üheks põhjuseks, miks repressiivorganid püüdsid vältida massilisi aktsioone teisitimõtlejate vastu, oli maailma avalikkuse teravdatud huvi inimõiguste olukorra vastu Nõukogude Liidus. Teated arreteerimistest, läbiotsimistest ja ülekuulamisest jõudsid Lääne ajakirjanduse veergudele ning kahjustasid Nõukogude Liidu mainet eriti eurokommunistliku kallakuga Euroopa komparteide silmis. Eriti ebamugavalt tundsid võimud end siis, kui nad represseerimiseks olid sunnitud rikkuma omaenese seadusi.

Seda silmas pidades püüdsid Eesti vastupanuliikumises osalejad piinliku täpsusega täita kehtivaid seadusi, et mitte anda okupatsioonivõimudele ettekäänat repressioonideks. Omakirjastuslike materjalide valmistamisel, paljundamisel ja levitamisel peeti rangelt kinni konspiratsioonireeglitest. Pealtkuulamise ohu tõttu peeti tähtsamad nõupidamised vabas õhus või ruumides, mille puhul võis olla kindel, et nende pealtkuulamine on tehniliselt võimatu. Samal põhjusel välditi olulise informatsiooni edastamist telefoni teel. Tänu konspiratsioonireeglitest kinnipidamisele ei toimunud käsitletaval perioodil ühtegi sissekukkumist omakirjastusliku mater-

jali valmistamisel, paljundamisel või levitamisel. KGBI luhtusid kõik katsed peatada *Lisanduste* väljaandmist. Avastada ei suudetud ka vastupanuliikumise arhiivi. Pareki, Ahoneni ja Pesti kohtutoimikust selgub, et KGB ekspertiis tegi kindlaks, et *Lisandusi* on trükitud kokku kümnel erineval kirjutusmasinal. Ometi ei suutnud KGB ühtegi neist kirjutusmasinatest läbiotsimisel leida (Arvo Pesti suuline teade Viktor Niitsoole).

Kummatigi ei jäänud repressioonid tulemata. Aastatel 1981–1984 toimus Eestis kuus poliitilist kohtuprotsessi, kus mõisteti nõukogudevastase tegevuse eest lühemaks või pikemaks ajaks vangilaagrisse ja asumisele üheksa Eesti vabadusvõitlejat.

5.–8. jaanuarini 1981. a toimus ENSV Ülemkohtus kohtuprotsess Mart Nikluse ja Jüri Kuke üle (*Lisandusi...* 1984b: 293–297). Jüri Kukk mõisteti ENSV KrK § 194¹ alusel (nõukogude riiklikku ja ühiskondlikku korda teadvalt valede laimavate väljamõeldiste levitamine) kaheks aastaks üldrežiimiga vangilaagrisse. Tema saatusekaaslast Mart Niklust kui varem samalaadse süüteo eest karistatut nuheldi rängemalt. Talle mõisteti ENSV KrK § 68 lõik 2 alusel (nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda) 10 aastat erirežiimiga vangilaagrit ühes sellele järgneva asumiseleasaatmisega 5 aastaks (*Lisandusi...* 1984b: 297–301). Jüri Kuke saatus kujunes traagiliseks. Pikaajalisest näljastreigist tingitud kurnatuse tõttu katkes tema elulõng 27. märtsil 1981. a Vologda vanglas (*Lisandusi...* 1984b: 332).

1981. a kevadel toimus ENSV Ülemkohtus järjest kolm kohtuprotsessi, kus nõukogudevastase tegevuse eest mõisteti Veljo Kalep 4 aastaks range režiimiga vangilaagrisse (*Lisandusi...* 1984b: 347–348), Viktor Niitsoo 2 aastaks range režiimiga vangilaagrisse ühes sellele järgneva asumiseleasaatmisega 2 aastaks (*Lisandusi...* 1984b: 348–357) ja Tiit Madisson 4 aastaks range režiimiga

miga vangilaagrisse ühes sellele järgneva asumiselesaatmisega 2 aastaks (Madisson *s. a.*: 89–94).

13.–16. detsembrini 1983. a toimus ENSV Ülemkohtus kohtuprotsess Lagle Pareki, Heiki Ahoneni ja Arvo Pesti üle, kes mõisteti süüdi nõukogudevastase tegevuse eest. L. Parekit karistati 6-aastase vangistusega koos sellele järgneva asumiselesaatmisega 3 aastaks. H. Ahoneni ja A. Pedit karistati 5-aastase vangistuse ja sellele järgneva asumiselesaatmisega 2 aastaks (*Lisandusi...* 1986: 554–557). Nende arreteerimisega katkes *Lisanduste* väljajandmine. Vabadusse jäänud kaaslased ei suutnud korraldada juba valmis *Lisanduste* XVIII kogu trükkimist (Lagle Pareki suuline teade Viktor Niitsoole).

18. ja 19. aprillil 1984. a Ülemkohtus toimunud kohtuprotsessil mõisteti Enn Tarto nõukogudevastase tegevuse eest 10 aastaks erirežiimiga vangilaagrisse, koos sellele järgneva asumiselesaatmisega 5 aastaks (*Lisandusi...* 1986: 562–567).

Kõikidel kohtuprotsessidel, mis toimusid EKP ja KGB dirigeerimisel, rikuti kehtivaid seadusi. Nii näiteks olid M. Nikluse ja J. Kuke kohtuprotsessile tunnistajatena välja kutsutud Tartu telefonikaugejaama töötajad Maie Tomera, Mare Lõbu ja Tatjana Matvijenko, kes avaldasid kohtus, et M. Niklus ja J. Kukk olevat pidanud nõukogudevastase sisuga telefonikõnesid välismaale (*Lisandusi...* 1984b: 295). Et neil kohtuprotsessidel tööpoolest tegeldi valgustkartvate asjadega, kinnitab see, et avalikele kohtuistungitele lubati vaid süüaluste lähemaid sugulasi. Ülejäänud kohad kohtusaalis täideti vanemas eas umbkeelsete isikutega, ilmselt pensionipõlve pidavate KGB veteranidega. Kõik poliitilised kohtuprotsessid viidi läbi ENSV Ülemkohtu kabinetis nr 74, mis asus kohtuhoone IV korrusel. Oli reegliski, et teadetetahvliilt puudus informatsioon poliitiliste kohtuprotsesside toimumise kohta. Protsessidele kogunenud kohtualuste sõpradel takistas KGB pääsu kohtusaali ettekäändel, et

seal ei ole vabu kohti. Kaaslastel õnnestus vaid mõne silmapilgu jooksul näha kohtualuseid, kui neid konvoeeriti läbi miilitsa ja KGB spaleeri (*Lisandusi...* 1984b: 293).

Enn Tarto vangistamine tähendas Eesti vastupanuliikumise avaliku perioodi lõppu. Vabadusse jäänud kaaslased peatasid aktiivse tegevuse. Lakkas avalike kirjade ja avalduste läkitamine. Põhitähelepanu keskendati vangistatud vabadusvõitlejate ja nende perekonnaliikmete toetamisele.

Oli aasta 1984. Hirvepargi sündmusteni oli jäänud kolm aastat.

Kirjandus

- Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*. 1992. Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri
- Eesti NSV Kriminaalkodeks*. 1978. Tallinn
- Eesti NSV Parandusliku töö kodeks*. 1987. Tallinn
- Heinakuu*. 1988. Nr 2
- Hough, W. J. III 1985. The Annexation of the Baltic States and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory. — *Journal of International and Comparative Law*, vol. 6, Nr. 2, pp. 391-445
- Ilves, Toomas Hendrik 1988. Niikuinii (saateks almanahhile *Põrp!*). — *Põrp!*, lk 11
- Journal of Baltic Studies*. 1988. Vol. XIX/3
- Kiin, Sirje, Rein Ruutsoo, Andres Tarand 1990. *40 kirja lugu*. Tallinn
- Kirjastäht inimõigustest*. 1989. Tallinn
- Kukk Mare 1991. Poliitiline opositsioon Eestis Nõukogude perioodil. — *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused*, nr 40
- Laar, Mart, Lauri Vahtre, Heiki Valk 1989. *Kodu lugu*. II. (Loomingu Raamatukogu nr 42/43)
- Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis*. 1984a. Kogud I-VII. Stockholm: Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus
- Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis*. 1984b. Kogud VIII-XIII. Stockholm: Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus
- Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis*. 1986. Kogud XIV-XIX. Stockholm: Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus

Avalik vastupanuliikumine Eestis 1977–1984

- Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis*. 1988. Kogud XX–XXV. Stockholm: Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus
- Madisson, Tiit sine anno*. Rindejooneta sõda: Mälestusi ja olumärkmeid ikestatud Eestist, Gulagi laagrist ja Kolõmalt. (Käsikiri)
- Mart Niklus + Jüri Kukk: Kaks kes ei alistunud*. 1983. Stockholm: Eesti Vangistatud Vabadusvõitlejate Abistamiskeskus
- Mereste, Uno, Maimu Saarepera* 1978. *Rahvastiku enesetunnetus*. Tallinn
- Niklus, Mart* 1979. Mart Niklus süüdistab kod. Vavrenjukki ja teisi vägivaldatsenud isikuid, kelle nimesid pole talle teatavaks tehtud: Tallinna vanglas, 29. novembril 1979. (Käsikiri)
- Rossi, Jacques* 1987. *The Gulag Handbook*. London: Overseas Publications Interchange Ltd
- Sahharov* 1991 = Сахаров, Андрей. Воспоминания — Знамя, nr. 1–3
- Tagerepa, Rein* 1984. *Softening without Liberation in the Soviet Union: The Case of Jüri Kukk*. University Press of America, Inc.
- Uibo, Taivo* 1991. Rindel ja tagalas. — *Vikerkaar*, nr 5

ARVUSTUS

PEETER TULVISTE JÄTKUV EKSPEDIT- SIOON ENK EESTI PSÜHHOLOOGIA KOLME MAAILMA VAHEL

Пеэтер Тульвисте. *Культурно-историческое развитие вербального мышления*. Tallinn: Valgus, 1988.

Peeter Tulviste. *The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking*. Commack, N. Y.: Nova Science Publishers, 1991.

Peeter Tulviste raamatu ilmumine ingliskeelses tõlkes on mitmes mõttes märkimisväärne. Esiteks on selle monograafia teema oluline meie kaasaegsete psühholoogide ning muude ühiskonda mõista püüdivate uurijate meelistegevuse — nn “kognitiivse teaduse” (*cognitive science*) kõikvõimalike versioonide väljamõtlemise taustal. Neid versioone (sammu või mitme kognitiivteadureid) kasvab tänapäeval üle kogu maailma nagu seeni metsas pärast vihma. Suuremalt jaolt on aga need kognitiivsed ponnistused maailma asjadest aru saada seotud üha areneva arvutitehnoloogiaga ning tavaliselt väldivad nad mõtlemisprotsesside kultuurilist korrapärasust ning arengut.

Teiseks on Tulviste raamatu ilmumine rahvusvaheliselt loetaval kujul oluline kui kokkuvõtte ühest Eesti pinnal kasvanud ning maailma mastaabis olulisest uurimistööst tsüklist. Ligi kahe aastakümne pikkune ekskursioon kultuuridevaheliste ning kultuurilis-ajalooliste uuringute valda on teinud Tulviste üheks tänapäeva kõige põhjalikumaks eksperdikse sellel erialal globaalses ulatuses. Ning Tulviste ekspeditsioon mõtlemisprotsesside mõistmise valda (mis sai alguse 1960. aastatel Moskvas, kui ta sattus Aleksandr Luria õpilaseks) jätkub uutest vormidest ajastul, mil kogu maailmas on toimumas muudatused.

Nimetada tuleb Tulviste uurimistööst omapära — töö mõtlemise kultuurilis-ajaloolistest vormidest on universaalne, hõlmates kõiki

"kolme maailma". Kuigi ta uurimistöö aluseks oli nn teise maailma kontekstis kujunenud teoreetiline süsteem (kultuurilis-ajalooline vaatekoht, mille Lev Vögotski ja Aleksandr Luria nõukogude psühholoogia raames 1920. aastate lõpus välja töötasid), on ta töö algallikad kindlalt seotud "esimese maailma" psühholoogiadraditsioonidega. Samas on aga suurem osa rahvusvahelisi empiirilisi andmeid, mida Tulviste kasutab, kogutud "kolmanda maailma" tingimustes. Niisiis on Euroopast pärit teoreetilised ideed arenenud kunagise Nõukogude Liidu utopistlikus arengufaasis ja säilinud latentses vormis Aleksandr Luria mõtetes ning materjalide kogumis, kuni üks eesti humanitaarteadlane nende abil uusi arusaamu looma asus. Vahepeal olid ka kultuuridevaheliste uuringute teostajad, kes Aafrikas oma õnne otsisid, samuti valmis esitama keerulisi küsimusi kohalikele elanikele, ning vaatamata mitme aastakümne pikkusele pausile Luria uuringutes muutus verbaalse mõtlemise uurimine rahvusvaheliselt üsna populaarseks.

Tulvistel polnud muidugi võimalik — kunagise Eesti NSV tingimustes — sattuda Aafrikasse, et nendes uuringutes ise osaleda. Siiski oli suure paljurahvuselise Liidu tingimustes võimalik uurida mõtlemist neis piirkondades, kuhu võimud harilikult oma vastaseid saatsid selleks, et need oma poliitilisi vaateid muudaksid pealesunnitult tegevuste tingimustes. Tulviste ekspeditsioonide tulemuseks oli Luria omaaegsete andmete täiendamine ning uue teoreetilise seisukoha järkjärguline väljakujunemine, mis on parimaks näiteks nii psühholoogiateaduse rahvusvahelisest iseloomust kui ka Tartu Ülikooli psühholoogide tööde heast kvaliteedist.

Tulviste töös on kesksel kohal idee mõtlemise heterogeensusest ning selle seosest tegevustega, milles mõtleja osaleb. Samuti on tegevuste (ning verbaalse mõtlemise vormide) arenemise protsess Tulviste teooria jaoks väga oluline. Kahjuks on arengupsühholoogiline mõtteviis tänapäeva psühholoogias taandarenenud (võrreldes 1920. aastate või selle sajandi algusega). Tulviste raamatu ingliskeelses variandis on see rahvusvahelise (eriti Ameerika) psühholoogia tendents oma koha leidnud — näiteks on venekeelne originaaltermin порождение (lk 130, 4 rida alt venekeelses raamatuvariandis) inglise keelde tõlgitud kui *engendering* (lk 74 ingliskeelses versioonis), mis vähendab Tulviste mõtteviisi dünaamilist ning arengule orienteeritud iseloomu (näiteks: *From the point of view of the activity approach, we must speak of culture's engendering* [või võrdlusena *generating*] *verbal thinking and its various types*). Asi pole siin niivõrd Tulviste raamatu tõlke kvaliteedis (mis on üldiselt väga hea), vaid kõige sobivama põhitermini valikus. Tulviste pearõhk mõtlemise heterogeensusele on võimalik tänu tegevusel põhinevale loomeprotsessile, mille tulemuseks on üha uute mõtlemisvormide teke, säilimine ning samuti kadumine. "Kultuur" on selles protsessis tegev kui universaalne organisaator tegevuse struktuuri muutuste ning mõtlemise uute vormide tekkes ning mitte staatiline indeks, nagu tänapäeva *cross-cultural psychology* seda harjumuspäraselt kasutab.

Siit tuleneb ka Tulviste töö fundamentaalne iseloom — tema põhjalik analüüs algab Lévy-Brühli, Lévi-Straussi, Vögotski, Luria, Leont-

jevi ning teiste teoreetikute töödega ja jätkub olemasolevatest empiirilistest kultuuridevahelistest uuringutest olulisema väljasõelumisega. Viimane on eriti keerukas ettevõtmine, sest tänapäeva empiiriliselt orienteeritud psühholoogia on erakordselt mõttevaene. Uuringuid teostatakse sageli selle nimel, et midagi empiirilist teha, mitte aga selleks, et jõuda uute teoreetiliste arusaamadeni. Selline sotsiaalne tagapõhi tänapäeva kultuuridevaheliste võrdluste psühholoogias (*cross-cultural psychology*) tegi Tulviste analüüsi eriti keerukaks. Seda suurepärasem on, et ta selle tööga on hästi toime tulnud — kogu ta raamatut läbib teoreetiliste ideede primaarsus ning kõik empiirilised arutlused on sellele allutatud. Ilmselt saab raamat tõeliseks proovikiviks rahvusvahelisele lugejaskonnale, kes viimastel aastakümnetel on võõrdunud tõsisest teoreetilisest analüüsist ning harjunud eklektiliste *research review*-tüüpi ülevaadetega.

See kõik on heaks näiteks selle kohta, et eesti psühholoogid ei peaks muretsema, kuidas nende teadmised on hinnatavad "maailmataseme" seisukohalt. Mida see "maailmatase" tähendab? See on kultuurilisajalooliselt genereeritud sotsiaalne norm, mille järgi näiteks psühholoogia ekstensiivne areng (nagu seda võib näha Ameerika Ühendriikides) ei võrdu sugugi teoreetiliste ideede ning fundamentaalse teaduse tegeliku arenguga. Viimast iseloomustab ideede ning andmete põhjalik integratsioon ning selles osas annab Eestis säilinud euroopalik orientatsioon hea aluse praegusaja "maailmataseme" sotsiaalse defineerituse ületamiseks. Muidugi kajastab see deklaratiivne veendumus vaid psühholoogia arengu *potentsiaali* tänapäeva Eestis — tegelikkus sõltub paljudest teistest asjaoludest. Kuid Tulviste raamat on heaks näiteks sellest, kuidas hoolimata omaaegsetest piirangutest nii rahvusvaheliste kontaktide kui avaldamisvõimaluste osas on võimalik saavutada kõrgetasemelist resultaati.

Peeter Tulviste kultuurilis-tegevuslik generatiivne idee mõtlemise heterogeensuse arengu seletamiseks on huvitaval kombel angloameerika lugejaskonna jaoks keerukas veel teises mõttes — nimelt seoses kultuuri edasikandmisega (*cultural transmission*). Jälle tuleb vaadelda veidi põhjalikumalt termineid, mis ingliskeelses tõlkes esinevad, nagu näiteks:

Types of thinking characteristic for certain types of activity appear in history together with those types of activity and are transferred to subsequent generations by training [обучение venekeelses originaalis lk 192]. *Since there are universal types of activity, there are also universal types of thinking. With changes in culture, the existing types of thinking are preserved to the extent to which they are functionally necessary under the new conditions.* (Lk 110 ingliskeelses variandis, rõhud siin lisatud.)

On selge, et venekeelne termin обучение on olnud keerukaks probleemiks ingliskeelsetes katsetes edasi anda õppimis- ja õpetusprotsessi süsteemset keerukust (vt Jaan Valsiner, *Developmental Psychology in the Soviet Union* (Brighton: Harvester Press, 1988), pp. 162–164). Inglise keeles puudub sobiv ühesõnaline ekvivalent ning erinevad vasted an-

navad tunnistust tõlkijate erinevatest rõhuasetustest (harilikud tõlked: *teaching, learning* — kui lisada siia *training*, jääb обучение puhul mõte süiski edastamata, ning tekitab teoreetilistes aruteludes edasi segadust). Tulviste pole muidugi üksis selles keerukas tõlkeprotsessis — samasuguseid probleeme on hulganisti teiste psühholoogide tööde tõlgetes inglise keelde (näiteks Jean Piaget, Lev Vögotski, William Stern jt).

Tulviste ideede aluseks on funktsionalistlik aksioom, millel on nii generatiivne kui ka säilituslik iseloom. Uued mõtlemistüübid tekivad koos uute tegevustega ning säilivad tingimustes, kus neid vaja on. Et inimesed on alati ametis uute tegevustüüpide loomisega, on ka mõtlemise heterogeensus garanteeritud.

Formaalsed indeksid nagu "koolitus" (*schooling*) või "kirjaoskus" (*literacy*) — nagu Tulviste oma raamatus tõestab — jäävad pinnapealseteks katseteks lihtsal moel kogu mõtlemise keerukust selgitada. Olen selles autoriga täiesti ühel nõul, kuid siit tuleneb ka küsimus: kuidas mõista tegevuste (ning nendega seotud mõtlemistüüpide) diferentseerumise protsessi reaalse arengu tingimustes? Tulviste arutleb tingimuste üle, kus see diferentseering on juba aset leidnud (mida kinnitavad empiirilised uuringud: tulemused katsealustelt, kes on lahendanud sisult erinevaid, kuid vormilt identseid mõtlemisülesandeid, mis demonstreerivad mõtlemise heterogeensust). Kuid reaalse arengu protsess (nü mikro- kui ontogeneesi, samuti kultuuri ajaloo korral) on sageli selline, kus just see diferentseerumine on antud hetkel toimumas ning kus erinevad tegevuste tüübid (ja mõtlemise vormid) pole üksteisest lihtsal viisil eristatavad. Nimelt selle protsessi teoreetiline mõtestamine on tänapäeva arenguteaduse (*development science*) põhiprobleemiks. Tulviste raamat toob lugejani selle vana probleemi olulisuse, kuid ei paku lahendusi.

On muidugi huvitav mainida, et arenguteaduslikud traditsioonid on Tartu Ülikoolis olnud üheks kõige silmapaistvamaks tendentsiks. Bioloogilise diferentseerumisprotsessi probleem oli keskel kohal Karl Ernst von Baeri töödes mõõdnud sajandil ning Jakob von Uexküll-i teoreetilise bioloogia tagapõhi on olnud oluline kogu arenguteadusele. Tulviste looming lisab sellele traditsioonile olulise kultuur-ajaloolise komponendi, mis viib ideed bioloogilise arengu vallast psühholoogilise ja sotsiaalse arengu alale. Muidugi on aga vaja arendada neid ideid edasi, sest kui vanade aegade kuulsatele traditsioonidele üksnes lisa pakutakse, jäävad põhiprobleemid kindlasti lahendamata.

Loodan väga, et uus põlvkond Eesti psühholooge, kes nüüd uuel ajal Tartus kasvamas, on valmis edasi arendama Tulviste suunda mõtlemise heterogeensuse ning selle arengumehanismide fundamentaalse probleemi uurimisel. Ning muidugi on mul lootus, et Peeter Tulviste enda ekspeditsioon sellesse valdkonda jätkub — kuigi on selge, et psühholoogia-alaste põhjapanevate teoreetiliste ning empiiriliste uuringute tulevik Eesti Vabariigi pinnal sõltub pigem majanduslikest kui intellektuaalsetest ressurssidest. Tulviste raamatu ilmumine Ameerikas on esimene monograafiline tähis sellest, mida psühholoogid on Eestis viimastel aastakümnetel saavutanud. Milline on aga selle tähise

rajaleidja-funktsioon, saab näha vaid tulevikus — pärast seda, kui on rahvusvaheliselt kirjastatud teisedki Eestis tehtud uurimistööd. Suurimaks ohuks psühholoogiale Eestis on lokaalsetele ootustele orienteeritud "Eesti psühholoogia" arenemine, millega harilikult kaasneb fundamentaalsete probleemide unustamine. Näidiseid selliste arengulugude kohta võib leida nii väikestest kui suurtest maadest (Nõukogude Liit, Ameerika Ühendriigid) ning ainsaks ravimiks väike- või suurriikliku provintsialismi tõve vastu on pidev orientatsioon kõrgetasemelisele intellektuaalsele produktiivsusele, mis ei tunnista kunstlikku piiri maade, kultuuride ega maailmade vahel. Peeter Tulviste looming on hea näide sellisest produktiivsusest.

Jaana Valsiner

Nikolai Sergeevich Trubetzkoy. *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity.* Edited, and with a postscript by Anatoly Liberman. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1991. XIX+400 lk.

Hiljuti ilmus vürst N. S. Trubetzkoy esseede kogu *The Legacy of Genghis Khan* professor Anatoly Libermani toimetusel.

Enne selle teose vaatlemist anname mõned andmed N. S. Trubetzkoy elu kohta, mis põhinevad Anatoly Libermani poolt postskriptis toodud ülevaatel. See ülevaade on kõige üksikasjalikum olemasolev Trubetzkoy elu ja töö käsitus, milleks selle koostaja on pikaajalisel uurimisel kasutanud kõike kättesaadavat materjali, eriti Trubetzkoy laialdast kirjavahetust. Anatoly Libermani ülevaatest selgub vene teadlase väga mitmekesine kirjanduslik ja teaduslik tegevus.

Vürst N. S. Trubetzkoy kuulus vene vanasse aristokraatlikku perekonda. Ta isa Sergei oli kuulus filosoof ja esimene valitud rektor Moskva ülikoolis. Ta üks onu oli samuti tuntud filosoof ja kunstiajaloolane, teine onu oli teinud endale nime poliitikateadlasena. Sündinud 1890. aastal, kasvas Trubetzkoy üles pieteetlikus õigeusu perekonnas ja oli kogu oma eluaja sügavalt usklik. Imelapsena süvenes Trubetzkoy juba 15-aastaselt inglise ja saksa filosoofiasse ning avaldas siis ka oma esimese artikli. Aasta hiljem ilmus talt kirjutis soome rahvalaulu "Kuldaine" kohta vene teaduslikus ajakirjas.

N. S. Trubetzkoy õppis koduõpetajate juures. Igal aastal tuli tal õiendada eksamid Moskva klassikalisel gümnaasiumis. Juba teismelisesena tekkis tal ühendus oma aja silmapaistvate teadlastega, nagu Vsevolod Miller, eepika ja ossetide keele uurija, Lev Šternberg ja Vladimir Bogaraz, paleo-sibèri antropoloogia uurijad jt. 1908. aastal astus ta Moskva ülikooli filosoofia-psühholoogia osakonda, kuid läks peatselt üle lingvistika osakonda, kus õppis sanskriti, slaavi, balti, ladina ning kreeka keeli. Ühtlasi jätkas ta Kaukaasia keelte ja rahvaluule õppimist. Ühe suve veebis ta koos prof. Milleriga selle suvilas Musta mere ääres ja kogus tserkessi muinasjutte ning rahvaluule. 1915. aastal tegi ta magistrieksamid ja sai järgmisel aastal dotsendiks Moskva ülikoolis.

Pärast oktoobrirevolutsiooni algasid Trubetzkoyl põgenemise ja rännuaastad. Ta oli võrdleva keeleteaduse eradotsendiks Rostovis Doni ääres, kust põgenes Konstantinopolisse ja edasi Bulgaariasse, kus sai professoriks Sofia ülikoolis. Vene emigrantide vaenamise tõttu lahkus ta Bulgaariast. Varsti seejärel õnnestus tal saada õppetool Viinis. Tema eestvõttel loodi 1926. aastal nn Praha ring (*Prague Circle*), mis tõi uue suuna keeleteadusse. Trubetzkoy jäi Viini aastaiks. 1938. aastal okupeeris natsistlik Saksamaa Austria. Natsid kuulasid ta põhjalikult üle ja otsisid läbi korteri, viies ära kõik ta käsikirjad. Need jäidki kadunuks. Ta tervis, mis oli olnud halb, sai sellest viimase hoobi. Ta suri südamehaigusesse 1938. a. 48 aasta vanuselt, nagu ta isa oli surnud samasse haigusesse 42-aastasena.

Trubetzkoy esseede kogu *The Legacy of Genghis Khan* sisaldab 13 pikemat või lühemat esseed, peamiselt Venemaa üle, Vene ajalooost, natsionalismist, Džingis-khaanist, revolutsioonist jne, mis olid ilmunud aastail 1920–1937 eri ajakirjades. Trubetzkoy keskseks ideeks ajaloo ning kultuuri küsimustele lähenemisel on nn *eurasianism*, mida peale tema esindasid mitmed vene teadlased 1920. ja 1930. aastail. Selle suuna järgi moodustab ala Ida-Euroopast (peamiselt Venemaast) ja Aasia põhjapoolsest osast eri kontinendi, mida nad nimetasid Euraasiaks. Euraasia esindab nii geograafiliselt kui antropoloogiliselt integraalset tervikut. See on enam-vähem isemajandav ja on Trubetzkoy järgi määratud moodustama ühtset riiklikku tervikut. Eurasianismi käsitleb Trubetzkoy kogus pikk nimissee "Džingis-khaani pärand: Vene ajaloo perspektiiv mitte Läänest, vaid Idast". Sama probleemi on puudutatud mitmes teiseski essees. Et nimissee on tähtsamaid ja tüüpilisemaid selles teoses, siis vaatleme seda lähedalt.

"Džingis-khaani pärandi" alguses väidab Trubetzkoy, et üldiselt aktsepteeritud seisukoht, mille järgi Vene riik on Kiievi vürstiriigi järglane, on ekslik. Killunenud vürstiriikide hulgas, mis võitlesid üksteisega, polnud vanal Kiievi riigil mingit kõrgemat riigikontseptsiooni.

Trubetzkoy leiab, et Vene riigi tekkimises mängis peaosas Mongoli impeerium, mille loojaks oli Džingis-khaan 13. sajandil. Džingis-khaani missioon Euraasias oli pöörettekstav. Euraasia poliitiline ühendamine oli hädavarvilik ja selle teostas Džingis-khaan, kes oli geniaalne administratuur. Khaan ja ta järglased alistasid peale Aasia ka Euroopa stepialad, mis olid saanud kannatada seal liiklevate nomaadirahvaste

all. Sellega ühenduses absorbeerus Mongoli impeeriumi kontseptsioon ja ta kohaldati Vene tingimustele. Džingis-khaani vaim ja ideed liitusid Bütsantsist ülevõetud religiooniga ja sellest sümbioosist kujunes Vene riigi kontseptsioon.

Ajaloolased ignoreerivad tavaliselt seda protsessi, otsekui poleks tatari iket olnudki. Ometi oli Venemaa lülitatud Mongoli majandussüsteemi, nagu näitavad tatari laensõnad vene keeles (*kazna* 'riigikassa, raha', *kaznačej* 'laekahoidja', *den'ga* 'raha', *tamožnja* 'tolliamet' jt). Mongoli eeskujul seati Venemaal sisse postijaamade ja muude liiklusvahendite võrk. Sidemed olid ka muudel aladel — administratiivse aparraadi struktuuris, sõjaväe organisatsioonis jne. Järelikult pidi Mongoli riigi süsteem olema teatud määral absorbeeritud Vene poolt.

Džingis-khaan hindas nomaade hoopis kõrgemalt kui paikseid rahvaid. Viimaste hulgas leidis ta rohkem ebaausust, omakasupüüdlikkust, reetlikkust ja orjavaimu, mida ta vihkas. Ta valis oma sõjaväelise ja administratiivse aparatuuri nomaadi aristokraatide hulgast. Paljud ta väejuhtidest tulid madalaist suguharudest, osalt lihtsaist karjuseist.

Džingis-khaani ja ta järglaste kontseptsioon nomaadide juhtivast osast pidi Venemaal aja jooksul muutuma. Moskva suurvürstid olid teistest vürstidest osavamad. Algul kohandasid nad end Mongoli (tatari) režiimile ja püüdsid saada sellest nii palju profiiti kui võimalik. Vaadates Venemaale kui lihtsalt Mongoli riigi provintsile, hakkasid nad koostööd tatarlastega. Lõpuks hakkasid nad Kuldhordi khaanile vastu, et anastada selle kohta esiti Venemaal ja hiljem ka teistel Kuldhordile alluvais maades.

Trubetzkoy seisukoht on, et Venes ei toimunudki tatari ikke kummutamist, vaid küsimuses oli ainult Moskva võimu levimine laiale territooriumile, mis oli varem kuulunud Kuldhordile. Seega asendus tatari khaan Moskva tsaariga, millega kaasus keskse poliitilise võimu ülekandumine Moskvale.

Trubetzkoy hindab kõrgelt tatari võimu Venemaal ja eriti Džingis-khaani osa Vene riigi kujunemises, kuid ta seisukoht Peeter I (Suure) suhtes on tugevasti negatiivne. Peeter teostas täieliku murrangu Venemaal, istutades sinna Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni. Välismaalased olid eriti soositud, nad olid juhtivail kohtadel valitsusaparaaadis ning sõjaväes. Nad tõusid koguni Vene troonile (Katarina I ja II jt).

Trubetzkoy järgi purustas Peeter I alused, millel põhines Vene sisemine tugevus ning võimsus. Ta likvideeris patriarhaadi ja rahva tavapärase usu. Ta kõigutas moraali põhialuseid oma jumalateotusega, luues "Naljameeste ja joodikute üldise sinodi", ja sundis asendama naiste ja meeste traditsioonilise riietuse läänelisega, kõnelemata meeste välimuse drastilisest muutmisest.

Peetriga alanud kõrvalekaldumine Vene ajalooliselt teelt sai riigile saatuslikuks. Lihtrahvale oli uus riigisüsteem täiesti võõras ning arusaamatu. Kirikust ei leitud enam vareminki eksisteerinud reagerimisvõimelist rahvuslikku süümet, mis viis sektantlusele ja vanausulisusele. Seega kaevvas valitsus ise endale hauda ja valmistas teed revolutsioo-

nile. Tagajärjeks oli Tsaari-Venemaa kokkuvarisemine ja asendumine sovetisüsteemiga ning kommunismi ülemvõimuga.

Trubetzkoy väidab, et Venemaa genuiinne, konstruktiivne uusloomine jääb tulevikuks. Aga see saab võimalikuks ainult siis, kui ta vabaneb Euroopa tsivilisatsiooni virilast peegeldusest ja leiab omaenese ajaloolise natuuri ja iseenese, kui ta saab Vene-Euraasiaks, sihikindlaks Džingis-khaani suure pärandi pärijaks ning kandjaks.

Balti riikidest ja nende naabreist on Trubetzkoy esees paaril korral juttu. Kord märgib ta, et Soome, Poola ja Balti provintsid, mis olid liidetud Venemaaga Peetri või temale järgnenud ajajärgul, "on langenud Venemaa küljest ära, sest neil pole temaga looduslikke, ajaloolisi ega riiklikke sidemeid" (lk 163). Teisal kirjutab ta: "Balti provintsid vallutas Peeter selleks, et tuua Venemaa lähemale Euroopale. Selle tagajärjel ujutati Vene ministeeriumid, laevastik, eliitrügemendid, kubernerite ametkonnad ja öukond üle saksa urgitsejatega ning range distsipliini nõudjatega ja kõrgete aukandjatega, kes kõnelesid halvasti vene keelt ja põlgasid venelasi. Praegusel ajal annavad Balti provintsid meile samasugust personali — varemni saksa paruneid, aga nüüd läti kommuniste" (lk 216).

Teose järelsõnas käsitleb raamatu toimetaja Anatoly Liberman üksikasjaliselt Trubetzkoy elulugu, Euraasia-liikumist ja Trubetzkoyd kui eurasianisti. Seega liitub järelsõna eespool käsitletud esseega Džingis-khaani pärandist.

Ülevaates Euraasia-liikumisest vaatleb Anatoly Liberman seda, peamiselt emigrantidest teadlaste ja kirjanike kantud liikumist 1920. ja 1930. aastail ja selle allakäiku liikmete ning mõtteosaliste siirdumise tõttu eri maadesse. Pärast Teist maailmasõda sai eurasianism ainult akadeemilise huvi objektiks.

Anatoly Libermanni kirjutis "Trubetzkoy kui euroasianist" jälgib Trubetzkoy tööd osana sellest liikumisest, aga tutvustab ühtlasi ka tema vaateid, mis on esitatud teistes selle kogu esseedes. Nii annab see üldülevaate Trubetzkoy laialdastest huvidest, mis hõlmavad näiteks huvi suurte ja väikeste rahvaste ning natsionalismi vastu; ta kaldub klassifikatsioonile, formaliseerimisele ja interdistsiplinaarsele uurimisele; tema arendatud fonoloogilise meetodi rakendamisele ka teistele teadusaladele; kriitikat kommunismi "ideokraatia" jne. On huvitav, et Nõukogude kommunistliku süsteemi suhtes jõuab Trubetzkoy otsusele, "et sovetirežiimil polnud midagi tegemist proletariaadi diktatuuriga; selle režiimi tuum oli partokraatia (parteivalitsus). Vene majandus oli varemis, kuid sovetisüsteemi peakohutavus ei olnud mitte niivõrd nälg, kui võrd allasurutus, loomalik surmahirm ja lootusetu orjastamine vihatud ning põlatud isanda poolt" (lk 372). Trubetzkoy ei kahelnud, et nälg oli valitsusele õnnistuseks, sest see aitas bolševikke hoida rahvast kogu aja hirmul. Bolševikud ei hoolinud millestki muust kui ainult võimul püsimisest.

Anatoly Liberman oma lõppsõnas nendib, et Trubetzkoy polnud mitte ainult eurasianist, kirjandusajaloolane või fonoloog. Tal oli sügav läbitungiv vaim, ja nagu juhtub sageli geniaalsete isikutega, õpime

neist, vaatamata sellele, kas nõustume nendega või mitte. Mõned Trubetzkoy seisukohad ei tarvitse meid rahuldada, kuid kahtlemata stimuleerib tema tõeotsimine.

Teose toimetaja Anatoly Liberman on pühendunud N. S. Trubetzkoy kirjandusliku pärandi avaldamisele. Lisaks teosele *The Legacy of Genghis Khan* on ta avaldanud Trubetzkoy kirjanduslike uurimuste kogu *Writings on Literature* (1990) ja jätkab uute kogumike koostamist ning avaldamist. A. Libermani toimetamistöö on kõrgel tasemel. Vaeva säästmata on ta kogunud kokku maailmas laiali olevad Trubetzkoy tööd, nii trükitud kui käsikirjas, tema isikliku kirjavahetuse ning dokumendid, ja on koostanud teosed, mis kuuluvad oma ala paremiku hulka. Tänu Anatoly Libermanile on lootust, et silmapaistva vene teadlase kogu elutöö jõuab meie kätte suurepäraseis väljaandeis.

Felix Oinas

)

EDITORIAL NOTE

Professor Yuri Lotman of Tartu University opens the issue. He states that in reality there are no precise and functionally unambiguous semiotic systems. They function only when placed into a semiotic continuum which is filled with semiotic formations of different types and at different levels of regulation. Yuri Lotman calls such a continuum semiosphere. The structural composition of semiosphere is based on the intersection of spatial symmetry— asymmetry with the sinusoid alternation of intensification and fading of temporal processes, which creates discreteness. These two axes can be reduced to one: the manifestation of right- and left-sidedness which, from genetic and molecular level to the most complicated information processes, is the starting-point for dialogue — the basis of all meaning-creating processes. Next, the lecturer of Tartu University Raivo Vetik attempts to show how the main problem of Platonism is expressed in Yuri Lotman's semiotic concept. The author's treatment is based on the contrast between two cognitive attitudes: Aristotelism and Platonism, a well-known opposition in the philosophy of science. The author's argumentation consists of three parts. He shows Platonism as the cognitive attitude of modern natural science, associates Saussure's and Lotman's viewpoints with the cognitive attitudes of modern natural science and semiotics based on Saussure. In the present issue Mart Orav finishes his study on the youth of Aleksander Aspel, a linguist who was born in Estonia in 1908 and died in the USA in 1975. In this part Mart Orav examines Aspel's activities at the editorial office of the newspaper *Kirjanduslik Orbiit* (Literary Orbit), as a member of the Academic Literary Society, the Estonian Literary Society, the Estonian PEN-Club, at the French Institute (an organization led by Estonians and meant for developing contacts with France and French culture) and the Tartu Drama Theatre Society.

Our everyday thinking usually connects the notion of language with oral and written forms of phonetic-auditive language. The article of Vahur Laiapea, teacher at the Porkuni school for the deaf, introduces us to the visual-motor, or sign languages used for

mutual communication by the deaf. In 1944 Karl Ristikivi (1912–1977), a classic of Estonian literature and author of 14 novels, emigrated to Sweden. On the following pages we publish for the first time three prose pieces and a few poems from the writer's thoroughly systematized legacy in the Baltic Archives in Stockholm.

During the last fifty years the legal order in Estonia, Latvia and Lithuania has changed dramatically for several times. Dietrich André Loeber makes a short excursus into the history of legislation during both the pre- and post-Soviet periods in the Baltic states and shows why it has been simpler for the Baltic states to secede from the Soviet system. As the Baltic states are connected with close geographic and economic ties and a common political fate, the author considers the unification of justice an essential issue for them. The diplomats of the Republic of Estonia which was proclaimed on 24 February 1918 had to take great pains in order to obtain recognition for the new state. Recognition by the US, which had been craved for since the first days of independence, was achieved on 28 July 1922. Eero Medijainen, lecturer of history at Tartu University, shortly discusses the aspects which influenced the US administration to make this decision. Firstly, Georgi Bakhmetyev, the former Russian representative in the US, gave up opposition to the Baltic states; secondly, there was perpetual pressure from the representatives of the Baltic states; thirdly, an essential coercive measure was the debts of the Baltic states to the US; the fourth factor might have been the preparations of the Baltic states and Soviet Russia for a joint disarmament conference; and as the fifth aspect we could also mention the Baltic states' monetary influence on US politicians.

In the previous issue appeared the first part of the article by Viktor Niitsoo, a former political prisoner, now Member of Parliament, on the public resistance movement in Estonia in 1977–1984. The second half of the article deals mainly with open letters and appeals to the occupation authorities as well as to the governments of democratic states. Open letters were the Estonian resistance's principal form of struggle in 1979–1982. The first of them that attracted international attention was the sc. Baltic Appeal. From 1981 repressions became more frequent. In 1981–1984 six political trials were held in Estonia. Nine Estonian freedom fighters were sent to prison camps or deported for anti-Soviet activities. Such a turn of events made the dissidents who had remained in freedom change their tactics. In 1984 active resistance was suspended till its new outbreak in 1987.

In the section of criticism Jaan Valsiner, professor of psychol-

Editorial note

ogy at North Carolina University, analyses the monograph written by Peeter Tulviste, professor of psychology at Tartu University, on the development of thinking processes from the viewpoint of cultural history. The Estonian linguist and folklorist Felix Oinas, who lives in the USA browses a collection of essays by the Russian linguist Nikolai Trubetskoy (1890-1938) where he deals with nationalism, revolution and, in particular, with Genghis Khan's role in Russian history.

We end the issue with some reflections on religious holidays by the Estonian theologian and poet Uku Masing (1909-1987). In connection with Christmas and Palm Sunday he speaks about Jesus as a historic person, the degeneration of Christianity into a religious doctrine, the meaning of the Gospel, the violent Christianization of Estonia, the spread of Christianity in Estonia, and how Jesus Christ's teaching refutes the modern myth of progress the "man of common sense" believes in.

Platonism in Yuri Lotman's semiotics

Raivo Vetik

In the article "About Semiosphere" Lotman asks the question which may seem amazing at first sight: is our Universe rather a notice to be read through by someone else? His answer is that we do not know it and probably will never know. The article of Raivo Vetik tries to interpret such a way of putting the question, to give an outline of the cognitive attitude, in the framework of which the question does not seem amazing. Moreover, it is shown, that in semiotics based on Saussure's views such a question is inevitable because it is holding up its whole theoretical construction. The treatment is founded on a distinction familiar enough in the philosophy of science where two cognitive attitudes, Aristotelianism and Platonism are contrasted. In this perspective Lotman's conception may be defined as Platonism. The main arguments of the article are as follows: 1) On a methodological level Saussure did the same in linguistics as Galileo and Newton did in physics, which was substitution of Platonism for Aristotelianism. 2) Lotman's treatment of text developed the Platonism of semiotics, based on Saussure views to its logical limits.

Sign language — what is this?

Vahur Laiapea

The paper treats some linguistic aspects of the sign language of

the deaf. The aim of the article is to give a short survey of the present results of sign language research in general.

Sign languages and spoken languages are realized in different modalities. Unlike spoken languages, which are vocal-auditive by nature of production and perception, sign languages are gestural-visual. They are characterized by such properties as spatiality and simultaneity.

However, both types of languages share the same purposes as tools of interpersonal communication.

The article also deals with the structure of the sign, sign typology, and some aspects of morphology and syntax of sign languages.

Open resistance movement in Estonia in 1977–1984

Viktor Nüitsoo

During the period discussed in the article a crucial turn took place in the tactics of the Estonian resistance movement. Before that, the underground organizations and parties had worked in closely guarded secrecy, so that no one except those immediately involved knew who was behind one or another action. Very often these organizations could not even start their activities. As a preventive measure, the KGB arrested the activists as soon as the resistance groups had compiled their statutes and programmes. This was a sufficient reason for the KGB to send the members of these organizations to prison camps. In the Soviet

Union a political prison camp was a place where the oppositional political thought concentrated. Several methods of struggle were worked out namely in political prison camps. The leaders of Estonian resistance also were hardened there. In the Soviet Union the public movement in defence of human rights began as early as in 1966 in connection with the trial of the dissident writers Y. Daniel and A. Sinyavski. As extensive campaign of gathering signatures was launched then to support the writers who had been arrested for having published their work in the West. The human rights movement entered a new phase after the Helsinki Accords were signed. The activity of the Helsinki groups notified the world public that a state who does not keep its own laws and promises cannot be a reliable partner at the disarmament talks. As the situation had changed, the Estonian resistance fighters also had to modify their tactics. In order to inform the world of their aims, these had to be proclaimed publicly. An attempt to form a Helsinki group in Estonia failed, the KGB also managed to suppress the newly founded Central Committee of Estonian—Latvian—Lithuanian National Movement. This had so severe consequences that the first open letter was not published before 23 August 1979. In 1977—1978 all the leaders of Helsinki groups were arrested. In Estonia the first arrests took place as late as 1980. We have reason to believe that if a Helsinki group had been formed in Estonia in 1977 and the Central Committee of Estonian—Latvian—Lithuanian National Movement could have started working, the repressions would also have begun earlier. Although no Helsinki group of resistance was founded, in reality the freedom fighters acted like a Helsinki group. Therefore, the Western researches have treated the resistance movement of this period like a Helsinki group. On 22 January 1980 Academician Sakharov was exiled to Gorki (Nizhny Novgorod). For the Russian dissidents this meant the end of their public activities. In Estonia the public activity continued until the arrest of Enn Tarto on 13 September 1983. Estonia remained the last centre of public resistance in the Soviet empire. Like the members of underground resistance organizations, the public freedom-fighters remained unknown for the majority of the Estonian people. The occupation forces did everything to deny the existence of any kind of opposition in Estonia. As there were no generally known persons among the participants in the resistance movement, their open letters spread considerably less widely than, for example, "The Letter of 40", which had been signed by a number of well known cultural figures. Therefore we cannot assume that the actions of the resistance movement had an essential influence on the processes taking place in Estonia at that period. But the open letters and memoranda that reached the West called the attention of the world public to the situation in the three occupied Baltic states and bore evidence of the Estonians', Latvians' and Lithuanians' unremitting struggle for freedom. These open letters changed the world's attitude to the Baltic states. For example, influenced by the Baltic Appeal, the European Parliament adopted a resolution that condemned the Soviet occupation and demanded independence for the Baltic states. In order to mark the 50th birthday of the im-

prisoned Estonian freedom-fighter Mart Niklus, President Ronald Reagan proclaimed 22 September International Day of Estonian Political Prisoner. In 1984 President Reagan declared 14 June, the day of massive deportations in the Baltic States, the Day of Baltic Freedom. For the first time in occupied Estonia the main theses of restoring the independent statehood of Estonia were openly worded during the pub-

lic period of resistance. These ideas seemed too radical even in 1988. But today no political force in Estonia disputes the fact that Estonia was occupied as a result of the Molotov—Ribbentrop Pact, that the consequences of the MRP must be retrieved, and the independence of the Republic of Estonia restored on the basis of legal continuity within the borders fixed by the Tartu peace treaty.

ОТ РЕДАКЦИИ

Данный номер открывает профессор Тартуского Университета Юрий Михайлович Лотман. Автор утверждает, что в реальной функционировании не существуют четкие и функционально однозначные семиотические системы. Они работают лишь будучи погружены в некий семиотический континуум, заполненный разнотипными и находящимися на разном уровне организации семиотическими образованиями. Такой континуум Юрий Михайлович Лотман называет семиосферой. Структурное построение семиосферы основывается на пересечении пространственной симметрии—асимметрии и синусоидной смены интенсивности и затухания временных процессов, что порождает дискретность. Эти две оси можно свести к одной: проявлению правизны—левизны, что от генетико-молекулярного уровня до самых слонных информационных процессов является базой диалога — основы всех смыслопорождающих процессов. Следует попытка преподавателя Тартуского Университета Райво Ветика показать выражение основной проблемы платонизма в семиотической концепции Юрия Михайловича Лотмана. За основу рассмотрения автор берет довольно известное в научной философии различие, противопоставляющее две познавательные установки: аристотелизм и платонизм. Авторская аргументация состоит из трех частей. Он показывает платонизм познавательной установки естествознания нового времени, связывает установки Соссюра и Лотмана, а также познавательные установки исходящей из Соссюра семиотики и естествознания нового времени. В данном номере заканчивает Март Орав свое исследование о юношеских годах родившегося в Эстонии (1908) и умершего в США (1975) лингвиста Александра Аспеля. В этой части наблюдает Март Орав за работой Александра Аспеля в редакции газеты *Kirjanduslik Orbiit* (Литературная орбита), как члена Академического Литературного Общества, клуба Эстонии, Эстонского Литературного Общества и рассматривает его деятельность во Французском Научном Институте (эта управляемая эстонцами организация была предназначена для развития связей с Францией и французской культурой) и в Обществе Тартуского Театра Драмы.

Обыденное мышление по большей части отождествляет понятие язык с устной и письменной формами фонетико-аудитивных языков. Но в каждом обществе живут люди, для которых мир звуков и, тем самым, звуки речи почти или совсем недоступны. Преподаватель школы для глухих в Поркуни Вахур Лайапза представляет используемые при общении этих людей — глухих — визуально-моторные взрывы или языки жестов. В статье идет речь о структуре, иконичности и арбитрарности (произвольности) жеста, классификации жестов, флексии жеста, пространстве жеста, о выражении временных отношений на языке жестов и о неручных элементах языка жестов.

Классик эстонской литературы, автор 14-ти романов, Карл Ристикиви (1912–1977) эмигрировал в 1944-м году в Швецию. На следующих страницах публикуются впервые три литературных произведения и стихотворения из оставшегося от писателя и тщательно упорядоченного архива находящегося в Балтийской Архиве в Стокгольме.

В течении последних пятидесяти лет в Эстонии, Латвии и Литве неоднократно полностью менялся действующий правопорядок. Профессор Кильского университета Дитрих Андре Лебер проводит краткий экскурс в историю законодательства как до- так и послесоветского периода в государствах Прибалтики а также в России и показывает, почему для государств Прибалтики разрыв с советской системой был проще. Так как государства Прибалтики объединяет тесное географическое и экономическое сообщество и общий политический статус, то автор статьи считает существенным для государств Прибалтики вопросом выравнивание права. Дипломаты провозглашенной 24-го февраля 1918-го года Эстонской республики должны были приложить множество усилий для завоевания государству признания. Признание США, которого жаждали с первых дней самостоятельной республики, было достигнуто 28-го июля 1922-го года. Преподаватель истории Тартуского Университета Ээро Медияйнен представляет вкратце аспекты, повлиявшие на принятие решения администрацией США в июне 1922-го года. Во-первых от противодействия государствам Прибалтики отказался бывший представитель России в США Георгий Бахметьев, во-вторых следует учесть постоянное давление представителей государств Прибалтики, в-третьих существенным средством давления были долги государств Прибалтики США, четвертым условием могла быть подготовка государствами Прибалтики и Советской Россией совместной конференции по разоружению, пятым моментом, по-видимому, является существенное денежное влияние на политиков США со стороны государств Прибалтики.

В предыдущем номере публиковалась первая часть статьи, в которой бывший политзаключенный, теперь член Государственного Собрания Виктор Нийтсоо рассматривает открытое движение сопротивления в Эстонии 1977–1984-х годов. В этом номере публикуется вторая часть статьи. Речь пойдет в основном об отправлении коллективных открытых писем и обращений как оккупационным властям так и международным организациям и правительствам демократических стран. Открытые обращения были в 1979–1982-х годах основным средством борьбы национального движения сопротивления в Эстонии. Первым привлекшим международное внимание документом стало известное как т.н. Прибалтийское обращение коллективное письмо. Начиная с 1981-го года участились репрессии. В 1981–1984-х годах в Эстонии прошло шесть политических судебных процессов. 9 борцов за свободу были осуждены (на лагерь и ссылку) за анти-советскую деятельность. Такое течение дел вынудило оставшихся на свободе изменить тактику. В 1984-м году активная деятельность приостановилась вплоть до произошедшего в 1987-м году нового общественного подъема.

В разделе рецензий профессор психологии университета Северной Каролины Яак Вальсинер анализирует монографию профессора психологии Тартуского Университета Пейтера Тульвисте о культурно-историческом развитии мыслительных процессов. Живущий в США эстонский лингвист и фолклорист Феликс Ойнас листает сборник эссе русского лингвиста Николая Трубецкого (1890–1938) в котором речь идет о национализме, революции и особенно о роли Чингиз-Хана в истории России.

Под конец номера публикуем размышления самобытного эстонского теолога и поэта Уку Мазинга (1909–1987) на религиозных праздниках. В связи с Рождеством и Вербным Воскресеньем Уку Мазинг говорит и Иисусе как исторической личности, вырождение христианства в религиозную доктрину, смысле радостной вести (Евангелия), подоплеке насильственной христианизации Эстонии и о том, как учение Иисуса Христа упраздняет модернистский миф прогресса о “здоровомслящего человека”.

YHEKSALE PYHALE MÕELDES

Uku Masing

I

Esimesed kaheksa eksegeesi on Uku Masing kirjutanud aastail 1971–1972 ning üheksanda 1974. aastal. Nende käsikiri on eravalduses.

ADVENDIAJAL

Täpset Jeesuse biograafiat mõttetu soovida, sest säärast nagu nõuame meie, ei olnud 2000 aasta eest olemas. Kõik kirjutatud aastakymneid hiljem ja kõik tendentslikud seda rohkem, mida rohkem isik tähendas pärastisile. Samu fakte tõlgendati kord kiituseks, teine laituseks. — Samuti on liig nõuda kaasaegsete viiteid (kirjavahetuses, protokolles jne.), sest 1) neid on yldse säilinud äärmiselt vähe, 2) Jeesus oli nii tähtsusetu roomlasile, et nad temast ei teadnud midagi; nii meelevastane valitsevale juutkonnale, et nad ignoreerisid sihilikult, 3) kui sääraseid andmeid leiduks, võiks kõiki kahtlustada pärastiste võltsingutena ning nad ikkagi kõik oleksid tendentslikud (näit. võimalik synedroniistungi protokoll Jeesuse asjas). Muhammadist kirjutavad natukene ka kaasaegsed bysantslased, kuid a) seepärast, et ta otsemaid ohustas, b) nendest andmetest ei saa mingit pilti Muhammadist vastse puritaanlikmonofysiitliku sekti rajajana. Mujal tähtsaist olendeist harilikult ei kõneldagi; bysantsi ajaloolased on teadnud Mazdakist, kuid ei kirjuta temast; kreekakatoliiklastel pole peaaegu aimu Lutherist; suurimategi araabia yldajalugude autorid ei tea midagi Euroopast, ehkki kontakte oli, jne.

Usundite rajajate jngreil muistsel ajal ei olnud yldse tähtis rajaja biograafia, ammugi siis sellised pikantsed ja sensatsiooni tekitavad andmed, mida modernajal peetakse hädavajaliseks iga kirjaniku, kunstniku, koguni kinotähe või popp(ποπ)lauliku "loomingu" n.n. mõistmiseks. Laotsest pole õigupoolest yldse andmeid, ta eksistents kaheldatav; Buddhast juttu alles kaks sajandit hiljem; Zarathustrand samuti; Pythagorase elust (ehkki õpilased pidasid teda eriliseks olendiks) on palju vähem andmeid kui ta kaasaegseist võimusnikest jne. On võimalik, et kõigist neist on olnud rohkem andmeid, kuid maailmas on olnud nii palju sõdu ja hävitamisi, et väga paljudest raamatutest teame ainult, et nad olid olemas (Sophoklese tragöödiaid oli Aleksandria raamatukogus 123, praegu säilinud 7, sest neid kasutati koolides!). Vastupidi: on säilinud sageli kirjandust allpool keskmist taset (Vesuuvi laava ja tuha alla jäänud Herculanumis neljanda-viienda järgu filosoofilisi teoseid). Ja see kehtib ka juutliku ja kristliku kirjanduse kohta I–III s-il, mis võinuks sisaldada arvestatavaid andmeid. Hierapolise Papiase teosest (mida peeti hiljem ketserlikuks) on vaid üksikuid tsitaate, samuti Origenese raamatus "Kata Kelson" (mehest, kes kirjutas kristlaste vastu) u. 180 ainult selle vaenlase üksikuid tsitaate jne.

Täiesti rumal ja mõttetu jonn on väita, et inimest Jeesust, keda ta pooldajad ja õpilased pidasid Messiaks-Kristuseks, pole elanud iial, et on inimestatud keegi syyria jumalus ja paigutatud aja-

lukku. (Õige väita on ainult, et sellele inimesele omistati tegusid ja arvamusi, mida peeti paratamatuks tunnuseks igale "ebatavalisele olendile".) Kui Jeesus olnuks säärane poolpaganliku jumaluse transformeering, siis kõik kristluse vastased ja vaenajad I–II s-il võinuks kummutada kogu kristluse ta olematuse sedastamisega või nõudega, et kristlased esitaksid tema kohta täpseid andmeid yrikuist (genealoogia, haridusekäik, daatumid). Et nõnda ei ole toiminud keegi, siis järgneb, et I–II s-il mitte kui keegi ei kahelnud inimese Jeesuse eksistentsis. Olemasolevad allikad ilmutavad vastupidi aga, et kristlaste vastu võideldi nende pretensioonide pärast, mis nemad neostasid selle inimese Jeesuse isikuga.

1) Rooma ajaloolased (Suetonius, Tacitus, kes kuulnud keiser Vespasianuselt, kes juudisõja kirjeldajalt Josephoselt) mainivad, et juudid pärast Herodese surma (4 e. Kr.) on hakanud lootma (ja pyydma teostada lootust), et Juudast tõuseb impeeriumi valitseja. (Lootuse taustaks, et Augustus alles hiljuti oli hukanud Antoniuse — ja tema pooldajad — ta enda ja järglastega võis juhtuda sama.) Kyllap arvutati selle "maailmalõpu" daatumit Taanielist ja muist apokalypsides — tollal samuti nagu hiljem. — Sellel pinnal on ainuyski mõistetav, miks Jeesuselt nii yksilugu uuritakse, kas ta kuulutab enda selleks, keda oodatakse, kes peab tulema. — On kahtlane, kas Jeesus ise seda tegi kunagi sel kombel. Kuid ta jnyng-rid ja kuulutajad väitsid, et ta oligi SEE. Kogu kristliku misjoni sisuks (esialgu juutide ja proselyytide juures) on seepärast põhiliselt: tõestamine VT ennustuste tõlgendamise varal, et ristilöödud Jeesus ometi on kõikide kaasaegsete loodetud Messias-maailma kuningas, — ehkki erineval kombel. (Yhtlasi juutide eituste vastu kahesugused torked: 1) juudid sõgestunuses lasksid Jeesuse hukata, ei läbenud oodata, mil ta "ilmutanuks" enda kõikvõimsust maailmas, ega tahtnud täita Jeesuse esitatud tingimusi; 2) juudid yldse VT valesti tõlgendanud ja VT ei ennusta maailmavalitsejat, vaid kannatavat lunastajat.) Seda pretensiooni juudid aina tõrjusid tagasi, tõestades, et "Jeesus ei ole Kristus". Teine misjonäride pretensioon oli: Jeesus on tõusnud yles, pole kõdunenud, vaid elab praegugi ja on valmis tulema parajal hetkel. Ka seda pretensiooni juudid ja proselyydid kõikjal impeeriumis eitasid. — Mõlemal puhul piisanuks juutide vastupropaganda võiduks mainimisest, et see Jeesus on yldse väljamõeldis. Kuid kaklemised jonnakate juutide ja kristlusele kalduvate vahel olid nii tigidad, et Suetoniuse järgi keiser Claudius saatis Roomast välja kõik juudid seepärast, et "Chrestus tekitas tumulti" (ApT 18, 2.49 või 50–52). Et mõlemad pooled ootasid "maailma lõppu", on mõistetav, miks Nero enda poolt soetatud Rooma põlemises syydistati kristlasi, kelle tunnuseks "inimvihkamine", viha inimsoo vastu (*odium generis*

humani). Loomulikult, juudid ja kristlased mõlemad nägid põlemises "ajamarki" ega suutnud vaikida sellest, "kurjad keeled" mõlemal pool väitsid: teised tegid, et õigustada oma jutte!!

2) UTst on selgesti näha, et läbisaamine Ristija Johannese jüngrite ja Jeesuse omade vahel oli kaunis vilets, mis muidugi oleks äärmiselt naeruväärne, kui teine neist või mõlemad oleksid isikutatud pisijumalused Jordaaniast ja Kalileast. Jeesuse misjonärid ja evangelistid on Ristija Johannesest teinud Jeesuse eelkäija, kes ise olevat tunnistanud, et see, kes tuleb hiljem, kelle ta on ristinud, on tõesti Messias. (Kuid on üksikuid kohti, millest võib järeldada, et Ristija Johannes ehk oli ainult kuulnud Jeesusest ega usaldanud teda tunnistada Messiaaks.) See pinevus pysib kaua, õigupoolest tänini. Pseudoklemensi järgi (II-III s-l) maailmas väärad ja õiged jumalasaadikud alati ilmuvad paariti, esimene eksitab, teine juhatab õieti, ning nõnda ka Ristija Johannes ja Jeesus. Yhe seni säilinud gnostikute rühma (mandalased Lõuna-Iraakis) arust on Ristija Johannes õige õpetaja, Pyha Vaim ja tema saadik Jeesus on eksituse ja pimeduse soodustajad ja levitajad.

3) UTst on selgesti näha, et läbisaamine Jeruusalemma koguduse "piiskopi", Jeesuse venna Jaakobuse ja apostel Pauluse vahel oli halb, samuti see, et Peetrus pyydis liikuda nende vahel misteed. Jaakobust tunnistasid mõlemad ainuvalitsejaks ja juhiks. Tylitsemised seepärast oleksid täiesti mõttetud, kui Jeesus oleks yhe puhtjuudi kildkonna väljamõeldis, sest siis ei oleks Jaakobusel alust takistada sellise "luuljumaluse" kuulutamist paganaile, kuna juudid kõikjal nagunii kuulutasid oma Jumalat. Et aga Jeesus oli reaalne isik, Jaakobust juutide poolt tunnistatud kõikide juutide oodatud maailmaisandaks, siis oli Jaakobuse ja tema omade meelest äärmiselt kuritahtlik, juudivaenuline ja tooravastane tegu Pauluse poolt kutsuda paganaidki võtma osa kõigist hyyttest, mis töötatud Messias Jeesuse (nime)sse uskujaile peatsel "selle maailma" lõpul.

4) Kristluse vastased juudid ja kreeklased (I-III s-il) ei pyya mingil kombel eitada Jeesuse olemasolu, vaid ta messiaansust ja jumalikkust. Talmudis on Jeesus sohilaps, kelle imeteod nõidus (nagu Egiptuse nõidadel Moosese vastu), kelle õpetused toora kummutamiseks ja asendamiseks. Kelsos on säilinud ainult tsiitaatidena, millest järeldatav, et ta Jeesuse jumalikkuse vastu esitanud tõiga, et Jeesuse aegu Palestiinas yksilugu kerkis tegelasi, kes end täävitasid jumalaiks, Jumala poolt läkitatud maailmakummutajaiks ja kohtumõistjaiks inimkonna yle.

Nagu taolisil puhkudel yldse, ka Jeesuse olemasolu tõestajaks on just need "halvad" tõigad, millest pärastpoole pyyti vaikida või nende pahanduslikkust leevendada mitmel kombel enamvä-

hem edukalt. Näiteks on tõenäoline, et Josephos (Arch XVIII, 3, 3) kirjutab midagi Jeesusest ja võrdlemisi halba (sest ta ei sallinud messianismi ja väitis, et "Juudast tõusev impeeriumi valitseja" on Vespasianus, kes tõsteti keisriks Juuda sõja aegu Palestiinas). Tema algse teate asemele on juba II s-il võltsitud veider tekst kellegi kristlase poolt. Aga see tekst ei sobi yhegi meile tuttava kristlasryhma arvamusega Jeesusest ega sellega, mida tollal võidi oletada Josephose arvamuseks. On samuti tõenäoline, et ApT lõppesid Pauluse surma kirjeldusega, kuid säärasega, mis ei sobinud pärastiste omavahel väga lahknevate arvamustega. Seepärast lõigati ära lõpp, kuid polnud panna midagi ta asemele. Viimati: Jeesuse enda lauseist säilitati ainult osa ning neidki paiguti kujundati ymber nii, et ei tekiks kaksipidi mõtlemisi nende yle ega vaidlusi. Mõnikord kujundati hoopis uusi (nagu lause Peetruse autoriteedi kinnitamiseks) ning kõik see toimus juba yna varakult. Kuid kahtlaseil kohtadel pole iial võimalik täie kindlusega öelda, kuidas asi oli tõeliselt. Ykski oletus siin pole tõem teisest. Selles pole midagi imelikku, kui isegi syndmuses, mis pole vana 500 aastatki, pole täit selgust. Kindel on kyll, et esimesed eurooplasist, kes käisid Ameerikas, olid iirlased, kuid neil pole nimetada kedagi. Edasi räägitakse viikingeist Gröönimaalt, kuid nendega samuti. Ametlikuks avastajaks on peaaegu kogu maailma meelest Kolumbus, keda tema hääteo eest Hispaaniale kuningas ja õukond kohelnud jõhkralt ja hyvitamata tema ränku kannatusi. Kuid Prantsusmaal, Hispaanias ja Ladina-Ameerikas leidub teadlasi, kes peavad õigeeks hoopis teist lugu, mis yhtaeu seletab ja muudab hoopis leebeks kuningakoja käitumisege, kus 1513 keelduti täitmast Kolumbuse poegade hiigel nõudmisi.

Alonso Sánchez de Huelva, kes sõitis Madeira ja Palose vahet, sõandas sõita läände ja 1484 maandus Quisqueya saarel (Haiti), kus elas nõdalaid rahulikult sõbralikult päriselanike seas, kes lubanud teda lahkuda, kui ta tõotanud tulla tagasi. Laev hukkub Madeira lähedal, viiekesi pääsevad. Madeiral juhtub olema saare kuberneri väimees (Hispaania juut) Kolumbus, kes hoolitseb haige eest, koos oma naisega, ja saab talt kaardid ja andmed! Kui Alonso — ootamatult! — halveneb, saadab naise tooma preestrit. Kui saabuvad, haige surnud! — Kolumbus peagi lahkub naisega, kes — varsti sureb. Kolumbus vahepeäl ja edasi Sáncheze kaardi seletab Toscanelli saadetuks 1474. Et naise surm Portugalis kahtlane, Kolumbus põgeneb Hispaaniasse, kus saab varju kerjusena La Rábida frantsisklaste kloostri, eriti yhe mungaga sõbrutseb, kes kuninganna Isabeli pihüsa. Kuid kulub 1484-1492 kuni Isabel nõustub — ja 12. X 1492 Guanahani (Watling). Muist allikaist teada, et tal polnud aimugi merendusest, ise kaotas lootuse ja 7. X tahtis pöörduda tagasi. Teise laeva kapten Martín Alonso Pinzón

(kes kunagi Sáncheze tuttav) ja tema mehed keeldusid, võtsid juhtimise üle.

Kolumbus ja tema kaaslased käitusid röövlitena, nõudsid aina ja piinasid välja KULDA. Olukord halvenes nii, et Kolumbus otsustas sõita tagasi. Kuid — ettevaatuse mõttes — 39 kaaslast jättis sinna vastalustatud kantsi, kõik need, kes 7. X olid näinud ta kõhklemist. Pinzóni laeval juhtus jälle õnnetus, ta siirdus La Rábida kloostriisse, kuhu paar päeva enne jõudnud Kolumbus. Jällegi Kolumbus hoolitseb haige eest nii “ennastsalgavalt”, et Pinzón sureb mõni päev hiljem. —

Hispaanias teati, sest 1513 keeldutakse just põhjendusega, et Kolumbusel pole õigusi, “uue maailma” leidis keegi muu. Kuid ta järglased abiellusid aadlikega, kes hoolitsesid kuulsuse eest. Ainult mõned hispaanlasist ajaloolased XVI s-il ja inka(de) soost Garcilaso de la Vega (1609) j.t. räägivad Sánchezest.

Vanimaks välisteateks Jeesusest Kristusest ongi peetud Suetoniuse märget juutide väljasaatmise kohta Roomast keiser Claudiusse aegu. Veel vanem võiks olla üks teine. “Tooma tegudes” (üks apokryfseist jyngritelugudest, kirjutatud enne 150 p. Kr.) on öeldud, et Jeesuse kaksikvend Toomas (Didymos) kuulutab kristlust Indias kuningas Gundaforose juures (keda keskajal peeti yheks kolmest kuningast, hiljem väljamõeldiseks). XIX s-i keskpaiku hakati leidma ta mynte ning selgus, et ta oli enamvähem kohaliku tähtsusega (vasall)kuningas nyidse Lääne-Pakistani alal, kus valitses u. 20–50 p. Kr. (viimane arv kahtlasem esimesest, ehk ainult kuni 45). Ta oli nii kohaliku tähtsusega, pärast teda rahvasterände ja hävitusi, et juba u. 100 vaevalt keegi teadis veel ta nime. Tollal poleks keegi saatnud Toomast tema juurde, kui oleks mõelnud välja selle misjonimatka. Kui aga oli vanu andmeid, siis järgneb, et u. 40 kuulutati kristlust juba India piirimail, kus tollal segi igasuguseid usundeid: masdaism (tuletempleid hiljemgi), budhism, kreeka polyteism, kyllap juutlustki.

Palju vaieldud, kas Jeesus rajas koguduse-kiriku, kas ta ise tõesti käskis kuulutada evangeeliumi, kui käskis, kas siis kõigile või juutidele üksnes, kes tollalgi elasid juba laiali Roomas ja Pärsias, Araabias ja Nuubias-Etioopias (kokku u. 10 miljonit). Jeruusalemmas igatahes kujunes juutidest (ja proselyytidest) kogudus (Kalilea kohta j.m. pole andmeid) otse pärast Jeesuse surma. Selle arust tuli kuulutada Messias Jeesusest ainuüksi juutidele, sellena, keda ennustavad VTs (ApT 10, 45; 11, 1.18; 14, 27). Need juudid, kes Kristust kuulutasid “paganaille” (rahvaile!), pidid leidma endale õigustuse selleks samuti VTst (Mt 12, 21 “tema nime (pääle) loodavad paganad”; Lk 2, 32 “valgus paganaille” = ApT 13, 47 “paljude paganate isa”; Rm 4, 17, vrld. Rm 15, 10–12; Gl 3, 8.14)

ja viimati tõestati ka VTi abil, et ta polegi ennustatud juutide, vaid paganate lootuseks, neile tootatuks.

Kristluse leviku aluseks kaks tegurit: 1) kuulutajad olid veendunud, et neil on kõigile teatada "rõõmu/hääd" (*evangelion*); 2) kuulajad vajasis seda ja veendusid, et nad saavad. Ekslikult arvatakse, et "rõõm", mida nii vajati, oli elu pärast surma, ylestõusmine, vagade (~ orjade) saamine paradiisi ja patuste (~ isandate) karistamine põrgus pääle õiglast kohtumõistmist. Säärane kuulutus poleks levinud, sest ei rõõmustanuks kõige harimatut orjagi. Kuulutuse tuumaks oli ilmselt "lunastus kehtivast maailma(korra)st" praegu ja varsti ning "uue maailma saabumine". See ei tähendanud otseselt vabanemist Rooma byrokraatia ja sõjaväe ekspuaterimisest, vaid vabanemist sellest elulaadist-mõtteviisist, mida paljude sajandite kestel oldi õppinud pidama ainuvõimalikuks (ja seega ainuõigeks), mis aga seekaudu oli saanud aina koormavamaks ja talumatumaks. Juutidele see tähendas vabanemist aina detailsemaks arendatud käskude-seaduste kogumust; kreeklasile-roomlasile (kes oma seadusi ei pidanud Jumalalt saadute tõlgendusiks) vabanemist yldtunnustatud tervemõistusliku elukäsituse ja "vulgaar" filosoofia dogmadest. Kristluse "rõõm" oli kuulutus, et kõik need on — rumalused, painajad deemonid, mida inimene ei tarvitse kummardada ega neile ohverdada oma eluaega ja jõudu. Põhiliseks tollal oli dogma, et iga inimese elusaatus on määratud ette (igasugused sarlatanid väitsid, et synnihetke planeetide konstellatsioon, mille tähetargad võivad tõlgendada jne.) ning inimese iga katse muuta selles midagi on ylearune (stoikute järgi polnud vaja arste, sest haige "looduse" seatult terveneb ise või sureb!), ainus mõttekas hoiak seepärast võimalikult väheste kannatustega elada ära oma elu võimalikult väarikalt. Sisuliselt on see XX s-i eksistentsialism, praktiliselt enamasti "ameerika elulaad", s.t. hankida endale kokku võimalikult palju. Tulemus umbes taoline nydsega: kuidastahes olla, elul ei ole mõtet, sest — on juba teada ette, milline ta peab olema, saab-tohib olla, mis "kuulub elu juurde". Selles oli nähtud Roomas ette ka *juvenāri* "norutsema", s.t. "māratsema, ulaelu elama". Kõike seda võeti äärmiselt tõsiselt, peeti paratamatuks ja yldinimlikuks. Kristlust, mis naeruvāristas taolisi dogmasid, hakati varsti syydistama "inimsoo vihkamises", teatavas mõttes õigusega. Sest on väga "halastamatu" ja "inimvaenulik" tegu juuba kaasalamate ("kodanikke" oli vähe) ebajumalate ja nende kultuse ignoreerimine. (Mis jääks modernile inimesele alles veel, kui keegi itsitaks ära ta lakkamatud ponnistused hankida uudiskaup ja seksuaalset lõbu, mis ju kokku moodustavad "ajaga kaasas marssiva" inimese?!)

Seepärast levines kristlus peamiselt linnades, nii orjade kui teatavate haritlaste hulgas, kellele kehtiv "mõtteviis" paratamatult oli vastikuim. Vähem maal ja ringides, mis ei kannatanud veel, nende seas, kel tõusiklikult oli võimalik "paremastada oma elujärge", olgu või maagia abil. Leidus palju õpetusi, mille otstarbeks leida vahendeid saatuse, planeetide jne. alistamiseks inimese soovidele.

Kui kristlus kuulutati riigiusundiks (313) (ainsaks usundiks Justinianus (529)), ta õigupoolest alistati ja alistus sellelesamale "vulgaar" filosoofiale ja ysna kiiresti ilmalikustus. Kogu kultuuri yldtase oli pidevate sõdade kestel (u. 250–275) väga langenud — ja kristlaste juhtkonnagi seas. Vastsed tõusikud riigibyrokraatias kuritarvitasid kristlust rikastumiseks "paganate" arvel. "Rõõmu" sõnum degradeerus enamvähem normaalseks, stoi-kute laadi moraaliõpetuseks või riidudeks dogmade kallal, mida nende kaitsjad või kummutajad enam isegi ei osanud sõnastada piisava selgusega (ning viimati otsustati ainult teatavate terminite kasutamise järgi, mis omakorda mitmetähenduslikud, nagu: Maarja "jumalasynnitaja", millest → Jeesusel ainult jumalik substantis-loomus; — siis aga kannatus näiline ja surm võimatu + lugu arablasest, kellele teatatud "päevauudisena/kajana", et ingel Miikael surnud jne.), mispärast vaimsedki juhid eelistasid tegelda "võimukysimustega" vaimuasjade asemel. Kes ei suutnud taluda yldist majanduslikku langust, aina ohtlikumaid sõdu ja kõige tasalylitumist sõnaohtraks lobisemiseks — lahkusid yhiskonnast yksiklasiks. — Nende hulka aegamisi kogunes kõiksugu kuritegelikku ja äärmiselt algelist seltskonda ning sadakond aastat hiljem kasutasid kirikuvyrstid neidsamu löökjõukudeks omavahelisis võitlusis.

Kristluse levinemine peaaegu lõppes. Rooma riiki ryndavad rändrahvad ristiusustusid poliitilisil põhjusil, tõeliselt ei mõistnud keegi seda ega vajanudki. Väljaspool ei teata, mis tõttu Etioopia ja Iirimaal; Pärsiasse viisid kristluse põgenikud Roomast ning pärslaste alistatud piirprovintsid ei suutnud võita nende riigiusund. See oli ysna kuiv ritualism, ei rahuldanud paljusid pärslasigi. Iirlased ja nende kaudu ristiusustatud anglosaksid olid kauaks ajaks viimased, kes kuulutasid kasutamata võimude abi.

Esimeseks vägivaldseks ristiusustajaks oli Karl Suur sakside kallal (775–785) ja temast alates see muutus lubatavaks vahendiks võõrrahvaste alistamise käigus. Võimalik, et Karl Suur arvas, et kui see viis kõlbas Muhameedile, eks ta siis ilmtingimata sobi kristluselegi. Nõnda siis sajandeid otsa: võimusnik läkitas kuskile misjonärid, kes varem-hiljem suutsid veenda ryhma inimesi. Siis seesama väike kogudus saatis palve kaitsta teda ymbruse paga-

nate, valevendade, reaktsoonäärde j.t. eest. Nende maa lahkelt okupeeriti ja koloniseeriti. Nõnda juhtus ka muistse Liivimaaga. "Moraalselt" ei ole muidugi õige millisttahes hääd (või indiferentset) vahendit kasutada halva sihi saavutamiseks — selles asjas ollakse enamvähem üksmeelsed. (Vastupidine argumentatsioon: halvad vahendid hääks sihiks omistatakse jesuiitidele ning igayks taipab, et siht, mis teostatav üksnes halbade vahenditega, ei saa olla "parem" neist.) Meie ristiusustamisel kasutati usku suitsukatteks, sellest ei järgne midagi usu väärtuse või kõlbmatuse kohta, sest pole yhtki vahendit maailmas, mida ei saaks kuritarvitada. Järgneb vaid midagi "ristiusustajate" kohta, nimelt: nad polnud kristlased. Neilt ei saa oodatagi seda, sest yhelgi enamvähem lähedasel maal polnud kristlust olnud 1200 paiku yle ± 400 aasta. Nende kristlus = riitused + mõned palved + mõned yldtunnustatud fraasid.

Ei ole aluse varjugi eeldada, et muistsed eestlased elanuksid "nagu ideaalsed inimesed kunagi", seisnuksid ypris kõrgel tasemel sotsiaalselt, religioosselt või moraalselt. Kihelkonnad käisid ryystamas teisi, orjus oli endastmõistetav (orjad ehk enamikus sõjavangid kyll), jõukuselt erinesid pered tublisti ja rikkamad eksploateerisid vaeseid. Rohked araabia myndileiud tagavad ainult, et u. 1000 paiku yldine jõukus oli kaunis suur, samuti see ikk, et mitmekordseil ryystanguil (nagu Kareda kyla) sakslased ikka leidsid midagi vedada kaasa ning et XIV/XV s-ilgi enamik Tallinna ehteseppi on eestlased. Sotsiaalsest-religioosest on kristlusega sobinud ainult kolm kõigile hõimrahvaile omast, mida säärasel pole kuskil: naiste ja meeste peaaegu täieline võrdõiguslus, yldine respekt puude-allikate-järvede vastu, enamvähem sõbralik suhtlemine surnutega (mis pole kuskil kujunenud tõeliseks "esivanemate kultuseks"). Kuid vist ulatub "muistsesse iseseisvuseaega" tagasi juba kadetsemine, kahjurõõmutsemine, parastamine ning taotlus hankida "kratte", et rikastuda igal mõeldaval kombel oma yleaedsete arvel. Ja just selle omadusega tutvunult, seda osavalt kasutades oli nii väheseil sakslasil võimalik nii kaua peaaegu takistamatult kurnata maad ja rahvast. Eestlaste "pääjumaluseks" on nõnda kujunenud kratt (kellest tuhandeid lugusid) jõhkruselt ja rahvussangariks ahnuselt, julmuselt ja õeluselt yletatamatu Kaval Ants, kelle seiklusi veel XX s-il jutustati kiiduväärsete ja sisemist naudingut valmistavate vägitegudena. Samuti "muistsest iseseisvuseajast" pärineb vist yhiskondlik ideaal: õige mees on see, kes suudab oma vastasel "panna suu kinni". Tollal ehk nõnda lahendati isiklikud tylid (ka eskimod nii, et ei juhtuks tarbetut verevalamist), kuid see paratamatult kujunes teise irvitamiseks ja naeruvääristamiseks, valimata yhtki vahendit, tema õiguse ty-

histamiseks igal alatul kombel. Suure ja lahtise suuvärgiga lõua-mees — kyllap olid “eesti vaprad vanemad” enamasti säärased. — Kristlus pole vist yldse teisendanud “rahvuslikku omapära”, pole teinud halvemaks ega paremaks!

Viikingitest (ristiusustunud 1000–1100 vahel) ei olnud esialgu ryndajaid ega ristiusustajaid Liivimaal, sest riigid olid sisetylidest armatud. On teada, et 1048 Taani kuningas Sven Estridsen ehitas kiriku Kura liivlaste maale (u. 400 aastat hiljem mõned energilised Kura piiskopid võitluses ordu vastu väitsid, et Kuramaa on sest ajast kristlik ja Kura piiskop ei tarvitse arvestada kellegi teisega), ja 1062–1064 tegutsenud kuskil meil bremenlane Hiltuin. Pidevalt Eestis laastamas käinud novgorodlased (alates 1030 kuni u. 1192 vähemalt 15 ryysteretke) ei hoolinud ristiusustamisest, millest neil polnud rohkem aimu kui viikingeil. Väidetakse, et venelasilt saadud kristlikud “nädal, pagan, papp, raamat, rist”, kuid need ladina—alamsaksa sõnad pääle “raamat”, mis tollal aga tähendas iga yrikutega vihja “pyhakirja”. 1150 paiku Rootsi ja Taani aktiveeruvad, 1154 alates Rootsi alistab ja ristiusustab aegamisi Soomemaa. Taanlased saadavad prantslasest munga Fulco eestlaste piiskopiks (1164/1165, 1169 siia, teist korda 1178), kelle kaaslaseks määratud eestlasest munk Nicolaus Stavangeri (Norra) kloostrist. Arvatavasti ta tegutses Saaremaal, kuhu ehk ehitati paar kirikutki. Kyllap pidi Fulco tulema toime ise, sest taanlasil oli tollal palju tegemist vendidega Põhjasaksamaal, kuid teada, et 1191 nad tungisid, 1197 olnud retk Eestimaale. Vendide võimu murdmisega taanlased avasid tee merele sakslasile. Kaupmeestega koos u. 1180 tuleb Väina jõe suudmesse liivlaste maale munk Meinhard.

Pole teada, mis põhjusel liivlaste vanem Kaupo laskis end ristida. Ei tarvitse arvata, et ta lootnuks sakslasilt abi idast ja lõunast Polotski toetusel liivlaste sekka tungivate lätlaste vastu. Võib sama hästi oletada, et talle olid tuttavad paavsti kuuria kavatsused moodustada kogu Liivimaast kristlik riik, mis allunuks otse paavstile, ja ta lootis või talle lubati saada selle valitsejaks. (Paavstid on kaks korda hiljem pyydnud seda plaani teostada, 1225/1226 Modena piiskop Wilhelm, 1230–1233 Alna Balduin legaatideks, kumbki ei tulnud toime ylesandega, sest ordu oli kujunenud liiga tugevaks ja taanlased ei tahtnud loobuda oma vallutatud aladest.) Pole alust uskuda täiesti Läti Hindreku jutte eestlaste metsikusist, korduvaist ristimise mahapesemisist jne., sest säärast tuleb rõhutada järjekordse ryysteretke õigustamiseks. Arvatavasti ei nõustunuks ykski ypris killustatud Eestimaa tolleaegseist vanemaist yhe liivlase ylemvalitsusega nagunii. Hindreku ordusõbralisust ilmutab seegi seik, et ta Sakala, Ugandi ja loodepoolse Virumaa ristijaina

nimetab 1215 ja 1220 ordupreestrit Ottot ja "Petrus Kaikevalde (ka Kaikinvalde, Kakev., Kakuv.) de Vinlandia", kuid ei poole sõnagagi vihja, kuidas see soomlane on juhtunud Riia pääpiiskopi poolt volitatuks. (Otto vist päritolult liivlane.) Pärastiste kronistide kirikuvaenulikus ("papp" on ordumeeste suus söim sõna!) on nii suur, samuti baltisaksa ajaloolaste oma, et on võimatu saada ähmastki pilti usuelust, kirikute olukorrast, vaimulikkonnast maal kuni u. 1500. Kärkna ja Padise mungad — kõik ordu vihaalused — olid enamasti prantslased. Preestrid maal tõenäoliselt olid enamasti kohalikku päritolu, nagu mujalgi neil sajandeil. Päälegi on kindel, et kuni 1343 Harju-Viru Taani alade vähem aadel enamikus koosnes eestlasist (liignimed, nagu Haugin-pää) ning ordu saavutas ainuvõimu maal alles 1450 paiku. Arvestades sellega, kui põhjalikult maad mitmekordselt on laastanud katkud, näljad, sõjad (ainult Tallinn enamvähem puutumata II maailmasõjani), oleks yllatav, kui meil yldse oleks säilinud mingit kristlikku traditsiooni enamvähem rahulikest aegadest. Rahval pole olnud aega oma kultuuri kujundamiseks, ammugi siis "omapärase" kristluse jaoks. Vennastekogudus oleks võinud kujuneda selleks, kuid ta "õitsenguajaks" juhtus just kõige rängem orjuseperiood ja kõige vaesem. Ja tedagi takistasid ja kuritarvitasid mõisnikud ja sakslasist pastorid, kes olid veendunud, et nad on mitu astet madalamal igast aadlikust-pooljumalast või Jumala kohalikust asemikust. — Soomlased on kannatanud vähem, on teinud igati palju rohkem meist. Ja nende pärast pole alust väita, et ristiusk iseendast "rahvuslikule omapärale" vastuvõetamatu juba ning moslemi usk või budhism sobinuks ypris-hirmus-väga-kole-palju-paremini mingi "rahvusliku iseloomuga" või keelega.

Vanades legendides yhtlugu, tyytuseni vahel, kordub motiiv: apostel, pyhak, vaga tuleb paganlikku linna, ebajumalakujud kukuvad ymber, deemonid põgenevad neist kuidastahes röökides; kurivaimude painatud inimestest (enamasti halvatuist, agressiivseist hullunuist) deemonid lahkuvad, kuulutades kõigile Kristuse ja tema nimel tulnute vägevust. — Väga paljusid haigusi peeti tollal säärase painajate põhjustatuks, kellele inimene kuidagi oli võimaldanud asuda elutsema endasse. Harvemini väideti, et ka vead inimese vaimushinges (rumalus, prassimine j.t.) samuti on tema hõivanud deemonid või inimese ja sellise kurivaimu kooseksisteerimise paratamatud tulemused: mõrudad ja tuhksed viljad, mida kannab riknenud puu. — Säärase juttude eelduseks on taolised lood Jeesusest, kes ähvardab deemoneid, et nad inimesest lahkumisel ei teataks, kes on Jeesus õigupoolest (Mk 1, 24.34; Lk 4, 41; Mk 3, 12 (ApT 19, 15)), et aga Jeesus on lubanud jyngreile väe te-

ha veelgi suuremaid tegusid (Jh 14, 12 (5, 20)), siis — loomulikult räägiti nõnda igast jyngrist ja apostlist.

Meie arvame end elavat nii valgustatud ajal, peame end nii tarkadeks, et ei usu kurivaimude elamaasumist inimesse ega arva end ebajumalate kummardajaiks. Eriti veendunud oleme selles, et rumalus pole mingi kurivaim ning, kui olekski, meie kellegi sisse ta nagunii ei mahuks. Igasugust tarkust on meil parajasti tervemõistuse anum ja äärteni täis. Kui aga vahel tagantjärgi otsustame, et siiski midagi oleme mõelnud-öelnud-teinud rumalasti-halvasti, kui me siis oma viga ei pyya olematustada, peame otsima syydlast. Enamasti on vabandavaks põhjuseks teiste inimeste (halbade) paha mõju, yldolustik ja taolised tegurid, milles siis ilmselt syydistatakse vastamisi yksteist. Kui aga ei toimeta see lihtne võte, väidetakse, et inimene on nagunii "kahehingeline", tungid-instinktid, alateadvus jne., ja mõistus. Vaieldakse ägedasti, kumb pool neist õige, kumb halb, vaieldakse, kumb loomuomane, kumb kunstlik produkt ning siis uuesti, kas loomuomased on hääd ja õiged või ainult osa nendest või on just need kõik kurjad, s.t. ohtlikud inimese enda või teiste hyvangule. Ja see toimub inimkonnas erinevail kombel juba aastatuhandeid. Hoopis hoolimata sellest, kas halba peetakse deemonlikuks või ei peeta, ikkagi tegeldakse hää ja halva defineerimisega ning nende osatähtsuse määramisega inimeses või inimkonnas.

Keegi ei tea selgelt, milleks nii aruteldakse, millised võiksid olla kunagise selge otsustamise kasulikud tulemused. Sest ka siis, kui meil oleks vaieldamatult selge, mis on HÄÄ, mis KURI, ei taga see teadmine veel, et KURI oleks kõrvaldatav (olgu inimese loomusest või yhiskonnast), ei ole ometi kindel veel, kas KURJAKS tunnistatu on tingimatult kuri (ja seega kuulub omaette sfääri, on iseseisev võim) või ikkagi ainult tingimisi. — Näiteks: hääd on igasugused pestitsiidid, sest võimaldavad toitu rohkemale rahvale, vähendavad tööaeva jne., kuid nad on kurjad, sest hukkavad häädki ja viimati ehk inimkonna terveni. — Seepärast tuleb öelda ometi, et pyydlemine täpselt eraldada, määrata ja kindlustada ainuvõim HÄÄLE ning kõik, mis seoses säärase arutlemistega, on yks omaette EBAJUMALA teenimine ja sellele ohverdamine. Kõike seda ju teeme INIMKONNA (ja iseenda või oma lähedaste) PAREMA TULEVIKU nimel. Meie ei kysi rohkem, meie eeldame, et niisugune asjandus on praegu ja igavesti olemas ning nõuab liikumist tema poole ning — ja see on ebajumala toodetud sõgedus meie "tervesse mõistusse" — meie eeldame, et me teame, mis on see "PAREM TULEVIK" ja meil vaja vaid "võidelda tema eest" ja teostada. Iga ebajumal sõgestab oma teenijad ja teeb nad nii

ylbeks, et nad ei näe lihtlabastki enam. Sest on vaieldamatult selge, et meie mitte kui mingil kombel ei saa öelda, mis on inimkonnale PAREM ehk HÄÄ tuhande aasta pärast. Ei saa meie ka seda arvutada välja mistahes teooria varal, eeldades, et kõvera senist kujust on võimalik ekstrapoleerida ehk ennustada ja siis toimida vastavalt ettenähtule ehk "ilmutatule". (Kui lugu oleks nii, siis me ei tarvitseks "teha" midagi, sest kõver on paratamatu: inimkond iseendast liigub just sellesse PAREMASSE TULEVIKKU, mille poole ta kogu inimkonna aegu liikunud ettenähtud kombel. Meie ei saa aeglustada, kiirustada!) — Näiteks: neegerorjadega kauplejad, nende ekspluateerijad olid veendunud, et see on vajaline inimkonna (mis neile tähendas: valged kristlased, eriti — anglosaksid) parema tuleviku pärast. Nemad oma arust teadsid seda täpselt (!), teoorias ja praktikas. Kuid meie võime tagantjärei rahulikult ja õigusega öelda: nad võinuksid juba tollal kulutada oma aja, jõu, varad elektrinähete uurimiseks, et see, mis sai võimalikuks alles 1850 paiku (induktsioon → dynamo), oluiks inimkonnal juba 1650 (või 1550). Mitte yhegi kõveraga, ei yhegi diamatistliku teooriaga poleks olnud 1550 paiku ekstrapoleerida ehk ennustada, et just elektris 1950 on midagi sellest "PAREMAST TULEVIKUST", mida nad ebajumaldasid siis. Ning on yсна loomulik ja tõenäoliselt õige öelda, et meiegi ei tea midagi tulevikust, ammugi paremast siis. Kõik meie arvestused on vigased — PAREM TULEVIK ei ole just see, mida yldiselt taotellakse, vaid hoopis midagi muud. Meie ei kummarda Jumalat, vaid yht DEEMONit.

Sellest võib järeldada, et PAREM TULEVIK ikkagi olemas ja tingimata parem, sest — oleme saavutanud midagi. Kuid 1) seda pole saavutatud PAREMA TULEVIKU taotlemisega, vaid yldtunnustatud paremast sõltumatult, 2) Jumal ei hylga inimkonda täiesti ka siis, kui ta enamik orjab oma DEEMONeid, kes saavad deemoniiks ainult seetõttu, et inimene-inimkond antud hetkel *hääituduva* ylendab yldajalooliseks-universaalseks-kosmiliseks, kuulutab "kaasaegsed sihid" igaveseks ja "moodsa inimideali" ainuvõimalikuks.

Maastmadalast oleme harjunud selle "isandaga" ja peame nii endastmõistetavaks ta teenimist, et ainult siis, kui tublisti laiendada ta võimkonda või piirata, võivad meile selguda ta narrus ja ylbus ning kõik kannatused, mida ta tootnud inimkonnale ja meile. Kui keegi kuulutaks "päikesesüsteemi parema tuleviku" misjonärina midagi, teda me irvitaksime: kust ta teab, mis ta kujutab endast! Kui "inimkonna" asemele panna "kristlaskond, põhjaraass, islam" või "minu rahvas, mu lapsed", näeksime, et on tegemist juba kildkonna ninakuse kummardamisega. Samuti siis, kui "parem

elu" asemele paneme "kergem elu" või mõned veelgi täpsemad, nagu "jõukus", "materiaalsete vajaduste rahuldamine", "kõrgem elustandard" jne. Sest siis me viimati ei tea enam öelda, mis need on, milleks on. Näiteks "kergem elu" tähendab muidugi vähem tööd ja rohkem kraami — kuid me ei oska öelda, kus on piir. Sest täiesti töötu elu kindlasti on jälle raske. Kraami kuhjamisel pole mõtet, kui teda pole kasutada millekski ruumi või aega, maailm ja inimkond upub oma prygimägedesse jne. — Ja nõnda viimaks võime taibata küll, et INIMKONNA PAREM TULEVIK on meie enda tehtud ypris verejanuline Deemon, kuid teadmine meid ei vabasta ta orjamisest ega ytle, mida siis tuleks teha inimesel, kes ei kummarda enam — või inimkonnal, kui teaksid kõik sedasama.

Ei ole põrmugi vähem rumalad või verejanulised inimese isendasse loodud deemonid, kuidastahes ta iial neid nimetaks, olgu "isiksus", "tahe", "instinktid", "loomus" jne. Et needki on säält-samast, ilmneb vaieldamatult sellistest ytlemistest, nagu "isiksuse kujundamine", "endateostamine", "tahteiseloomu kasvatamine", "tungide väljaelamine", "sygavalt läbielamine", "tõsiselt võtmine".

Neilt idoolet saadakse väga "tundlik hing", mis ilmtingimata alati peab reageerima "tavalise inimese" ("mittehingelise") omast tugevamini ja aina yletama oma endisi reaktsioone ägeduselt ja ekstreemsuselt — kuni iga aisting muutub valusaks. Saadakse korralik "kriitiline meel", mis ei tohi yhtki nähet jätta hindamata selgelt ja "otsustavalt" hääks—halvaks, eesrindlikuks—tagurlikuks, sest viimne kui sõna, liigutus on äärmiselt tähtis, viimne kui lause sisaldab mitu kahtlast või taunitavat "allteksti" jne. — Tuleb aina jälgida iseend, et "elada läbi aina sygavamalt", aina jälgida end ja teisi, sest inimkonnas ei saa juhtuda midagi tähtsusetut, yskkõikset, apoliitilist jne.

Kui needsinased meile kõik oleksid syndinud kaasa, siis nad kujuneksid, kasvaksid, teostaksid end ja elaksid end välja iseen-dast ilma meie kavakindla ettevõtmiseta. Oleksid siis võrrelda-vad hingamise või seedimisega, vereringega või sisesekreetsiooni-ga. Säärased need aga pole. Kui neid silmitseme erapooletult, näeme, et ta polegi need, mida need sõnad harilikult öeldakse tä-hendavat. — "Isiksuse kujundamine" eeldab, et me yht kujundit kavatseme muuta (paremaks, täiuslikumaks) või amorfsest luua kujundi, kuid — see eeldab ka, et me teame, milliseks meie teda tahame, mis see "isiksus" siis peaks olema. Aga just seda me ei tea ega saa teada iial, peame võtma omaks mõne antud ajal ja kohal kehtiva arvamuse, mis see ISIKSUS endast kujutab! Ja sihukene asjandus on ilmselt yhe kildkonna loodud Deemon, keda ta kummardab iga hinna eest. "Tungide väljaelamine" tä-

hendab, et esmalt peame tutvuma vastava kirjandusega, kus nad loendatud ja süsteemistatud, selgitama mõistusega endale nende sisu, siis peame mõistusega avastama needsinased endas või kujundama nad endale ja siis — mõistuse pannud tööriistaks — hankima võimalusi nende tungide ilmutamiseks tegude varal. — Kui yhelgi puhul mainituist me ei saa teada, miks ja milleks me peaksime kulutama oma elujõu säärase sihtide saavutamiseks ehk — nende demonite orjamiseks. Meile vastatakse ainult, et orjates neid sihte olete ja saate olla “inimesemad”, “täiuslikumad”, “nii nagu inimene olema peab”, “loomulikumad”, “loodusele lähedasemad”. Keegi neist ei seleta meile 1) kuidas on võimalik, et üks osa loodusest ei ole loomulik, looduselähedane, 2) kuidas me teame, et oleme “ebaloomulikud” syndimisest saadik, 3) kuidas võib “ebaloomulik” olend selles oma “ebaloomulik” olekus avastada “loomulikke” (riknematuid) kylgi ja 4) kuidas “ebaloomulik” yldse saab tunnetada “loomulikku” ja anda “loomulikke” juhiseid “loomuliku olukorra” (taas)kehtestamiseks. — Lihtlabaselt ja nõökamisi: kas eksitused “loomutugide” vastu või nende eitamised saavad yldse siis olla muud kui samuti “loomutung”? — Viinajoomisest kujundab joomar “loomusunni”, miks seda irvitada? Tema pääleegi jõudumööda aitab kaasa “inimkonna paremale tulevikule”, milles ju alkoholil jne. mängida väga eesrindlik roll! — Ning peaaegu täpselt samuti on isiksuse poolt endateostamise käigu jaoks ja selle kestel kujundatud “eredalt välja” muudki nähted, mida orjab inimene ning ylistab neid “loomutungideks”. Kõik nad iseendast on nigelad, labiilsed, kuid kasvavad verejanuliks deemoniks, kui neid inimene hakkab tunnistama ja austama. Kõik saavad nii vägevaiks, et inimest ei vabasta orjusest teadmine, kelle tehtud ta isandad, kes nad tõepoolest. Kui juba joomine (enamvähem täisealisena omandatud “tung”) on vaevu kaotatav, mis siis nendega, mida loetakse inimesele põhilisiks, tema “minasse”, “isiksusse”, “loomusesse” kuuluvaiks, nagu kristluse seisest surmapattu (tavaliselt: ahnus, halastamatus, kõrkus, laiskus, kadedus, kiimalus, liigsööm-joom, — vahel laiskuse asemel “nõmedus” jne.), mida inimene kummardab peaaegu kogemata. Ta ju synnib yhiskonda, kus nende olemasolu inimeses peetakse endastmõistetavaks, teenimist paratamatuks.

Vanade kristlaste arvates Kristus, tulles inimeseks maailma, on “petnud” kõiki “võime ja valdu”. Nad poleks lasknud teda syndida ega oleks tapnud teda, kui nad teadnuksid, kes ta on. Kui nad teadnuksid, et tema vabastab inimkonna nende ebajumalate orjamisest ja orjamise kohustusest. — Ja selles ei ole muutunud ega teisene midagi. Jeesus ytleb tänagi veel samuti: selleks, et olla inimene (~ inimesepoeg), pole keegi kohustatud õppima selgeks

ega tõestama ja teenima mõttes-õnas-teos seda, mida "maailma rahvad" enne ja pärast teda on kuulutanud "(puht)inimlikuks". Ta ei ole kohustatud tunnistama õigeaks yhtki arvamust "inimese" (+ ta loomuse, + ta ylesande) kohta, ei ole kohustatud teenima neid idoole, mis see "yldarvamuslik inimene" on pystitanud endale iseene sees ja väljaspool. Kõik need on "vanast maailmast", mille eksistentsi kristlane ei eita, kuid ei tarvitse uskuda ega usus enam ta paratamatult igavest kehtivust. "Vana maailm" on kristlasele samuti muistne, nagu arvutamine rooma numbritega või orjapidamine. Nad on olemas, kuid nad pole ainuõiged ega saa iial enam ainuõigeiks.

Ehkki esimeses loomisloos ilmselt kõik on tehtud inimese pärast, tema alistada, valitseda ja kasutada või talle aastate ja aegade ja pyhade teatamiseks, ehkki enamik inimesi maailmas alati on mõelnud nõnda, olgu nad mistahes usku või oma arust uskmatud, on alati tulnud näha tublisti vaeva selle vaateviisi kuulutajail, kui nad lubavad ymbritseval maailmal sattuda viimati oma mõistusse. (Ei tarvitse anda luba: keskajal targad vaidlesid, kas kärpsel 4 või 6 jalga, keelduti vaatamast.) Yheltpoolt seepärast, et ometi kõike ei saa seletada inimesele kasulikuks või kahjulikuks, paljugi maailmas ei sobi sinna ega tänna. Võis kunagi väita, et Jumal jõed on loonud selleks, et inimesed saaksid värsket kala sisemaalgi, või — kui tahame, et inimesel oleks võimalik oma prahti ja roiskvesi juhtida merre vähemate kulutustega, kuidastahes soovitakse edaspidi. Kui ei leitud ilmselt, siis muidugi väideti, et Jumal on teinud need olendid oma kunstimeisterlikkuse ja osavuse (ehk mõne arust = tarkuse) demonstreerimiseks inimesele. On olemas olnud selle tagamõttega kunagi koguni "ämblikuteoloogiad" jne. ning praegu võiks kirjutada sääraseid veelgi "suurepärasemalt". Sest looduse "imeasjust" teame tublisti rohkem kui paari sajandi eest. Veelgi selgemini taipame aga, et need yldse pole tervemõistuslikud ses mõttes, et Jumalooja on tõesti üks number üks või supersuprameisterlik modelleerija, tehnoloog, eesrindlike teooriate praktikasse juurutaja jne. "Loodusimede" imelikkus avaldub just selles, et nad ärritavad tervemõistuslikkust, olgu oma keerulisusega või oma "võimatusega" (nagu valgete kääbustähtede mateeria, mille kuupsentimeeter kaalub tonne). Kahe sajandiga on inimkond läinud vähemalt teoorias nii palju alandlikumaks, et keegi enam ei väidaks: needki nähted on Jumal teinud selleks, et demonstreerida just inimesele oma meisterlikkust ning muud tagamõtet ega sihti tal polnud säärase loomisel. Keegi ei kirjutaks "viiruse või streptokoki teoloogiat" enam. — Kahe sajandi kestel on osa inimkonda läinud alandlikumaks aga selleski, et tunnistab:

inimese aju ja kõik maailma keeled on liiga täiuslikud vahendid inimese ypris lihtsate igapäevsete tarvete rahuldamiseks. "Tervemõistuslikkus" tuleks toime palju primitiivsemate instrumentidega. — Kuid hoolimata kõigist muutusist enamik inimkonda elab ikkagi praktilises veendes, et kõik maailmas on tema tarbimiseks ja tunnetamiseks, mis tähendavat tarvitamisviisi ja võtteid. Hääled, mida saadetakse ja säilitatakse eetris (või liikvas) aina kinnitavad teda sessinases veendumuses — mida kunagi emakene tunnistas oma poeokesele. Nad paraku ei ytle, et selle mõtteviisi õlul saavutatud tulemuste lõppsihiks on hävitada maailmast esmalt kõik, mis ei ole kasutatav, siis tarbida ära kasutatav; rööbiti sellega aga ka: eemaldada inimesest kõik ylearu keerukas ja mõistetamatu, konstruuda inimese asemele täiesti tervemõistuslikud, valemitega väljendatavad ja ohutustehnika nõudeile vastavad robotid. — Teisi sõnu: inimene on pidanud tunnistama, et kosmos (ja enamik "loodust" Maal) ei suvatse leppida meie tervemõistusliku nõudega, et ta olgu tunnetatav ja osutagu meile, kuidas alistada teda ja kasutada. Ta ei või oma looduslikus ylbuses (Mk 7, 22; Lk 1, 51; Rm 1, 30; 2 Tm 3, 2; Jk 4, 6; 1 Pe 5, 5) leppida sellega kuidagi: ta hävitab alistatamatu ja viimaks iseenda, et see "uus maailm", mis tuleb pärast teda, oleks inimese poolt loodud otsemaid tervemõistuslikuks, s.t sööma-sittuma-siginema.

Vastuväited on sageli tõusnud paratamatult inimeses eneses. Rangeimgi "loodusekrooni/valitseja" teooria uskuja kyll võis seletada, et sääsed on loodud toiduks lindudele, kuid hirmus raske oli seletada, kuidas on näiteks lõvide (ja muude kiskjatega) või madudega, kes ometi pole kellegi söögiks või tarvilised inimesele. Muidugi, Darwinist võib tema lahkusu liige õppida, et kiskjad on looduse sanitarid ehk laborandid, kõrvaldavad vigaseid, haigeid, raipeid, soodustavad kaudselt "tublima ellujäämist" ja kõrvaldavad taudide ohte. Aga madude j.t. kohta polnud tervemõistuse apostlil õelda sedagi. Seletus ise pole muidugi põrmugi mõistlikum sellisest arvamusest, et hundid Pyha Jyri kutsikad kuradite kyttimiseks. Ja inimese suhtumine kiskjaisse ei muutunud yhegi sihukese seletusega. Kuitahes auliseks või ritterlikuks (vapiloomaks ylendatigi lõvi, ikka kehtis ta kohta: "See loom on äärmiselt häbematu, kui teda rynnatakse, siis ta kaitseb ennast" — mammadki ju aitavad lapsel nuhelda loomi, kes on teinud pisile paa!

Aga vastuväiteid on sünenenud aegamisi printsiipiaalseltki. Jumala loodud asju inimene ju võib valitseda, kasutada. Kuid ei kuskil ole öeldud, et Jumal midagi on loonud nõnda (oma armetusest või kiusust), et inimene on kutsutud ja seatud hävitama neid. Ei ole ka kuskil öeldud, et inimese meelest halvad või kasutud näh-

ted ja olendid oleksid kellegi kuradi loodud (nagu arvati Pärsias) ja Jumal oleks volitanud inimese pidama hävitussõda nende vastu. Ei ole VTs sõnagi sellest, et usklik juut ilmtingimata peaks tapma koeri, sigu ja muid kultiliselt roojaseid loomi Jumala auks ja tema tahtmise järgi. Tulevikulootustes, isand Messia ajal hunt viibib koos oinastallega, panter lesib koos kitsetallega, vasikas ja lõukutsikas õgivad koos ning poisikene nendele karjaseks (Js 11, 6; variant 11, 7 lehm ja karu koos karjas, nende pojad lesivad koos, lõvi sööb õlgi nagu veis; imik ja võõrutatu mängivad madudega ning Js 65, 25 täiendab seda veel, et mao leivaks on selles tulevikus põrm). Ei ole öeldud, et inimene lakkaks söömast liha või ohverdamast loomi, ei ole öeldud, kuid ometi kord, et ohvriloomad vabatahtlikult sammuvad Jeruusalemma templi altari pääle (Js 60, 7). Ja kõik sihukesed lootused on üks veidernaljakas imeasi sellele eurooplasele, kelle tulevikuunistuseks "loodusevaba" (= roostevaba!) maailm. Aga tollal ei naerdud sääraseid lootusi hoopiski! Tähtis pole, kas nad eklikud või olemata, vaid see, et yldse on võimalik mõelda teisiti.

On paratamatu, et need, kes Jeesuse tunnistasid ennustatud Messiaks, arvestamata ei saanud jätta säärast hoiakut. Jõu-luevangeeliumis on just karjased need, kes esmalt kuulevad Jeesuse synnist — ja paljudel maalidel on tulnud loomad koos nendega vaatama Jeesust, kes loomasõimes. Mk 16, 18 töötab, et koguni maod ei nõela apostleid, ehkki madude suhtes tollal juba vimme: nemad on olnud Saatana teenistuses. Ja siis pole imelik seegi, et rahulikult nimetati Jeesust "Jumala lambaks" (*amnós* Jh 1, 29.36; ApT 8, 32; 1 Pt 1, 19; *arníon* Ilm 5, 6 alates 26 korda) ja selle imeliku nimetuse kallal hiljem ypris palju askeldatakse. Öeldakse tavaliselt, et võrdlus pärit Js 53, 7-st ja enamasti haletsetakse siis seda süytut (1 Pt 1, 19 kyll "veatu") lambukest. Ainult Hb 9, 6–14 j.m. selgelt ytleb, et Jeesus on lepitamispäeva patuohver (kuid Lv 16 see on sikk, *chímaros*) ja Ilm "tall" pole kuidagi nimetatav süytuks, alandlikuks, leebeks jne., kes kunagi viibinuks huntide hulgas (Mt 10, 16; Lk 10, 3) nagu üks *próbaton*. Ta pole aga ka lepitamispäeva sikk. See tähendab, et Jeesust taheti võrrelda-samastada patuohvriloomaga, kuid loomast räägiti ysna segaselt. Põhjuseks arvatavasti see, et paganad (eriti egiptlased) võinuksid siis väita, et kristlased kummardavad loomi nagu nemad ise.

Aga suhtumine loomadesse on II s-i legendides ikkagi väga ebaharilik. Paulusest jutustatakse, et ta palvetab kunagi nõnda, et ei pane tähelegi lähenevat lõvi. Kui ta lõpetab palve, näeb lojust oma jalge ees. Ta saab täis Pyha Vaimu, vaatab, ytleb: "Lõvi, mida sa tahad?" "Tahaks, et mind ristitaks!" Paulus loeb ristimispalve, haarab lõvil lakast, surub ta kolm korda jõkke vee alla

ja ristib Jeesuse nimel. Kui lõvi tuleb veest, ta raputab korda laka ja ytleb: "Arm olgu sinuga!" Ja Paulus ytleb talle: "Niisamuti sinuga!" Siis jookseb lõvi minema ypris väga rõõmsalt. — Vilipose ja ta kaaslaste juurde jookseb kord leopard ja palub täielist rääkimisvõimet. Vilipos talle annab selle. Leopard jutustab ööl end sattunud kitsekarja, rabanud siku, aga see pärast inimhääli hakanud nutma nagu lapsukene, et leopard loobuks julmast sydamest ja kiskjaarust, sest Jumalapoja apostlid tulemas. See jutt pannud leopardi kahetsema ja muutma oma olekut, nyd ta palub, et Vilipos talle annaks inimese loomuse ja lubaks tulla kaaslaseks endale. Ta juhatab nad siku juurde, kelle Vilipos tervestab. Siis Vilipose palve pääle nad saavad inimsydame, inimkõne ja edaspidi söövad inimestega yhtsama toitu. Ei ole öeldud, et nad ristitaks, kuid nad seistes tagujalgadel tänavad Jumalat nende andide eest ja "et sa oled kinkinud meile jumaliku Sõna". Sääraste lugude yle võib naerda, ehkki on veidramaid veel (näit. Johannese käsu pääle võorastemajatoas kõik lutikad ööseks koguvad nurka hunnikusse, hommikul loasaanult jälle lähevad laiali voodite pragudesse jne.). Neid naerdi varsti pärast seda, väideti koguni, et ketserid mõelnud välja need pyhakute, sakramentide ja kristluse naeruvääristamiseks. Naljaks nad mõeldud välja pole, vaid tekkinud sisemisest sunnist: evangeelium peab saama osaks kõigile, sest kogu "loodus" (*ktisis*) ägab, oigab kaduvuses ja ootab Jumalalaste kirkuse ilmumist, et vabaneda ise sellesesamasse vabadusse (Rm 8, 19–22).

Seda kohta Paulusest on väga harva mõeldud, aruteldud, kuidagi tõsiselt ei ole mõeldud ta yle vist iial. Vahel öeldakse koguni, et Paulus ise pole õieti mõelnud, mida ytleb, vaid niisama huupi. Ei ole ju normaalselt tervemõistuslikul mingit vajadust tunnista-da muutunud ja pehkimatuid-surematuid loomi osaliseks kirkas tulevikus. Kui keegi peaks endale andma aru, miks ta selle vastu, siis — harilikult kuuleb — ega loomad ju ometi saa inimese mõistust, kui saaksid, siis jälle poleks ju loomad enam. Ometi on säärasele vastuväitjale seesama "inimese mõistus" väga tähtsusetu asjandus, talle endalegi taevariigis või paradiisis pole seda vaja enam, talle piisab lauluhäälest, palmioksast jne. (Ilmutamisraamatu tulevikulootused on ehk tõepoolest hoopis veidramad ristitud lõvidest jne.) Ta räägib vastu ehk ka neljajalgse täiuse-tusest võrreldes inimese kahejalgselt tegelikkuses platseerumisega; arutleb järsku söömisest jne. — Kuid selle kõige vastu seisab ikkagi Pauluse põhiveene: inimene pole ainuyksi Jumala loodu, kõik muud on Jumala meelest samuti väärtuslikud, sest — muidu ta ju poleks loonud neid. Ja kuigi UTs tsiteeritakse Gn 1, 26–27, ei mainita seejuures valitsemist kogu looduse yle (see jutt tuleb

hiljem; arutellakse, kas kehtib pärast patulangustki jne.), samuti Ps 8, 5-7 (1 Kr 15, 27; E 1, 22; Hb 2, 6-9) tsiteerimisel pole oluline see, vaid inimese sarnasus Jumalaga. Paulusest ilmne, et ta ei loe surma Jumala looduks(ka 1 Kr 15, 27), surm on ainus loodusnähe, mis kirkastulevikus puudub.

Erakute ja pyhakute lugudes muidugi esineb hiljemgi (Pauluse ja Vilipose lood enne 200 p. Kr.) yksikuid episoode loomade ja taimedega, aga inimesed peaaegu 1000 aastat elanud laastangute keskel syngestusid, õelastusid, ei hoolinud kaasinimestest enam, ammugi loomadest siis. Vandaalid, viikingid, kõik primitiivsed germaanid olid lihtlabased mõrtsukad ka siis, kui suvatsesid end nimetada kristlasiks ning slaavlased polnud põrmugi inimlikumad kellegi vastu. Arablased laastasid samuti Allahi auks, mida iganes said.

Seepärast pole yllatavgi, et taolist hoiakut selgelt kohata alles XIII s-i algul ja Itaalias. Umbes 700 aasta eest räägiti jälle Frantsiskusest ja tema jyngreist, et nad jutlustanud lindudele ja kaladele, Frantsiskus pööranud yhe julma hundi, kes talle käpa pannud pihku ja töotanud, et enam ei tapa kedagi, kui Agobio rahvas teda toidab surmani. See juhtunud — ja ykski Agobio koer polevat norinud tyli selle hundiga. Ning Frantsiskus manitseb rahvast, et neil oleks õigem karta põrgu lõugu, kui vend hundi omi. Kõiki neid Frantsiskus nimetab vendadeks ja õdedeks, sest nad on samuti Jumala loodud nagu inimesed. Ta lisab veel viimati õena “ihuliku surma”, millega Paulus ei nõustunuks vist! Kyllap teda natukene lepitab, et itaallasele-prantslasele (romaanlasile) surm on naissoost ja surm õena kujuteldav lahkemana. Sakslane pidanuks ytlema vennaks — ja ykski sakslane poleks nõnda loodud asjusse nagu Frantsiskus. Ning mõne sajandi järel kõik see sai naeruväärseks. Renessaans “avastas” jälle inimese ainutähtsa ja õige oledina maailmas ning needsinased “humanistid” lahkelt “seisid head selle eest”, et Ameerikas hävitati järjepannu indiaanlased, kellede suhtes ykski härrastest polnud veendunud, kas nad inimesed või loomad (Piiblis polnud juttu neist ega kreeka-romaa tarkadel, kes eitasid antipoodide olemasolu võimalikkust ja syydistasid religiooni selle ebaisu levitamises). Loomi võis ja tuli hävitada — ning taas germaanlased tegid seda edukamalt romaanlastest. Muidugi, siis tuli ainult irvitada Frantsiskuse lugusid ja sarnaseid kui lollust sellest pimedast keskajast (mis meilegi annud loomade söötmise Jõuluõöl. Ja nyud pole puritaanparunid jätnud sääraseid loomigi, näit. hobused!), mil protsendivõtmist peeti usuvaenuliseks teoks ja iga rikast otsemaid suurpatuseks. Modernil ajal oli siis ju selgitatud välja, et rikkus tõestab rikka valitust õndsusele, sest kuidas võiks Jumal armastada selliseid nadikaelu, keda ta näljutab

(nõnda ytles üks inglane 1721!). Kõik vaesed ja "madalad" tõud on Jumal seadnud rikkaille vagadele hävitamiseks — nad peavad "tunnistama patu(ste) vastu" ja abistama Jumalat nende hukkamisega. Säärased patused olid muidugi kõik loomadki kustahes maailmas — arvati välja vaid lordide jahikoerad ja hobused — ja kogu tarbetu loodus. Kui teda polnud võimalik muuta rahaks — vagaduseastme määrajaks — ta tuli hävitada, tuleb praegugi. Ideaaliks "täiuslikule" inimesele (~ "vagale"), tema fäärtuseastme indeksiks on tarbida võimalikult palju, laastata, kulutada, teha riisumägesid ja teid prahi vedamiseks mägedele, mis paratamatult kerkivad suuremaks linnadest — sest igayks jõuab toota palju korid rohkem risu oma elamu kubatuurist oma yirikese elu kestel.

Kui me muidu ei mõtle kõigest taolisest, Jõuluõhtul kuuldes rahust maailmas võiksime piskuks ajaks mõtelda, kas me tahamegi rahu. Ehk igayks ometi arvab veel, et kogu maailm on loodud tema jaoks "isiklikult", tema tarbeks, kelle "isiksus" loomulikult on Jumalale kõige fäärtuslikum või arengutipp!?

Ainult: säärane elu on võitlus (õeldakse, et elu polegi muud jne!) kõikide vastu, võitlus, mis varemhiljem lõpeb ikkagi lõpliku kaotusega — surmaga. Keskmise eluiga küllap oleks pikem hoopis vähema "võitlemisega olemasolu eest", mis ju ei tähenda muud yldse kui: rynda (tapa) enne teisi, et nemad ei saaks rynnata (tappa) sind, tee oma "rajatagune" kõrveks, et keegi ei pääseks kallale sulle jne. Ilmselt see lause on ypris primitiivsest ajast, sajandi eest ei teadnud meie Darwin pääle teiste tõugude ja kiskjate rohkem vaenlasi — kõik pisikudki olid alles avastamata! See lause on kiviaja mõtteviisi viimane reliikvia, mida kanname pilpal just oma silmnäo kohal, kuid peame seda oma krooniks ja kõrgeima tunnetuse toodetud kalliskiviks.

Rahu siis loomulikult olla ei saa ja ei kellelegi tulla kellestki mee-lehäd. Aga igayks Jõuluõhtul korraks võiks kysida: mis mõtet on *kõikide sõjal kõikide vastu*, kellele see siis viimati valmistab lõbu, kellele toob kasu, mis naudingut pakub alaline valvelolek ja hirm iga võimaliku mõeldava vaenlase eest, alaline teadmine, et üks pisik või teine kuskilt ikka lipsab steriilsesse õhku, steriilsesse toitu jne. või mõni "eluvaenuline kahtlane mõte" sugeneb valvelolekust väsinud pähe.

Jeesus on syndinud tyhjastama ja mõttetustama kogu seda "tervemõistuse" ehitatud normaalset tegelikkust, mille sisse usuti tollal, usutakse enam veel modernil ajal modernide "iniminstink-tide" poolt. Nende igandite aeg tõesti on igavesti mööda, nende sisse kedagi ei saa kohustada uskuma. Rahu võib olla maapääl ja inimestele häämeel.

AASTAVAHETUSEL

Kui peaks keegi tahtma teada midagi või tulema "proovima" õpetaja teadmisi selle maailma asjus.

A. Aasta pikkus on arvatav väga täpselt, kuigi väga mitmel kombel (troopiline 365 p 5 t 48 m 46 s = 31 556 925, 9747 sekundit (arvestatud 1. I 1900, kell 12 lõppenud troopilise aasta pikkusega) arvestatud "keskmise kevadpunkti" läbimiste vahe (kevadpunkt on liikuv); sideeriline 365 p 6 t 9 m 9 s Päike sama kinnistatähe juures tagasi; anomalistlik 365 p 6 t 13 m 53 s Maa periheelist järgmise periheelini jaanuari algupäevil; kõik "keskmise päikese(päeva)" järele, mis "tõelisest päikese(päeva)st" erineb (n.n. ajavõrrand + 16,2 m ja - 14,2 m vahel), sest "tõelise päikese-päeva" pikkus muutlik (ajavõrrand 0 ainult 4 korda aastas: 16. IV, 14. VI, 2. IX, 26. XII, s.t. päikesekell näitab siis sedasama aega, mis "kuntskellad"). Keskmise päikesepäev ei ole ometi puhtteoreetiline keskmine, ta ikkagi vahel tegelikult olemas. — Kuid see punkt, kust arvestatakse aasta algust, on valitav kokkuleppe alusel. Ja neid on inimkonna ajaloos olnud väga palju. Kreekas alustati juuni-juuli lõpu vahel, rooma kalendris oli alguseks 1. märts (kuni 46 e. Kr., mil aasta alguseks 1. I, konsuli tööaasta algus), millest "september-detsember" (7.-10. kuu) (Caesari ja Augustuse auks "juuli", "august", kusjuures veebruarist võeti ära üks päev, pandi juurde augustile, et härrat austada hästi auuliselt). Juudi kalendris iidsel ajal aasta algas kevadel, hiljem sygisel (aastaid loetakse praegu maailmaloomisest 7. okt. 3761 e. Kr.). Kristlik ajaarvamine (Dionysios Exiguus, surn. 556 p. Kr.) tuli kasutusele alles u. 600 paiku, ametlikuks muutus u. 800-900 vahel, aasta alguseks aga väga erinevaid kuupäevi, tavaliselt 25. XII, kuid ysnä sagedasti veel XIV s-l 25. III ("Maarja aasta") ja kreekakatoliku ka 6. I (Epifaania-aasta), kuigi hiljem yldistati 1. IX (Venemaal kuni 1. I 1770, Tyrgi võimu aluseis edasi 1. IX maailmaloomisest 1. IX 5508/9? e. Kr.). Lutheri aegu oli veel 25. XII tavaline, kuid 1500-1600 vahel Euroopas hakati yldiselt võtma aasta alguseks 1. I. Ja — meie ei saanud sellele päevale enam valmis oma sõna. Hyydsime teda *Neujahr* — *niijari/järi*, nääripäevaks (ametlik ja "peen" sõna) või "uuteks Jõuludeks". — Jõulud keetsid tollal 12 päeva Kolmekuningani. — Selle päeva eriti pyhitsemise juurutamisega oli tollal härradel ja neile kuulekal kirikul tööd ypris palju. Sest tundi tunnistada, et Jeesuse ymberlõikamise päeval, seega, tema alistamisel juudikäsuõpetusele (selle kombestikule), on kalendris suurem tähtsus kui Jeesuse synnil või ylestõusmisel! Eriti see kellelegi ei meeldinud, kuid — leppima pidi. Ei meeldinud eriti rahvalegi, kes muidugi pidi "looma" sobiva kombestiku — jõulukombeid hakkas kordama "kalliste nääride" omadena. Jõulukombed omakorda olid enamasti muistsed pööripäeva aegsed.

Muidugi kujunes sellega koos ka eriliseks pyhaks "Vana-aasta õhtu", mida enne ei peetud yhegi "aastaalguse" eel, olgu 25. XII, 5. I, 25. III jne.

See jantimine aastatega "enne" ja "pärast" ning "aastaalgustega" pahandas paljusid. Yks kalvinist Joseph Justus Scäliger (1540-1609) oma isa auks rajas n.n. Juliuse kronoloogia, mis yldse ei loenda aastaid, vaid päevi. Lähtedaatumiks talle on 1. I 4713 e. Kr., mille järgi 1. I 1972 peaks olema 2 441 049. Juliuse daatumit kasutavad astronoomid muutlike tähtede heledusemaksimumi ja miinimumiperioodide nimetamisel, sest need perioodid enamikus lyhemad yhest aastast.

Pärast aastaalguse fikseerimist on olnud ainult kaks narri katset kehtestada hoopis uut ajaarvamist ja vastset "uut aastat". Prantsuse revolutsiooni aegu 22. IX 1792 (sygispööripäev) ja Mussolini oma "marsiga Rooma pääle" 28. X 1922 — kõik taolised konstruitud kommeh ja traditsioonidega viimisteldud ja kaunisti tehtud pidulikuku "alamale rahvale". Võimalik, et mõlemal pool arvati: kogu maailm võtab kasutusele selle vastse kalendri, sest muidugi see, mis juhtus Pariisis või Roomas oli ju olema oluline kogu inimkonnale. On õigupoolest hämmastav, et Mussolini oma nime järgi ei lasknud nimetada ymber mõnd kuud, nagu omal ajal tegi "Augustus", kellele väga meeldis, kui poeedid teda ylistasid jumaluseks ja kummardasid teda säärasena. Midagi imeiliku selles toimingus pole, sest Rooma riigis oli paljudel linnadel oma kohalik ajaarvamine (ametlik Rooma rajamisest 21. aprillil 753 e. Kr., aastaid aga nimetati konsulite nimede järgi!), miks siis ei võiks sedasama harrastada praegu ja ikka edasi! Kiruvad ainult õnnetud ajaloolased, kellelt nõutakse täpseid daatumeid, ning koolilapsed, kes peavad neid õppima pähe ja uskuma nende õigsust. Seepärast pole siiski tõenäoline, et ajaarvamisi sugeneks juurde veelgi. Ei ole kuigi lihtne arvutada ymber praegu käibel arvutusi mingi uue nullpunkti järgi XVIII või XX s-il, hoopis lihtsam oleks viia nullpunkt kuskile kaugele minevikku, näiteks 5000 e. Kr., sest siis jääks hoopis pisikeseks daatumite hulk, millele tuleks lisada "e.m.a" või ette "-".

B. Kuigi "keskmine inimene" midagi sellest kõigest teab, kui teda esineks ka just nii harva tegelikult nagu "keskmist päikesepäeva", ta on paratamatult aldis seltskonna sugestioonile, et "aasta" lõpeb teataval hetkel ja 1/10 000 sekundit (nõnda kronomeetritega (kvartsi-, aatomi-), laseri abil 10^{-12} sekundiline intervall määratav) edasi on juba "alanud" teine, mis — loomulikult — on noor ja täis kõiksugust vaevukujuteldavat. Hetk enne seda tundub talle loomulik yhtaeegu leinata yhe aasta kadumist "ajamerre" ja oodata (kartlikult või lootes) uue algust. Hetk pärast seda on "vana" pooltõrksalt pandud ära ning suhtumine uude järsku jälle kahekylgne: uut igatsetakse ja loodetakse, uut kardetakse

ja tõrjutakse. Kuskil mujal pole inimese kaksipidine suhtumine nii ilmne nagu sellel päeval, mille kesköö ta on seadnud endale siirdepunktiks vanast uude. Nõnda ei käitu inimene isegi oma sünnipäeva paiku, kuna tal selliseks hoiakuks oleks alust rohkem.

Siirdepunkt on kunstlik: on olemas mulluseid kevadeid, tulevaid suvesid, ei ole midagi "vana" ega "uut". Katkepunkti ehk siirdepiiri pole säärast, kuid inimene ei taha saada läbi ilma sellisteta. Teeb neid kõikjale, kuhu võimalik, oma iseloomu järgi pehmemate või karmimate hinnangute ja teravustega. Kuhu lõpeb lapsepõlv, kuhu noorus, kuhu keskiga? Keegi seda kindlasti ei tea, kuid kõik veenavad end, et need on määratavad. Laste arust on 15 aastane vana, 15 aastase jaoks 25 jne. ning neid piire madaldatakse yksilugu, sest n.n. noortele tundub oluline "uue aastana" saada ainuõigeiks ja võimalikult paljusid täavitada "vanadeks aastateks" ja iganenuiks. — Muistse loo järgi Jumal jagas ylesandeid ja elupikkusi kõigile looduile. Inimene sai 30 aastat hõlpsat ja tervet elu, mis talle muidugi tundus vähe. Järgnes veis, kelle Jumal määras orjama inimest ja hõlbustama ta elu, andis ka 30. Veis palus armu, et 10 piisab. Kui Jumal leidis, et tal nii jääks 20 liigset aastat, palus need endale inimene ja sai. Järgmiseks koer samuti orjama kylmas ja kuumas, pisku toiduga jne. 30. Koer palus armu, inimene kargas Jumala nina alla ja mangus veel 20 lisaks. Ja viimati juhtus sama ahviga. Nõnda siis inimese 31–50 on veise aastad, ta soetab lapsi, kröönib tööd nende toitmiseks ja "paremaks tulevikuks"; 51–70 koera aastad, ta haugub kõikide pääle, koitseb hangitud varasid, igayks lööb jalaga, keegi ei hooli, ajab toast välja jne.; 71→ ahvi aastad, ta on naeruks kõigile, vedrikuks irvitada — ja situb kõikjale. — See jutt on pärit ajast, mil inimpõlve keskmiseks pikkuseks loeti 30 aastat. Juba XIX s-il kaheldi ja madaldati 25 pääle (paljud ajaarvamiseteta rahvad loendavad syndmusi põlvkondade kaupa), 1950 paiku madaldati 20 pääle — ja kyllap varsti 15 ymber. Inimese veiseaastad algavad varemalt, ei muud! (Kuigi enamik "noori vanemaid" on oma vanemate ~ yhiskonna parasiidid praegu veel, see saab kesta ainult mõnikymmend aastat nõnda, sest 30 aastane vanaisa ei jõua yhtaegu "veiseks" olla oma lastele, keda sugeneb veel, ja lastelastele jne.) Kes on siis "noor", kuna ollakse noor? Mis on säärases seltskonnas "vana"?

Siirdepunkt ei ole kunstlik ainult inimese eluigade piiril. (Ennemuiste loeti "noorukiks" leeriskäinu, s.t. u. 18–30, enne "laps", pärast "kesk". Anekdoot: ema ytleb, et tema ainus 40 aastane poeokene on alles laps, pole naisevõtu eas! — Mida peaks luuletama siia praegu vastavaks?) Ta on kunstlik kõigil puhkudel, kus vastandatakse "vana—uus", "vana—noor". USAs ilmus I ja II maailmasõja vahel keskmiselt iga 3 aasta tagant kogu, valik luuletusi päälkirjaga "(See) UUS LÜULE" j.t. See ärimeeste võte

myya suuremat portsu oma väljaandeid varsti vihastas luuleta-
 jaidki. Nad nõudsid aru, kas 6 aasta eest "uus" luule on juba
 "vana"? Seda ei oska öelda keegi. Võimalik, et praegu ilmub
 sääraseid koguteoseid igal aastal "uute" tundmatutega kustahes
 osariigis. Muidugi oleks siis veel raskem öelda, kas mullu ilmunud
 on "vanad", kui kaua keegi on siis "uus", kas aasta otsa või neid
 reklaaminud kirjastuse järgmise "uee" koguni. Loomulikult: iga
 emeeriklane, kes arvab endast midagi, peab ostma "uut", et olla
 "kursis ajaga ~ maitsega ~ moega ~ vooluga" — ja ärimehed
 rõõmustavad, et on teeninud jälle kenasti. (Sageli maksavad nei-
 le ka poeedid, et nad võetaks "uute" hulka!) — Umbes samuti
 on lugu "uee" psühholoogia—filosoofia jne. turule lansseerimisega
 = kaubandusvõrku paiskamisega. Nende "uudsus" ainult pysib
 natukene kauemini, 5–10 aastat. Tarbijale (mistahes määral ta ka-
 sutakski neid) tagatakse, et ta maailmavaade on "meie kiiretempo-
 lise ajaga" sobiv ja "eesrindlik = avangardistlik". Sellest nõia-
 sõnast tarbijale piisab kelkimiseks omataoliste, omaelaliste hulgas.
 Maailmavaate "uus" sisu ise pole eriti tähtis, sest reklaamitakse
 ikka vaid sääraseid, mis kirjastajaile võimaldavad suuri sissetule-
 kuid edaspidigi. See tähendab: iidseid arvamusi, mis on segaste
 sõnamoodustistega ja sihilikult pikantsete lisanditega pipardatud
 kõmutekitavaiks bestsellereiks, sensatsioonideks, mis ärritavad kisa
 tõstma eneste poolt või vastu. — Muidugi ei erine palju olu-
 kord mistahes "vaimsel" alal (muusika, kunst, teater, kino jne.),
 kõikjal tähendab "uus" enamasti ainult tarbijale "uueks" ja hä-
 davajaliseks ylesmukitud kaupa, mis sisult võib olla ysna vana,
 nagu "neouugend" (u. 1890–1910, meil Mare Vint jne.). Nõnda
 on koguni usunditega. Neid avastatakse turustamiseks või "uuen-
 datakse/tänapäevastatakse" ristiuskus, sest — "meie kiiretempo-
 line aeg" vajab inimese "tundmuste sygavamaks rahuldamiseks"
 või tema "löögijõuliseks säilitamiseks", "endamaksmapanekuks"
 ka "hingeravimeid" vastavalt "uues" laadis. — Kõigil neil ala-
 del on tõepoolest ysna pisut "uut", sest pole leiutatud seadist,
 mille varal sinne "uus" või ta % määratav. Seetõttu on teeni-
 misvõimalused võrdlemisi soodsad, kui reklaamija oskab vajutada
 "hinges" vastavaile nuppudele. Kus asuvad need nupud? Need
 on "selgitatud välja" igasuguste "avaliku arvamuse" kysitelude ja
 ankeetidega. Tykimaad raskem on "uut" pakkuda tehnika pinnal,
 sest siin tuleb — sageli suurte kuludega — nuputada välja mi-
 dagi paremat eelnenud mudelist või "tõmbavamat" (eseme kuju,
 värvus, pakend j.t.), ei saa igivana soperdada ymber paljalt ja pak-
 kuda "uee" lööknumbrina. Teatava automargi ehk "masina" le-
 viku suurendamiseks pole ka võimalik organiseerida "noorte" ehk
 yliõpilaste rahutusi, mida väheste kuludega tehti "uute" maailma-
 vaadete raamatute hoogturustamise eesmärgil. Muidugi on ka siin
 avastatud häid võtteid, nagu "uee" seebi j.t. reklaamimisel, aina

päheraiutav lause "Peseb valgemaks kõigist muist" jne., "Kiirust 10 km/tunnis rohkem", "Võidate aega, kui ...!" jne.

C. "Uue" ja "vana" piiri pole olemas, ajas muutub kõik — kindel on vaid, et sündimisest saadik meid ähvardab surm, kes mitte ei kysi, millisel aastal peaks. Kuid just siit järgneb ka, et maailmas "vana" ja "uus" elavad nõnda koos, et isegi tagantjäreli pole määratav, kus toimub siirdumine. Ajalooaamatuis tavaliselt "vana", "kesk", "uus" ("uue"), kuid on yheks targutajate ajaraiskamiseks vaidlemine, millisest aastast algab näit. "uus" aeg. Juba u. 300 e. Kr. leidis astronoom, kes väitsid, et kera Maa tiirleb ymber Päikeses, yksikuid veel hiljem, kuid neid ei võetud tõsiselt. Umbes 1910 paiku olid teadlased juba veendunud, et pole olemas "eetrit", milles liiguvad elektromagneetilised lained, seda kaaluta, jäika jne. ainet, mida pole võimalik saada keemikuil eksperimentimiseks jne. Planck ja Einstein tegid mõttetuks säärase tontaine oletamise. Võiks nyd arvata, et ainult need, kes on keskkoolis käinud ~ algkooli lõpetanud enne 1920, lapsepõlve aabitsatarkust uskudes usuvad sellise aine olemasolu praegugi. Pole aga nõnda: 1959 yks noor adventist tulnaks meeleldi kätega kallale yhele "eetri" irvitajale. Võiks öelda: ta on ju sektant, ehk ta oli "vanade" mõju all? Kuid 1971. aastal võib 31. detsembrilgi kuulda, kuidas meie raadio "noored" midagi jälle on läkitamas "eetrisse". Võib-olla nemadki on "vanade" mõju all? Või nad tõesti arvavad, et nende saated lähevad sessesamasse eetrisse, mida kasutatakse narkoosiks-tapmiseks ja "vaimustavaks" lisandiks palderjanile või piiritusele?

Ja nõnda on viimati päris loomulik, et u. 1940 aastat "vana" kristlus on praegu umbes samuti uus, nagu Aristarchos (või Seleukos) Koperniku aegu (u. 1750 aastat vahet) või ehk Planck—Einstein raadiomeestele a. 2971 (ei ole ju kuulda, et nad oma arvamusid muutnuks). On olnud ainult vähesed, kes taibanud, milles kristlus erineb "vanast", ja — nagu astronoomia ajaloo — nende nimesid teavad ainult need vähesed, kes neid otsinud taga. Enamik kristlasi on leppinud "vanaga" (kristluse-eelse või "paganliku-ga") nii nagu lepitati Ptolemaiose systeemiga, mida väideti Jumala plaaniks ja tehtuks. Ei ole palju neidki, kes kõige "Kristuse-eelse" jumaliku päritolu kohta julgeksid öelda arvustavalt: "Kui Jumal mu käest kysinuks nõu, kuidas panna liikuma planeete, ma juhatanuksin lihtsamad viisid!" Sest sääraseid kahtlustajad ei tunnista jumalikuks seda, mida usuvad selleks nende kaasaegsed.

Ja tõepoolest "uut" kardavad peaaegu kõik inimesed, olgu "noored", olgu "vanad".

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

AKADEEMIA T MÜÜVAD KA PAREMAD RAAMATUPOED.

Varasemaid ning 1992. aasta numbreid (1989 — 3, 7; 1990 — 10–12; 1991 — 2–12) saate osta Tartust *Ülikooli poest* Lossi tänav 24 ning raamatukauplustest "Kirjavara" ja "Teadus". Need on müügil ka *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida postiga, kui saadate Tartu Kommertsbanka rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 1345043) iga numbri eest 5 krooni ja *märgite lõigendile soovitud numbrid*.

AKADEEMIA ON MÜÜGIL KA TARTU MAAKONNA RAAMATUKOGUDES, KUST SAATE TELLIDA KA VARASEMAID NUMBREID.

Aadress: *Akadeemia*, Küütri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: 31373, 31117; fax 31373.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1993:

USD 22, DEM 34, FIM 92, CAD 27; FRF 114, GBP 12, SEK 122.

Back issues for 1989 — 3, 7; 1990 — 10–12; 1991 — 2–12; 1992 and single issues for 1993:

USD 2, DEM 3, FIM 8, CAD 3, FRF 10, GBP 1, SEK 11.

Please transfer the proceeds to our account no 5201-8505696 (for SEK)/5553-8200434 (for USD) with Skandinaviska Enskilda Banken (S-10640 Stockholm) or 111 140 448 (for DEM)/000 001 113 (for USD) with Stadtsparkasse München (Ungererstraße 75, München) bankcode 70150000 for crediting the account no 012301797 of *Ajakiri Akadeemia* in ERA-Bank, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1993

Single issues for 1993

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
--	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1989 and 1990:

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.
Tel.: 31373, 31117; fax 31373.

CONTENTS

On semiosphere	Juri Lotman	2019
Platonism in Juri Lotman's semiotics	Raivo Vetik	2044
Beginning: An introduction to Aleksander Aspel I. III	Mart Orav	2061
Sign language — what is this?	Vahur Laiapea	2098
Retrospective selection	Karl Ristikivi	2138
Legislation in Baltic states	Dietrich A. Loeber	2154
<i>De jure</i> recognition of Baltic states by the US	Eero Medijainen	2167
Open resistance movement in Estonia in 1977—1984. II	Viktor Niitsoo	2180
<i>Review:</i> Peeter Tulviste's continous expedition or Estonian psychology between the three worlds. Пёттер Тульвисте. <i>Культурно-историческое развитие вербального мышления.</i> Tallinn: Valgus, 1988; Peeter Tulviste. <i>The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking.</i> Com-mack, N. Y.: Nova Science Publishers, 1991.	Jaan Valsiner	2195
<i>Review:</i> Nikolai Sergeevich Trubetzkoy. <i>The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity.</i> Edited, and with a postscript by Anatoly Liberman. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1991.	Felix Oinas	2199
Editorial note. Summaries		2204
Thinking of nine holidays. I	Uku Masing	2213

СОДЕРЖАНИЕ

О семиосфере	Юрий Лотман	2019
Платонизм в семиотике Юрия Лотмана	Райво Ветик	2044
Начало: Введение к Александру Аспелю I. III	Март Орав	2061
Что есть язык жестов?	Вахур Лайапэа	2098
Отзвуки	Карл Ристикиви	2138
Созидание права в государствах Прибалтики.	Дитрих А. Лебер	2154
О признании <i>de jure</i> США государств Прибалтики	Ээро Медийайнен	2167
Открытое движение сопротивления в Эстонии 1977—1984 гг. II	Виктор Нийтсоо	2180
<i>Рецензия:</i> Продолжающаяся экспедиция Пёттера Тульвисте или эстонская психология между трех миров. Пёттер Тульвисте. <i>Культурно-историческое развитие вербального мышления.</i> Tallinn: Valgus, 1988; Peeter Tulviste. <i>The Cultural-Historical Development of Verbal Thinking.</i> Com-mack, N. Y.: Nova Science Publishers, 1991.	Яан Вальсинер	2195
<i>Рецензия:</i> Nikolai Sergeevich Trubetzkoy. <i>The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity.</i> Edited, and with a postscript by Anatoly Liberman: Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1991.	Феликс Ойнас	2199
От редакции		2210
Размышляя о девяти праздниках. I	Уку Мазинг	2213

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

*Lossi pl. 1^a
Eeviraamatukogu*

Hind 4 krooni